

PARADİGMA

İktisadi ve İdari
Araştırmalar Dergisi

2023

CİLT: 12

SAYI: 2

e-ISSN: 2822-5570

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

(Journal of Economics and Management Research)

Cilt: 12 Sayı: 2
2023

DERGİ SAHİBİ

(Owner of the Journal)

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü *(Rector of Gumushane University)*

BAŞ EDITÖR

(Editor in Chief)

Doç. Dr. Gizem AKBULUT YILDIZ

Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt ÇİÇEN

Alan Editörleri

(Associate Editors)

Prof. Dr. Salih AKKANAT

Prof. Dr. Metin AKSOY

Prof. Dr. Fatih DAMLIBAĞ

Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM

Doç. Dr. Pınar KOÇ

Doç. Dr. Emel YILDIZ

Doç. Dr. Yasemin TATLI

Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Furkan GÜNAY

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRDAL LİMON

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KENEK

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi İmren Pınar DÜLGAR

Dr. Öğr. Üyesi Umut DENİZLİ

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

<http://www.paradigma.gumushane.edu.tr>

Posta Adresi (*Postal Address*)

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bağlarbaşı / 29100 – Gümüşhane, Türkiye

İletişim ve Teknik Destek

(*Communication and Technical Support*)

E-posta (*e-mail*): paradigma@gumushane.edu.tr

Paradigma İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin çıkardığı, EBSCO, DRJI, SOBIAD, ProQuest ve Google Scholar tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir. Yılda iki kez (Aralık, Haziran) yayınlanmaktadır.

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

<http://www.paradigma.gumushane.edu.tr>

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

(Advisory Board)

Prof. Dr. Hasan AYAYDIN	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat YILMAZ	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ALACACIOĞLU	Münster University
Prof. Dr. Ekrem CENGİZ	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. İskender PEKER	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALTACI	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar HAYALOĞLU	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Murat DONDURAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal ZEHİR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl KAYIKÇI	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selay Giray YAKUT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reinhard MEYERS	Münster University
Prof. Dr. Tevfik ERDEM	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Yahya ESER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	Atatürk Üniversitesi

HAKEM KURULU (Review Board)

- Doç. Dr. Halil AKKURT.....*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*
Doç. Dr. Murat EREN.....*Iğdır Üniversitesi*
Doç. Dr. Mürşit RECEPOĞLU.....*Gümüşhane Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ.....*Fırat Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur KARADEMİR.....*Gümüşhane Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Bora TOPAL*Ardahan Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Eda AYVACIK*Bayburt Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAVDAR.....*Trakya Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Kenan DEMİR.....*Medipol Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇALIŞKAN*Sakarya Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Polad ALİYEV*Iğdır Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Sefa MIZRAK*Gümüşhane Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Eyüp GERGİN*Gümüşhane Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Tuba GEZER.....*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi*

2023– CİLT:12 SAYI: 2
(2023– Volume: 12 Issue: 2)

İÇİNDEKİLER (Table of Contents)

Makale ve Yazar/ları (Article and Author/s)	Sayfa No (Page No)
Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Sonrası Çevre Anlayışı: Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme <i>Sümevra ÇAY ÇAKIR, Mehmet ALİ ÇAKIR</i>	1-7
İnsani Yardım Faaliyetlerinde Lojistik, Koordinasyon ve İnsan Kaynağının Görev Başarı Performansı Üzerine Etkisi: Kızılay ve AFAD Üzerine Bir Araştırma <i>Dilşad GÜZEL, Emine NOKSAN</i>	8-22
Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmalarının 1960'lı Yılların Türk Düşünce Dünyasına Etkileri <i>Fatih DAMLIBAĞ</i>	23-37
Küresel Kamusal Malların Finansmanı İçin Küresel Vergi Önerileri Gerçekçi mi? <i>Metehan YILDIZ, Levent Yahya ESER</i>	38-55
Çalışanlar ve İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Erzurum Merkezinde Bir Uygulama <i>Adem GENÇ</i>	56-71
Sürdürülebilir Çevrenin Finansmanında Yeşil Tahvillerin Önemi <i>Hakkı Mümin AY, Adnan SÖYLEMEZ, Nihal Güneş AY</i>	72-79

Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Sonrası Çevre Anlayışı: Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme

Sümeysra Çay Çakır¹, Mehmet Ali Çakır²

Özet

İnsan, çevre ve toplum arasında sürekli ve karşılıklı etkileşimde bulunan unsurlardır. Bu etkileşim hem insanın çevreyi şekillendirmesini hem de çevrenin insanı etkilemesini içerir. Kuşkusuz, insanların tarih boyunca çevre ile kurduğu ilişki, dönensel olarak değişerek kendine özgü nitelikler kazanmıştır. Bu dinamik, toplumların çevreye yönelik algılarını da derinlemesine etkilemiştir. Osmanlı toplumunun çevre anlayışı, dini ve geleneksel unsurların etkisiyle doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı ve korunması üzerine kurulmuştur. Özellikle vakıf kurumları, bu düşünce yapısının somut bir yansımasıdır. Ayrıca, şehir planlaması, imar ve bayındırlık gibi yatırım ve yapılaşma faaliyetleri çevre ile uyum içinde gerçekleştirilmiştir. Sanayileşme sonrasında çevre algısı, sınırsızca kullanılabilir bir ekonomik kaynağa dönüşerek değişmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nde de çevre algısının evrimleşmesine neden olmuştur. Bu çalışma, dünya ekonomisindeki değişime uyum sağlamaya çalışan, ekonomik büyümeyi ve sanayileşmeyi teşvik eden bir devletin aynı zamanda çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurarak muhtemel olumsuzlukları azaltma çabasını vurgulamayı ve bu doğrultuda yapılan çalışmalarını incelemeyi hedeflemektedir.

Arahtar Kelimeler: Osmanlı ekonomisi, çevre, sanayi kirliliği

Jel Kodları: B10, N10, Q50

Understanding of the Environment after Industrialization in the Ottoman Empire: A Socio-Economic Analysis

Abstract

Human beings, the environment and society are elements in a continuous and mutual interaction. This interaction involves both human shaping the environment and the environment affecting humans. Undoubtedly, the relationship that humans have established with the environment throughout history has changed periodically and gained unique qualities. This dynamic has also profoundly affected societies' perceptions of the environment. The environmental understanding of Ottoman society was based on the sustainable use and protection of natural resources under the influence of religious and traditional elements. Especially foundation institutions are a concrete reflection of this mindset. In addition, investment and construction activities such as urban planning, zoning and public works were carried out in harmony with the environment. After industrialization, the perception of the environment has changed by turning into an economic resource that can be used unlimitedly. This process caused the perception of the environment to evolve in the Ottoman Empire as well. This study aims to emphasize the efforts of a state that tried to adapt to the changes in the world economy, promoting economic growth and industrialization, to mitigate the possible negativities by considering the negative effects on the environment and human health.

Keywords: Ottoman economy, environment, industrial pollution

Jel Codes: B10, N10, Q50

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

S.Ç.Ç. ve M.A.Ç. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. S.A.Ç.'nin makaleye katkısı %50 ve M.A.Ç.'nin %50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Doktora Programı, İstanbul /Türkiye, caysumeyra@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3901-0444

² Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisat, Gümüşhane /Türkiye, mehmetali.cakir@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7878-5192

1. Osmanlı Devleti'nde Çevre Algısı ve Yaklaşımı

Çevre terimi, çeşitli tanımlamalara sahip olsa da bu çalışmada, toplumları ya da sistemleri çevreleyen ve etkileşim halinde olduğu oluşumun işleyişi için gerekli olan enerjiyi sağlayan unsurların tamamı şeklinde ele alınacaktır. Tarih boyunca insanın çevre ile olan etkileşimi değişiklik göstermiş ve farklı sonuçlara yol açmıştır. İnsanlığın ilk zamanlarında uyumlu ve mikro düzeyde zararlı olan insan ve çevre ilişkisi, daha sonraki zamanlarda daha yıkıcı ve sömürücü hal almıştır. Nitekim insanlık tarihi kadar eski olan insan ile çevre ilişkisi, toplumların yaşam ve zihniyet yapısına göre değişirken bu değişimin neticeleri de farklı sorunlara neden olmuştur (Yazgan, 2010, s. 229-230).

Her toplumun çevre ile olan ilişkisi kendine özgüdür ve her dönemde farklılık göstermiştir. Çünkü toplumlar kendi aralarında farklılık gösterdikleri gibi zaman içinde toplumsal ve yapısal reformlar geçirmiştir. Bu nedenle her toplumu kendi dönemi içinde ve kendi kültür ve değerlerine göre değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

Bu bağlamda Osmanlı toplumunun çevre anlayışını anlayabilmek için, devlet geleneğinin temelini oluşturan dini ve geleneksel gibi kültürel faktörler göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu kültürel faktörler ışığında, insanın çevre ile olan ilişkisi yaradılışından itibaren üstlendiği sorumluluklar çerçevesinde ahlaki kurallar ile düzenlenmiştir. Çünkü insan yaratılırken öncelikle en yakın çevresi olan aile başta olmak üzere, fiziksel ve manevi tüm çevresine karşı sorumluluk yüklenmiştir (Gök, 2009, s.7).

Bu kültüre göre, yaratılan nimetler emanetler bütünüdür ve insanın görevi dünya düzenini bozacak her türlü davranış ve düşünceden kaçınmaktır. Bu prensipler, insanın doğru bir çevre bilincine sahip olduğu topluma işaret etmektedir.

Nitekim Osmanlı toplumu bu zihniyet üzerine insan ile çevre ilişkilerini güçlendirmek maksatlı birçok vakıf müessesesi kurmuştur. Toplumun en öncelikli çevre sorunlarından olan temiz su temini, hayvanların bakım ve korunması³, yaşam alanlarının temizliği gibi problemler, düzenlenen fermanlar ve muhtesipler tarafından yapılan kontrollerle çözülmeye çalışılmış; ayrıca vakıfların da yardımıyla desteklenmiştir. Su ve su ile ilgili konuları kapsayan su yolu, şadırvan, çeşme gibi yapılar ile bataklık temizliği ve hayvanların korunması gibi amaçlar için inşa edilen vakıflar, doğrudan çevre meselelerine hizmet ederken; gelir kaleminde bağ, bahçe, ormanlık gibi alanların yazıldığı bazı vakıflar ise dolaylı olarak çevre problemleri ile ilgilenmiştir (Yörük, 2016, s. 364).

Diğer taraftan Osmanlı toplumunda şehir planlaması, imar ve bayındırlık alanlarına dair faaliyetler, toplumun çevre anlayışı hakkında bilgi sunmaktadır. Şehir imarına bakıldığında, meskenlerin doğal çevre ile uyumlu olan ve daha az kalıcı olan ahşap veya kerpiç malzemeden yapıldığı, vakıf ve benzeri müesseselere ait yapıların ise daha dayanıklı malzeme olan taştan inşa edildiği gözlemlenmiştir. Yerleşim noktalarının tespiti ve imarı konusunda doğal çevrenin korunması göz önünde bulundurulmuş, yaratılmış olanla koşulsuz uyum içinde çözümler üretilerek, topografyanın var olan doğal hali bozulmadan yapılaşmaya gidilmiştir (Cansever, 2016, s. 133). Örneğin, yedi tepe üzerine kurulmuş olan İstanbul'un her tepesi vakıflarla korunduğu için hala varlığını sürdürebilmiştir (Yörük, 2016, s. 367). Bu örnek, Osmanlı toplumunun vakıfların da desteği ile çevreye yönelik koruyucu yaklaşımını göstermektedir.

Yine bilindiği üzere Osmanlı'da yaşam alanlarının inşa edilişi oldukça özenli ve çevreyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle iş sahalarına yakın olmayan bölgelerde ve geniş bahçeler içerisinde, iki veya üç katı geçmeyecek şekilde yapılar inşa edilmesine özen gösterilmiştir. İmar faaliyetleri ise belli bir plan ve program çerçevesinde yürütülmüş ve mimarbaşılarının sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, şehirlerde düzenli ve estetik bir yapılaşma sağlanmış, çevresel değerlere ve çevre düzenlemelerine önem verilmiştir (Ergin, 1995, s. 928). Ayrıca mahalle yapılanmasının belli bir kural çerçevesinde oluştuğu gözlenmektedir. Bu düzenlemeye göre öncelikli olarak hamamlar inşa edilir, sonra medreseler, ardından

3 Osmanlı döneminde çevrenin unsurlarından olan hayvanların bakımı ve korunması konusunda kurulan birçok kurum örneği bulunmaktadır. Beyazıt Camisi'nde güvercinlerin bakımı için evlerin olması veya Üsküdar ve Sam'da kediler ve köpekler için hastanelerin varlığı, bu örneklerden sadece birkaçıdır. Bkz. Yediyıldız, 2008, s. 150. Ayrıca, Anadolu'nun birçok yerinde camilerdeki kus evlerinde hayvanların beslenmesi için vakıfların varlığı gibi örnekler de bulunmaktadır. Bkz. s.123-124; Barista, 1994, s.133.

camiler ve çevresine ise meskenler yerleştirilirdi. Bu sosyal müesseselerin çevresine konumlandırılan meskenlerle birlikte kentte belli standartların sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu düzen baş mimarlar, kalfalar ve vakıflar kanalıyla sağlanıyordu. Baş mimarlar, planlamada ve yapıların inşasında sorumluluk üstlenirken, kalfalar ise ustaların çırakları olarak çalışıyor ve mesleklerini öğreniyorlardı. Vakıflar da kentlerin ve sosyal müesseselerin finansmanı ve yönetimi için önemli rol oynuyordu (Cansever, 2016, s.103-105). Osmanlı kentlerinde yapılan bu düzenlemeler sayesinde yaşam, çevreyle uyumlu ve işlevsel bir şekilde sürdürülmüştür.

Sonuç olarak, Osmanlı toplumunda yöneticisinden halkına kadar çevre konusunda bir bilincin ve farkındalığın mevcut olduğu görülmektedir. Çevre olaylarına karşı tamamen duyarsız kalınmadığı, çeşitli düzenlemeler ve tedbirlerle çevrenin korunmaya çalışıldığı söylenebilir. Çevre ile uyumlu ve düzenli bir çevre oluşturmak için tarihten gelen bu tecrübeleri dikkate alarak, geleceğe yönelik yaşanabilir ve sürdürülebilir bir çevre bırakmak büyük önem taşımaktadır.

2. Endüstrileşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Çevre Algısı ve Çevre Sorunlarına Karşı Alınan Önlemler

Toplumlar çevre üzerine kurulmuştur; yani toplum hayatı, insanın çevre ile ilişkisi üzerine başlamıştır. Bu sebeple insan ve toplum çevrenin dışında düşünülemez (Tekeli, 2000, s. 7). İnsan-çevre ilişkisinde insan hep çevre üzerinde kontrol kurmaya çalışmıştır; ancak bu sömürünün derin ve büyük boyutlara ulaşması 19. yüzyıl itibariyle, yani sanayi devrimi sonrasında gerçekleşmiştir.

Sanayileşme süreci sonrasında endüstrileşmeye bağlı olarak artan şehir nüfusu ve şehirleşmenin getirdiği yaşam tarzı, artan refah talebi ve tüketim eğilimiyle birlikte sanayi üretiminin aşırı şekilde artmasına neden oldu. Sanayi üretimindeki aşırı artış ise doğal kaynakların ölçsüz kullanımına yol açtı. Böylece sanayileşme süreciyle birlikte kapitalizm ve modernleşme, ekonomik kalkınmayı, büyümeyi ve toplumsal refahı en üst toplumsal değerler olarak öne çıkarmıştır. Böyle bir sistemde iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı sağlayacak tüm yollar mübah kabul edilmiş ve bu zihniyetle doğal kaynakların ölçsüzce kullanımı kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu gelişmeler doğadan kopma, yabancılaşma ve doğaya hükmetme şeklinde doğa ile olan dostane ilişkileri ortadan kaldırmıştır. Doğaya artık kendi başına bir değer olmaktan çıkmış, iktisadi refah amacıyla sınırsız bir şekilde sömürülebilecek iktisadi bir değer olarak algılanmaya başlanmıştır (Adak, 2010, s. 373).

Sanayi devriminin yol açtığı gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve iktisadi ve siyasi açıdan güçlenmek amacıyla, pek çok sahada olduğu gibi sanayileşme yönünde de faaliyetlerde bulunmuştur. Islahatlar ve değişim süreci olan bu dönem, sosyal, kültürel ve iktisadi anlamda hayatın her alanına etki etmiştir. Devletin batı referanslı değişim ve gelişim süreci, yeni bir çevre algısının da doğmasına neden olmuştur (Altunay Sam, 2016, s. 31-32).

Sanayileşme ve modernleşme süreci, Osmanlı Devleti'nin çevre anlayışında değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel Osmanlı anlayışında çevre, doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanımı ve korunması bilinciyle öne çıkıyordu. Ancak sanayileşme ile birlikte kurulan sanayi tesisleri, fabrikalar ve teknolojik gelişmeler, çevre üzerinde artan etkilere neden oldu. Bu süreç, ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyi destekleyen bir çevre algısı oluşmasına yol açarak Osmanlı toplumunu da etkilemiştir.

2.1. Sanayileşmenin neden olabileceği muhtemel zararlara karşı alınan önlemler

Sanayileşmenin ve modernleşmenin getirdiği toplumsal hareketlilik, Osmanlı toplum yapısı ve düzeninde de önemli değişimlere yol açmıştır. Bu süreçteki iktisadi, sosyal ve teknolojik değişimler hayatın her alanını etkilemiştir.

Sanayi faaliyetlerinin ivme kazandığı 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde askeri amaçlı küçük sanayi işletmelerinden modern fabrikalara doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu yeni tesisler genellikle İstanbul ve çevresinde saray ve askeri amaçlar için kurulmuştur. Gelişen Osmanlı sanayisi, ekonomik kalkınmayı desteklemesiyle birlikte çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir.

Sanayi üretiminde kullanılan enerji kaynakları sonucu oluşan hava kirliliği bu sorunlardan biridir. Osmanlı Devleti'nde hava kirliliğine dair ilk şikayetler, sanayileşmenin ilk olarak gözlendiği Haliç bölgesinde 1859 yılında ortaya çıkmıştır. Meskûn mahallere yakın yerlere kurulan fabrikaların yaydığı duman, halkı rahatsız etmiş ve yerleşim yerlerine yakın bölgelerde fabrika kurulmasını önlemek için çeşitli tedbirler alınmıştır (Altunay Sam, 2016, s. 31-32). 1861 yılında, yoğun sanayi bölgesi olan Haliç'in fabrika dumanlarına karşı halkın tepkisi sonucunda Meclis-i Maabir, halkın sağlığı için hava kirliliğine sebep olan fabrika ve vapurların denetim altına alınmasını içeren 17 maddeden oluşan bir nizamname hazırlamıştır⁴(Boyacıoğlu, 2015). Bu nizamname ile sanayi tesislerinin çevresel etkileri ve hava kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Zamanla artan fabrika açma talepleri üzerine 1880 senesinde fabrikalara yönelik yeni bir nizamname çıkartıldı. Bu nizamnamenin içeriği, sanayiye geliştirecek, ticareti artırarak iktisadi kalkınmaya katkı sağlayacak ve kamu yararını gözeticek fabrikaların nakliye sorunu yaratacak uzak yerlerden ziyade daha müsait konumlarda inşa edilmesini kapsıyordu. Ayrıca, yine nizamnamede fabrika inşa edilecek yerin çevre sakinlerinin sağlığı açısından bir sakınca olup olmadığının şehremaneti tarafından incelenmesi ve sakınca görülmemesi koşuluyla fabrika yapılmasına izin verilmesi şeklinde çevre konusuna da değinilmiştir⁵ (Dıgıroğlu, 2009, s.68). Osmanlı Devleti, sanayileşmeyi geliştirme ve büyütme çabasıyla bir yandan ilerlerken, diğer yandan bu süreci daha az olumsuz etkiyle gerçekleştirmek için fabrikalara dair nizamnameleri sık sık düzenlemeye gitmiştir.

Osmanlı Devleti, buhar enerjisinin kullanımını düzenlemek ve çevresel zararları önlemek amacıyla bir dizi nizamname yayınlamıştır. Bu kuralları içeren ilk nizamname olan "sabit buhar makinelerine mahsus nizamname", 1862 yılında ilan edilmiştir. Bu nizamnameyle buhar enerjisinin kullanımının düzenlenmesi ve oluşabilecek zararların önlenmesi hedeflenmiştir⁶ (Kazgan, 1991, s. 233). Daha sonra 1886 yılında "Memalik-i şahanede fabrikalar tesisine dair nizamname", 1906 yılında "fabrikalar nizamnamesi" ve 1913 yılında "mahallelerde kullanılan müvellid-i buharlarla, buhar hazineleri ve motorlar nizamnamesi" şeklinde kararlar da takip etmiştir. Ayrıca 1886 yılına ait Şûrâ-yı Devlet kararı, hava kirliliğine yol açan kömür, paçavra gibi maddelerin iş alanlarında kullanılmaması konusunda tedbirler içermektedir. Bu nizamnameler, sanayi tesislerinin çevreye olan etkilerini kontrol altına almaya ve çevre sağlığını korumaya yönelik önemli adımlar olarak kabul edilmiştir (Altunay Sam, 2016, s. 33).

Osmanlı Devleti, 1862 tarihli nizamname kurallarının yanı sıra ilerleyen dönemlerde de çevresel önlemler almaya devam etmiştir. 1893 yılında, yeni buharlı fabrikaların inşasına izin verilmemesi ve var olan fabrikaların bacalarına hava kirliliğini önleyecek filtreler takılması gibi önemli tedbirler alınmıştır. Ayrıca, 28 Mayıs 1915 tarihli tezkere ile benzin, petrol gibi yanıcı maddelerin depolandığı yerlerin şehir dışında, halk için güvenlik riski taşımayan bölgelerde oluşturulması ve belirlenen miktarın üzerinde depolama yapılmaması sağlanmıştır (Gök, 2009, s. 12). Bu adımlar, çevre kirliliğini önlemeye ve halkın sağlığını korumaya yönelik atılmış önemli tedbirler olarak değerlendirilebilir.

Sanayileşme ve modernleşme projelerinin bir parçası olan fabrikalar, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl itibarıyla özellikle İstanbul ve çevresinde inşa edildi ve bu yapılar yönetim tarafından denetim altına alındı. Fabrikaların sebep olduğu problemler, hazırlanan nizamnamelerin temel içeriğini oluşturmaktadır. Fabrikaların inşa edileceği yer, üretimin yapılacağı konumun yaşam alanlarına olan mesafesi, sağlığı tehlikeye atan ve çevreye zarar verecek olan sanayi kolları tanımlanmakta ve bir fabrikanın kurulabilmesi için gerekli olan bürokratik süreçler nizamnamelerde düzenlenmektedir. Nizamnamelerde sanayinin yasak olduğu bölgeler açıkça belirlenmekte ve eklenen yeni maddeler yasakların uygulanmaya zorlandığını ortaya koymaktadır. Bu belgeler, Osmanlı yönetiminin çevre korumaya yönelik hukuksal çabasını

4 Nizamname layihasına dair tam metne ulaşamamış fakat konu ile alakalı bilgiler içeren belge ve ahali tarafından yapılan itiraz metin belgeleri; BOA.A.MKT.MHM.206:13; BOA.A.MKT.NZD.215:9; BOA.A.MKT.NZD.356:9'den nakleden Boyacıoğlu, 2015, s. 471-486.

5 Sanayi tesislerinin yerleşim yerlerine yakın olmasının potansiyel sorunlarına karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı öneme dair bazı örnekler için bkz. Damlıbağ, 2016, s.96-99.

6 Bahsi geçen nizamname hakkında detaylı bilgi için bkz. Düstur, 1872-73, s. 441, 443, 445'den nakleden Damlıbağ, s. 96.

göstermektedir. Yani bu nizamnameler, bir şeyin nasıl yapılması gerektiğini yansıtır. Bu nizamnamelerde yer alan kuralların ne düzeyde uygulandığı ise başka bir araştırma konusudur (Boyacıoğlu, 2015, s. 482).

Netice olarak Osmanlı Devleti, dünya ekonomisindeki değişime uyum sağlamaya çalışırken, sanayileşmenin çevre ve insanlar üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri dikkate alarak, bu potansiyel zararları en aza indirmek için öncelikli tedbirler alan bir devlet olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, kurulan sanayi tesislerinin çevresel düzenlemelere uygun şekilde inşa edilmesi ve çevre ve insan sağlığına olan olumsuz etkilerin azaltılması için hukuki düzenlemeler yapılması önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

2.2. Yerel yönetimler bazında gerçekleştirilen çevresel düzenlemeler

Sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan modernleşme süreci, toplumun iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda geniş kapsamlı bir dönüşüm yaşamasını içerir. Bu değişim, toplumun her zaman içinde olduğu çevreyle, insan yaşamını etkileyen yönetim sistemleri ve kurumlar arasında doğrudan bir ilişki taşır (Altunay Sam, 2016, s. 34).

Çevresel sorunlara baktığımızda, bireysel veya işletme bazlı büyük aktörlerin çevre üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Ancak kurumlar, bireylerin veya işletmelerin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayabilirler (Altunay Sam, 2016, s. 34-35). Bu bağlamda, kurumların çevre politikaları ve düzenlemeleri, sürdürülebilirlik ve çevre koruması konusunda önemli bir role sahiptir. Yerel yönetimler ve diğer kurumların çevre konusunda düzenlemeler yaparak, çevre kirliliğini önleyici tedbirler alması, bu çerçevede büyük önem taşımaktadır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yönetsel ve kurumsal değişiklikler, beraberinde çevre düzenlemelerini de getirmiştir. Bu düzenlemeleri tetikleyen ve devleti bu yönde harekete geçiren birçok neden bulunmaktadır. Öncelikle, Osmanlı şehirleri, özellikle dış dünya ile ilişkileri nedeniyle ticari faaliyetlerin gerektirdiği modern çevresel koşulları sağlamak zorunda kalmıştır. Bu hizmetleri yerine getirmek üzere kurulan kurumun adı "şehremaneti" (belediye) olmuştur (Gök, 2009, s. 11).

Bununla beraber, Anadolu'da iktisadi koşulların kötüleşmesi, ulaşım kolaylığı ve sanayileşme ile artan şehir istihdam olanakları sonucu artan göçler ve şehir sakinlerinin çağın gerektirdiği yaşam standartlarının artırılması beklentisi, yerel yönetimleri yeni düzenlemelere yönlendirmiştir (Koç, 2009, s. 162). Bu düzenlemeler, çevreye dair daha etkin politikaların uygulanmasını ve sürdürülebilir bir geleceğe yönelik adımların atılmasını amaçlamaktadır.

Diğer taraftan, Kırım Savaşı sebebiyle farklı ülkelerden gelen askerler ve savaş nedenli yoğun mülteci hareketleri sonucu şehir nüfusunun artması, şehirde ciddi çevresel düzensizlik ve temizlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu zorunluluk, Şehremaneti'nin kurulmasına yol açtı (Mazak, 2001, s. 86).

Modern anlamda belediyecilik uygulamalarının ilk görüldüğü kentler, genellikle nüfus fazlalığı ve yoğun sanayi tesislerinin olduğu bölgeler olarak çevre sorunlarının en fazla yaşandığı yerlerdi (Shaw, 2023, s. 127). Çevre sorunlarıyla doğrudan ilgilenen bu yerlerde kurulan belediyeler, çevre düzenlemeleri ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar yapmışlardır. Çevre ile ilgili yapılan bu faaliyetleri genel olarak aktarmak gerekirse şunlar söylenebilir:

- Mahallelerin temizlenmesine yönelik faaliyetlerin düzenlenmesi,
- Mesken planlarının inşaattan önce insan sağlığına zarar vermeyecek şekilde olduğunun incelenmesi gerekliliği,
- Deniz temizliğini tehdit eden lağım sorununa yönelik alınan yeni kararlar,
- Yeşil alanlar ve tarihi eserler gibi hazine hükmünde görülen değerlerin korunmasına yönelik alınan tedbirler,
- Sokakların güzelleştirilmesi ve deniz suyuyla yıkanması için alınan tedbirler,
- Suyollarının ve kanalların hijyenin sağlanması ve düzenlenmesi,

- Benzin, petrol ve ispirto gibi tehlikeli yanıcı maddelerin stok yapıldığı alanların yaşam alanlarından uzakta, halka zarar vermeyecek şekilde yapılması ve belirlenen miktardan fazla olmaması,
- Hava kirliliğine sebep olan kömür, kumaş parçacıkları gibi maddelerin iş yerlerinde kullanılmasının engellenmesi ve fabrika bacalarının filtrelenmesi,
- İşyerlerinin kurulacağı yerlerin belli kurallara göre düzenlenmesine önem verilmiştir. Örneğin, kereste dükkânlarının halkı rahatsız etmeyecek şekilde kent dışında faaliyet göstermesi ya da fırınların çevresindeki binalara hasar vermeyecek şekilde yapılması şeklinde çevre konusunda birçok nizamname çıkartılarak önemler alınmaya çalışılmıştır⁷ (Gök, 2009, s.12-13).

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşmaya dönük yaklaşımları çevre konusunda da kendini göstermiştir. Çevre politikalarının oluşturulması için gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri ve yerel düzenlemeler, Cumhuriyet döneminde çevre faaliyetleri için temel oluşturmuştur.

3. Sonuç

Gelişen teknoloji ile birlikte dünya büyük bir değişim sürecine girmiş ve bu değişim beraberinde çevresel sorunları da getirmiştir. Tarihe bakıldığında, sanayileşme sonrasında Osmanlı Devleti, küresel ekonomideki değişimlere ayak uydurmaya çabalarken aynı zamanda iç ve dış pek çok sorunla mücadele eden bir devlet olarak çevresel sorunlara da duyarlılık göstermiş ve çeşitli düzenlemelerle tedbirler almıştır. Osmanlı'nın çevre konusundaki farkındalığı, tarihsel deneyimleri ve birikimi göz önünde bulundurulduğunda, zaman geçtikçe artan ve karmaşık hale gelen çevresel sorunlarla başa çıkarken büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde, hızla değişen iklim koşulları, aşırı doğal kaynak kullanımı, kirlilik ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi küresel çapta çevresel sorunlar ciddi bir şekilde gündeme gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin geçmişte çevre konusundaki duyarlılığı ve aldığı önlemler, bugünkü sorunları anlamak ve çözümler geliştirmek adına önemli bir kaynaktır. Bu tarihi deneyimler, bugünkü çevresel sürdürülebilirlik çabalarına destek olmak ve gelecek nesillere için daha yaşanabilir bir çevre bırakmak amacıyla ilham verici bir kaynak olarak kullanılabilir.

Kuşkusuz, Sanayi Devrimi sonrası çevre sorunlarının daha derinlemesine incelenerek farklı çalışmaların yapılması, iktisat tarihi, tarih ve çevre bilimleri açısından büyük bir öneme sahiptir. İlerideki çalışmalarda dönemin sanayileşmiş ülkelerinin çevre anlayışları ve aldıkları önlemler incelenerek, bu bağlamında Osmanlı devleti ile karşılaştırmak, farklı bir perspektif sunabileceği açıktır. Bu yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çevre anlayışının nasıl evrildiğini ve özgün yanlarını anlamamıza önemli katkılarda bulunabilir. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren büyük ölçekli sanayi kuruluşlarına yönelik çalışmalar yapılması, ilgili dönemlere ait çevresel sorunların ve bu sorunlara yönelik çözümlerin mikro düzeyde incelenmesine olanak sağlayabilir.

Kaynakça

- Adak, N. (2010). Geçmişten bugüne çevreye sosyolojik yaklaşım. *Ege Akademik Bakış*, 10(1), 371-382.
- Albayrak, S. (1997). *Eski İstanbul'da sosyal hayat ve çevre*. İGDAS.
- Altunay Sam, E. (2016). Osmanlı modernleşmesinde çevre. *The Journal of Academic Social Science*, 32(Kasım), 30-43.
- Barişta, H. Ö. (1994). Kuş Evi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde. C.5. Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı.
- Boyacıoğlu, D. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı fabrika yapılarının inşasına dair yapılan düzenlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 471-186.
- Çalışkan, S. ve Şahin, E. (2022). *Osmanlı arşiv belgeleri ışığında çevre, şehir ve insan*. Matsis Yayınevi.
- Cansever, T. (2016). Osmanlı şehri. Timaş Yayınları.
- Damlıbağ, F. (2016). Osmanlı sanayisindeki çevre koruma uygulamaları, *Türk Dünyası Araştırmaları*. 222, 91-104.

⁷ Osmanlı'da çevre konusunda yapılan düzenlemeler ve alınan önlemler hakkında belgeler ışığında daha fazla örnek için bkz. Mazak, 2001, s. 118-251; Çalışkan & Sahin, 2022, s. 338-352; Albayrak, 1997.

- Dıgıroğlu, F. (2009). 19. yūzyıl İstanbul: Hava kirliliği sorunu, *Toplumsal Tarih*, 169(Şubat), 67-71.
- Düstur (1289) Matbaa-ı Amire, C. II, 1872-73. İstanbul.
- Ergin, O, N. (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Gök, N. (2009). Çevre: Yūzyılın problemi ve Osmanlı devletinde çevre bilinci, *Sbard*, 13(Mart), 1-16.
- Kazgan, H. (1991). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e şirketleşme-Osmanlı sanayii monografi ve yorumlar*. Töbank.
- Koç, B. (2009). Tanzimat sonrası hukuk metinlerinde av yasakları. *Acta Turcica*, 1, 153- 163.
- Mazak, M. (2001). *Orijinal belge ve fotoğrafların ışığında Osmanlı'da çevre ve sokak temizliği*. İSTAC.
- Shaw, S. (2023). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye*. E Yayınları.
- Tekeli, I. (2000). Türkiye çevre tarihçiliğine açılırken. *Türkiye'de çevrenin ve çevre korumanın tarihi sempozyumu*, Zeynep Boratav (Ed.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1-14.
- Yazgan, Ç, Ü. (2009). Tarihi süreç içerisinde toplum-çevre ilişkileri ve çevre sorunlarının ortaya çıkışı. *Humanities Sciences*, 5(2), 227- 244.
- Yediyıldız, M. A. (2008). Osmanlı toplumu ve çevre. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 147-158.
- Yörük, D. (2016). Osmanlıdan günümüze Türk toplumunda çevre anlayışının gelişmesinde vakıflar ve dernekler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40, 361-372.

İnsani Yardım Faaliyetlerinde Lojistik, Koordinasyon ve İnsan Kaynağının Görev Başarı Performansı Üzerine Etkisi: Kızılay ve AFAD Üzerine Bir Araştırma

Dilşad GÜZEL¹, Emine NOKSAN²

Özet

Ülkemiz coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca doğa ve beşerî afetlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Afet sonrası geç müdahale insani lojistik faaliyetlerinin yönetilememesi koordinasyon ve alt yapı eksikliği gibi durumlar performans kayıplarına neden olabilmektedir. Afet öncesi ve afet sonrası kayıpların en aza indirilebilmesi amacıyla insani yardım kuruluşlarının gerçekleştirdiği lojistik, insan kaynağı, eğitim, sağlık gibi hizmetler kritik bir öneme sahip iken, birimlerin sahip olduğu lojistik yeterlilikler insan kaynağının nasıl kullanıldığı, birimler arası koordinasyon faaliyetlerinin nasıl yönetildiği sorularını gündeme getirmektedir. Çalışmanın amacı, AFAD ve Türk Kızılay'ın insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansına nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma Erzurum il sınırlarında AFAD ve Türk Kızılay'ında aktif olarak insani yardım faaliyetlerinde görev alan 250 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22 istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağı arasındaki ilişki kalitesi arttıkça görev başarı performansının da artacağı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, koordinasyon, insan kaynağı, görev başarı performansı

Jel Kodları: L31, O15

The Effect of Humanitarian Aid Activities on Mission Success Performance of Logistics, Coordination and Human Resources: A Research on Kızılay and AFAD

Abstract

Due to its geographical location, Turkey has been greatly affected by natural and human disasters throughout history. Situations like late response after disasters, inability to manage humanitarian logistics activities, and lack of coordination and infrastructure may cause performance losses. While services like logistics, human resources, education, and health provided by humanitarian aid organizations are of critical importance in order to minimize pre-disaster and post-disaster losses, the logistics competencies of the units raise the questions of how human resources are used and how coordination activities between units are managed. This study aims to explore the impact of logistics, coordination, and human resources on the mission success performance of AFAD and the Turkish Red Crescent during humanitarian aid activities. To address this, a face-to-face questionnaire was administered to a sample of 250 individuals actively engaged in humanitarian aid activities within the AFAD and Turkish Red Crescent organizations, specifically in the Erzurum province. The data analysis was performed using the SPSS 22. The study findings revealed a positive relationship between logistics, coordination, human resources, and mission success performance. Based on the obtained findings, improving the relationship between logistics, coordination, and human resources in humanitarian aid activities leads to enhanced mission success performance.

Keywords: Logistics, coordination, human Resource, mission success performance

Jel Codes: L31, O15

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma Atatürk Üniversitesi 10.06.2022 tarih ve 11-118 sayılı etik kurul onay belgesi ile hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

D.G ve E.N araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. D.G.'nin makaleye katkısı %50 ve E.N.'nin makaleye katkısı %50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Doç. Dr. Dilşad GÜZEL, Atatürk Üniversitesi, İşletme, Erzurum/Türkiye, dguzel@atauni.edu.tr, ORCID ID: https:// 0000-0003-1421-7692

² Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İşletme, Erzurum/Türkiye, eminenoksan@gmail.com, ORCID ID: https:// 0000-0002-2713-5461

1. Giriş

Her yıl deprem, sel, heyelan, kasırga, toprak kayması, volkanik patlama, yangın, tsunami gibi doğa kaynaklı afetler binlerce insanı öldürmekte ve milyonlarca dolarlık yaşam alanlarını yok etmektedir (Van Wassenhove, 2006, s. 475). 2019-2020 yılları arasında Avustralya'da meydana gelen orman yangınları birçok hayvanı, nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple afetler, meydana geldikleri toplumlarda olumsuz etkiler bırakan olaylar olarak bilinmektedir (Nikbakhsh ve Farahani, 2011, s. 291). Bu noktada, ortaya çıkan bu tür sorunların üstesinden gelmek için sürecin en iyi şekilde planlanması, koordine edilmesi ve lojistik faaliyetlerin kontrol edilmesi gerekir (Niyazi ve Behnamian, 2023, s. 1579). Bu çerçevede insani yardım lojistiği afet yönetiminde ve yardım operasyonlarında önemli unsurlardan biridir (Bozorgi-Amiri vd., 2013, s. 905). Bu lojistik sistemler genellikle afet öncesi ve afet sonrası dönemlerde gıda, su, ilaç gibi malzemelerin yanı sıra, yaralıların taşınması, insan kaynağı, depolama ve son teslimat gibi süreçler açısından önemlidir (Nikbakhsh ve Farahani, 2011, s. 299). Bu anlamda yardım faaliyetlerini etkin bir şekilde koordine etmek, maliyetleri düşürmek, hız ve verimliliği en üst düzeye çıkarmak için farklı aktörlerin bir ağ içerisinde birlikte ve çok daha özenli çalışması gerekmektedir (Tomasini ve Van Wassenhove, 2009, s. 549; Dubey vd., 2020, s. 2). Bu sebeple sürece dahil olan aktörlerin ortak bir dil oluşturmaları, bölgede yaşayan halk ile aralarında iş birliği sağlayarak uyumlu olmaları beklenir.

Lojistik kavramı; müşteri ihtiyaçlarının karşılanması, ürün, hizmet ve bilginin üretim noktasından tüketim noktasına ulaştırıncaya kadar etkin ve verimli bir şekilde akışın sağlanması depolanmasının planlanması taşıma ve tüm bu faaliyetlerin kontrol altına alınma süreci olarak tanımlanmaktadır (Wood vd., 1995, s. 4). İnsani yardım lojistiği ise savunmasız durumdaki insanların acılarını hafifletmek, kaynak noktasından tüketim noktasına kadar mal ve malzemelerin verimli, planlama, uygulama ve kontrol edilme süreci olarak tanımlanmaktadır (Thomas ve Kopczak, 2005, s. 2). Lojistik süreçlerde asıl amaç kar elde iken insani yardım faaliyetlerinin temel amacı hayat kurtarmak, acıları hafifletmek ve insan onurunu korumaktır. Bu nedenle lojistik operasyonlar kaynakların dağıtımı ve tahsisi konusunda karşılaşılan bütün zorluklara rağmen özellikle de afet bölgelerinde tüm mağdurlara tam zamanında ulaştırılabilecek şekilde tasarlanması gerektiğini göstermektedir (Kelly, 1995, s. 26).

Koordinasyon, insani kriz bağlamında farklı aktörler arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri tanımlamak için kullanılır (BouChabke ve Haddad, 2021, s. 896). Yardım kuruluşları arasındaki koordinasyonun kalitesi, aktörlerin çeşitliliğinden, bağışçı beklentilerinden, siyasi ortamdan, kaynak kıtlığı veya arz fazlasından etkilenebilir (Balcik vd., 2010, s. 22). Bu çerçevede insani yardım aktörleri arasındaki koordinasyon yardım çalışmalarının hesap verilebilirliğini, etkinliğini ve etkisini artırmak için kritik bir role sahiptir (Rey, 2001, s. 99). Analizciler ve akademisyenler sıklıkla hizmet sunumunun etkinliğini artırmak için koordinasyonun önemli olduğunu öne sürerler (Kehler, 2004, s. 7).

İnsan kaynağı modern şirket ve organizasyonların en önemli birimlerinden biri olduğu için kriz dönemlerinde daha da önem kazanmaktadır (Ochieng ve Stephen, 2020, s. 35). Bunun nedeni insan kaynakları yönetiminin kriz yönetiminin önemli bir boyutunu belirleme yeteneğinin olmasıdır (Mat Jusoh vd., 2022, s. 236). İnsan kaynakları uygulamalarının çalışan performansını olumlu yönde etkilediği ve örgütsel performansa dönüştüğüne dair kanıtlar bulunmaktadır (Irshad vd., 2021; Mat Jusoh vd., 2022). Örneğin personelin hizmet içi eğitimleri, işe alım sürecinde çalışan seçimi, iletişim ve yönetim tarzı, motivasyon insan kaynağı ile performans arasındaki ilişkiyi temsil ederken, performansın iyileşmesine katkıda bulunmaktadır (Mat Jusoh vd., 2022, s. 240).

Performans değerlendirme girişimleri insani yardım operasyonlarının verimliliği ve etkinliğinin merkezinde yer alır (Abidi vd., 2020, s. 126). Performans ölçümü, mevcut ve geçmiş afet yardım operasyonlarını değerlendirerek ve bunlardan dersler çıkartarak yardım malzemelerinin tedarik etme performansını etkileyebilir (Wang ve Zhang, 2019, s. 1).

Dünyada yaşanan kasırgalar, depremler, seller, tsunamiler, orman yangınları, toprak kaymaları, kuraklık gibi doğal afetler ile savaşlar, uçak kazaları ve maden kazaları gibi insan kaynaklı afetler, afet ve insani

yardım lojistiğinin önemini artırmıştır. Dolayısıyla bu sürecin doğru bir şekilde yönetilebilmesi ve bu alanda iyileştirilmelerin sağlanabilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca afet ya da acil durum faaliyetleri pek çok bilinmezliği beraberinde getirirken aynı zamanda çalışanların durumsal olarak farkındalıklarının üst seviyede olması beklenir. Bu çerçevede dünyanın önde gelen en iyi afet örgütü olarak ifade edilen Kızılay ve “afetlere dirençli toplum oluşturmak” vizyonuna sahip AFAD, çalışma grubu olarak seçilmiştir. Ayrıca insani yardım faaliyetlerinde görev başarı performansı üzerinde etkili olabilecek faktörlerin anlaşılabilmesine katkı sunabilmek amaçlanmıştır.

Çalışmada, AFAD ve Türk Kızılay’ın insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansını ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde lojistik, koordinasyon, insan kaynağı ve görev başarı performansı hakkında literatür taraması yapılmıştır. İkinci bölümünde, çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümünde, bulgular değerlendirilmiştir. Son bölümde ise sonuçlar belirtilerek çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Lojistik

Lojistik, dar anlamıyla malların çıkış noktasından son tüketim noktasına kadar müşterilere taşınma süreci olarak tanımlanır (Ding vd., 2023, s. 1). Geniş anlamıyla lojistik kavramı, müşteri ihtiyaçlarının karşılanması, ürün, hizmet ve bilginin üretim noktasından tüketim noktasına ulaştırıncaya kadar etkin ve verimli bir şekilde akışın sağlanması depolanmasının planlanması taşıma ve tüm bu faaliyetlerin kontrol altına alınma süreci olarak tanımlanmaktadır (Wood vd., 1995, s. 4). Bir başka ifade ile lojistik; üretim, satın alma, depolama, yükleme, nakliye, boşaltma, paketleme, elleçleme, dağıtım, kontrol, bilgi işleme, izlenebilirlik gibi süreçleri içeren, ürün, hizmet ve bilginin etkin akışını; doğru ekipmanlar ile yetkin personel ve müşteri memnuniyetinin doğru zamanda, doğru yerde, doğru kalitede, doğru miktarda sağlanması bu süreçlerin uygun maliyet ile gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Kukovič vd., 2014, s. 115).

Afet lojistiği bir diğer ismi ile insani yardım lojistiği, doğa kaynaklı afetler, askeri çatışmalar veya diğer acil durumlarla karşı karşıya kalındığında yardım kaynağı sağlayan özel bir lojistik faaliyeti olarak tanımlanır (Zhan vd., 2014, s. 1607). Dünyada meydana gelen savaşlar, mülteci akınları, deprem ve doğa kaynaklı afetler insani yardım hareketlerinin önemini artırmıştır. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu’nun (IFRC) kayıtlarına göre, 2000 ile 2009 yılları arasında 7184 afet meydana gelmiştir (Galindo ve Batta, 2013, s. 201). Emergency Events Database (EM-DAT) gibi mevcut veri tabanları incelendiğinde yalnızca 2018 yılında kaydedilen 281 iklim ve jeofizik olay olduğu, 10.733 can kaybının yaşandığı, dünya çapında ise 60 milyondan fazla insanın etkilendiğini belirtmektedir (Dubey vd., 2019, s. 1). Bu bağlamda afet ve acil durum lojistiği, afetlerden etkilenen mağdurlara yardımcı olmak için insanları, kaynakları, becerileri ve bilgileri etkin bir şekilde seferber edebilen süreç ve sistemlerden oluşur (Kadioğlu, 2011, s. 6). Yardım lojistiğinde önemli olan; doğru malzemeyi, doğru kişiye, doğru miktarda, doğru kalitede, doğru zamanda ve doğru yere aktarmaktır (Adıgüzel, 2019, s. 214). Afet lojistiği, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği gerektiren bir yönetim sürecidir ve farklı taşıma modellerinin kullanılmasını gerektirir (Köseoğlu ve Yıldırım, 2015, s. 380). İnsani yardım faaliyetleri, alt yapı yetersizliğinden, lojistik darboğazlardan ve siyasi engellerden dolayı zarar görebilir. Ayrıca sahada çok sayıda aktörün bulunması, kurumlar arası ve kurum içi iş birliği eksikliği ile iletişim eksikliği yaşanabilir (Oloruntoba ve Gray, 2006, s. 116). Bu çerçevede performans ölçümleri, afet yardım operasyonlarının değerlendirilmesinde ve afet sırasında meydana gelen kayıpların azaltılmasında önemlidir (de Moura vd., 2020, s. 1). Thompson (2015) çalışmasında, ulaşım, dağıtım alt yapısı, yetersiz insan kaynağı gibi eksik veya zayıf bileşenlerin lojistik performansı zayıflattığını tespit etmiştir. Bealt vd. (2016), afet lojistiğinin geliştirilmesi amacı ile yapmış oldukları çalışmada insani yardım organizasyonlarının ve lojistik faaliyet sağlayıcılarının afetler ile mücadelede iş birliği kurması gerektiği vurgusunu yapmaktadır.

Yazarlar, bu iş birliğinde karşılaşılan zorluklar veya engeller karşısında birtakım çözüm yolları ortaya koymuştur. Akben ve Taşdoğan (2021) ise çalışmasında, insani yardım faaliyetlerinde verimlilik performansının, lojistik performansı olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

2.2. Koordinasyon

İnsani yardım bağlamında koordinasyonun temel amacı; insan veya doğa kaynaklı afetlere etkili ve verimli bir şekilde tepki verebilmektir (Akhtar vd., 2012, s. 85). Bu çerçevede insani yardım kuruluşları söz konusu olduğunda lojistik ve ulaşım önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle koordinasyon, lojistik ve ulaşım sistemlerinin iyileştirilmesinde, operasyonlarla ilgili maliyetlerin azaltılmasında ve hizmetlerin iyileştirilmesinde bir kaldıraç görevi görmektedir (Dolinskaya vd., 2011, s. 1). Bu kapsamda afetten etkilenen insanların istek ve ihtiyaçlarının tek bir kurum tarafından cevap verilemediğinden kuruluşların koordinasyonu büyük bir ihtiyaç ve önem arz etmektedir (Akhtar vd., 2012, s. 86).

Afet dönemlerinde çok sayıda kuruluş bir araya gelmekte ve nihai amaç olarak su, gıda, ilaç, barınak gibi temel bir insan hakkı olarak görülen temel ihtiyaçları ihtiyaç sahiplerine ulaştırarak kaynak ve becerilerini paylaşmaktadır. Ancak insani yardım kuruluşlarının amacı kar elde etme olmaması nedeniyle, insani yardım bağlamında koordinasyon uygulamaları zorlu olabilmektedir (Hovhannessian, 2012, s. 19).

Dünya Bankası'na göre koordinasyon, belirli amaçlara ulaşılabilmesi için farklı paydaş grupları arasında birlikte çalışabilme kapasitelerinin ortaya çıkarılması olarak tanımlanmaktadır (Worldbank, 2015, s. 2). Koordinasyon, sadece merkezi düzeyde değil, ulusal, bölgesel veya yerel düzeylerdeki ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olan çok düzlemli olgu olarak tanımlanmaktadır (Minear, 2002, s. 19). Koordinasyon: "Afete uğramış veya uğraması muhtemel toplulukların kısa, orta ve uzun vadeli ihtiyaçlarını birlikte belirleyerek yerel, ulusal ve uluslararası kurumlarla mevcut kaynakları en etkin ve verimli şekilde kullanmak amacıyla uyum ve birliktelik içinde çalışma" olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2022). Jahre ve Jensen (2010, s. 1), insani yardım lojistiğinde koordinasyon kavramını doğal bir afetin sonuçlarını en aza indirme olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda verilen tanımlar doğrultusunda koordinasyon; kaynakların etkin ve verimli olarak kullanılabilmesi için farklı organizasyon grupları arasındaki uyumluluk, tutarlılık, birliktelik olarak tanımlanabilir. Ancak Kovacs ve Spens (2007, s. 517), insani yardım tedarik zincirinin aktörleri arasındaki iş birliği ve koordinasyonu insani lojistikte üstesinden gelinmesi gereken ciddi bir zorluk olarak görmektedir. Balcik vd. (2010, s. 23), afet sonrası meydana gelen kaotik ortam, kaynak yetersizliği, taleplerin zamanında karşılanamaması, afet yardımına dahil olan çeşitli aktörler arasındaki bilgi paylaşım yetersizliği gibi süreçlerin doğal olarak koordinasyon güçlüklerine neden olabildiğini ifade etmektedir.

Simo ve Bies (2007), afetlerle mücadelede görev alan sivil toplum kuruluşları arasındaki sektör temelli iş birliğini ele almıştır. Çalışmada, sektörler arasında iş birliğine gidilmesinin kurumsal bir fayda sağlayacağı, bilgi, kaynak ve uzmanlık paylaşımının kurumlar arasındaki koordinasyona katkı sunacağı vurgusunu yapmaktadır. Aynı şekilde Sutter ve Smith (2017), afet sonrası kaynak paylaşımı söz konusu olduğunda kamu ve özel sektör arasında koordinasyon çalışmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Hermansson (2019) ise çalışmasında, Türkiye'deki bölgesel afet yönetim zorluklarına odaklanmıştır. Afet yönetiminde siyasi ve kurumsal yapıyı ele alarak görev paylaşımı ve yatay iş birliği konusunda çeşitli problemlerin olduğunu öne sürmektedir.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde afet yönetim sisteminde en çok tekrarlanan sorunun koordinasyon eksikliği olduğu görülmektedir (Caymaz vd., 2013, s. 612). Bu açıdan bakıldığında yüzyılın felaketi olarak ifade edilen Kahramanmaraş merkezli depremde çadır, battaniye, yatak vd. ihtiyaçların zamanında temin edilememesi koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir. Ayrıca koordinasyon ve bilgi eksikliğinden dolayı pek çok kuruluş benzer yardım faaliyetleri için sebepsiz bir rekabete girmektedir. Bu gibi olumsuz durumlar ulaştırılması gereken yardımların yanlış miktarda, yanlış zamanda, yanlış yerde ve yanlış koşullarda olmasına neden olabilmektedir (Börühan vd., 2012, s. 3). Genç (2008) çalışmasında, koordinasyon ve iletişim eksikliğinin afet yönetimini ne derece olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Bahadori vd. (2015),

afet durumlarında koordinasyonun sağlanmasında ortaya çıkan problemleri iletişim, bilgi paylaşımı, güven eksikliği, bilgi eksikliği ve birlikte çalışma disiplini eksikliği olarak vurgulamaktadır. Oh ve Lee (2017) çalışmasında, etkili bir koordinasyon sistemi oluşturulduğunda bilgi ve kaynak aktarımındaki başarısızlıkların azalacağını vurgulamaktadır. Sonuç olarak deprem veya doğa kaynaklı krizlerde koordinasyonun oldukça önemli olduğu görülmektedir.

2.3. İnsan kaynağı

İnsan kaynağı, bulunduğu organizasyona katma değer kazandıran etkin güçlerden biridir (Karatop, 2015, s. 143). Deprem, sel, tsunami gibi insani kriz durumlarında personelin gerekli eğitimlerden geçmesi, öğrendiklerini tatbikatlarla pekiştirmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Müdahale ekiplerinin hızı, organizasyonun gerekli donanım ve malzeme ile desteklenmesi, karar vermedeki çabukluk yeterli eğitim ve tatbikatlar sonucunda elde edilebileceğini ortaya koymaktadır (Ergünay, 2008, s. 99).

Nitelikli insan kaynağı, sağlık afet planı stratejilerinin ve ilgili programların etkinliğinin merkezinde yer alacak şekilde, acil durum planlaması, bilgi yönetimi, lojistik, epidemiyoloji, olay yönetimi, laboratuvar teşhisleri, risk ve ihtiyaçların değerlendirilmesi gibi teknik alanlarda acil durum veya afet planı çerçevesinde eğitimler ve uzun dönemli yatırım gerektiren alan olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2019, s. 10). Bu bağlamda insan kaynağı işe alım, seçim, yetenek yönetimi dahil bir dizi insan kaynakları politikasını içermektedir (Krishnan ve Scullion, 2017, s. 432).

Bir insani yardım operasyonunun hazırlık çalışmalarında ilk olarak insan kaynaklarının yönetimi gelmektedir. Koordinasyonu sağlayabilecek, planlama yapacak, müdahale edecek personellerin seçilmesi ya da eğitilmesi gerekmektedir. Bu işlemler yapıldıktan sonra bilgi yönetimiyle gerekli bilgilerin alınması ve paylaşılması gibi faaliyetler gelmektedir (Tomasini ve Van Wassenhove, 2004, s. 1). Personel eğitimi, hazırlık çalışmalarının bir diğer önemli bileşenini oluşturmaktadır. Yardım faaliyetlerinin daha profesyonelce yapılması uygun eğitim programlarının düzenlenmesiyle mümkün olabilecektir. Eğitim kampları, seminer, kurs, konferanslar düzenlenerek müdahale aşamasında personelin öğrenme hızı artacak ve olası hataları azalacaktır (Ergün vd., 2010, s. 31).

2.4. Görev başarı performansı

Performans değerlendirme girişimleri, insani yardım operasyonlarının verimliliği ve etkinliği için önemlidir (Abidi ve Dullaert, 2020, s. 125). Performans ölçümü, mevcut ve geçmiş insani yardım operasyonlarını değerlendirerek verimliliğe katkıda bulunmaktadır (Anjomshoe vd., 2021, s. 2). Ancak birçok insani yardım kuruluşu etkili performans planlarını geliştirmek, uygulamak ve sürdürmek için insan kaynakları ve teknolojik kısıtlamalarla karşı karşıyadır (Blecken, 2010, s. 683).

İnsani yardım lojistiğinde performans ölçümü şu şekilde tanımlanmaktadır: “Amaçlanan yardım faaliyetlerinin sistematik ve tarafsız bir şekilde incelenmesi, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırması, nihai hedeflerin belirlenmesi, iyileştirilmesi ve derslerin çıkartılmasıdır.” (Anjomshoe vd., 2021, s. 2). Neely, Gregory ve Platts (1995, s. 1229) performansı, ölçütü kullanılan bir eylemin etkinliğini ve verimliliğini ölçme süreci olarak tanımlar. Parker (200, s. 63) göre örgütsel performansı ölçmenin amacı; başarıyı belirlemek, müşteri gereksinimlerinin karşılanıp karşılanmadığının belirlenmesi, organizasyonel süreçleri ve sorunları anlayabilmek, alınan kararların gerçekliğe dayanmasını sağlamak ve amaçlanan planların gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemektir. Melynk vd. (2014) göre, performans ölçümü ve yönetiminin, lojistik ağların etkin ve verimli yönetimi için çok önemli olduğu, performansın sürekli iyileştirilmesine (Neely vd., 1997), stratejinin uygulanmasına (Kaptan ve Norton, 2001), organizasyonel öğrenme ve gelişime katkı sağladığını ifade eder (Kueng vd., 2001).

Performans ölçümü, sınırlı kaynakların verimli ve etkili şekilde kullanılması gereken insani yardım sektöründe özellikle önemlidir (Abidi v Scholten, 2015, s. 257). Ancak insani yardım kuruluşlarında performans ölçüm eksikliği hem Davidson (2006) hem de Blecken (2010) tarafından kabul edilmiştir.

Blecken'e (2010) göre, insani yardım kuruluşlarının sadece %20'si performanslarını düzenli bir şekilde ölçmektedir. Poister (2008, s. 17) göre, etkili performans ölçüm sistemleri kamu ve kâr amacı gütmeyen yöneticilerin daha iyi kararlar almasına, performansı iyileştirmesine ve hesap verebilirliği sağlamasına yardımcı olur. Ayrıca performans ölçümleri kurum performansı hakkında geri bildirimler sağlarken, kaynakların daha etkin bir şekilde yönlendirilmesine yardımcı olur. Bu nedenle esnekliği ve kontrolü sağlar.

3.Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın amacı

Çalışmanın amacı, AFAD ve Türk Kızılay'ın insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansına nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. Bir diğer amaç ise araştırmaya konu olan bireylerin insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon, insan kaynağı ve performansa yönelik algılarını ölçmektir.

3.2. Araştırmanın yöntemi ve sınırları

Çalışmanın ana kütesini Erzurum ilinde görev yapan AFAD ve Türk Kızılay'ında aktif olarak insani yardım faaliyetlerinde görev alan personel oluşturmaktadır. Mevcut çalışmada verilerin toplanmasında anket yöntemi seçilmiş ve 250 anket formu değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Anket formu yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmış olup toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Çalışma modelindeki değişkenlere bağlı olarak 23 ifadenin 6 tanesi lojistik, 5 tanesi koordinasyon, 7 tanesi insan kaynağı ve 5 tanesi ise görev başarı performansına yöneliktir. Modelin dışında sorulan 5 soru ise cevaplayıcıların demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Araştırmanın en önemli kısıtı zaman ve örnekleme ulaşım zorluğudur.

3.3. Araştırmada kullanılan ölçekler, model ve hipotezler

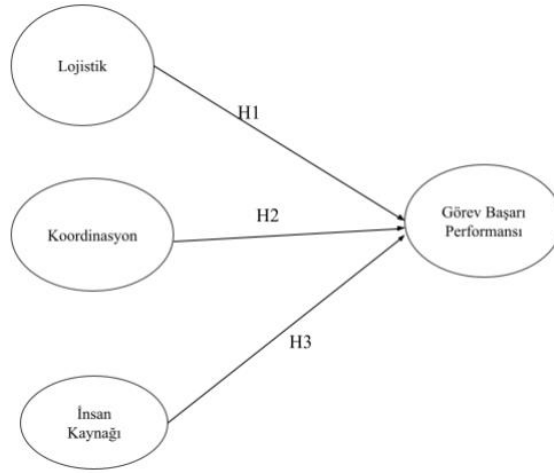
Çalışmada literatür taraması yapıldıktan sonra amaca uygun olduğu düşünülen ölçekler Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek İsmi	Soru Sayısı	Kaynak
Lojistik	6	McEntire (2002), Stephenson (2005), Czajkowski (2007), Idris ve Che Soh (2014)
Koordinasyon	5	Hearn ve Deeny (2007), Peerbolte ve Collins (2013), Idris ve Che Soh (2014)
İnsan Kaynağı	7	Moe and Pathranakul (2006), Hassan vd., (2011), Thompson (2010), Idris ve Che Soh (2014)
Görev Başarı Performansı	5	Hassan vd., (2011), Thompson (2010), Idris ve Che Soh (2014)

Çalışmada uygulanan ölçeklerin cevaplandırılmasında (1= Kesinlikle katılıyorum, 5= Kesinlikle katılmıyorum) 5'li Likert Tipi ölçeği kullanılmıştır. Konuya ilişkin olarak Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul tarafından ankete yönelik "Etik Kurul Belgesi" alınmıştır (Tarih: 10.06.2022, sayı: 11, karar no: 118).

Çalışmanın modeli oluşturulurken Idris ve Che Soh (2014) tarafından kullanılan modeller esas alınmıştır. Bu doğrultuda araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırma modeli; lojistik, koordinasyon, insan kaynağı ve görev başarı performansı olmak üzere dört ana değişkenden oluşmaktadır. Araştırma modeli doğrultusunda üç adet hipotez geliştirilmiştir. Oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda ifade edildiği gibidir.

H₁: Lojistik, görev başarı performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Koordinasyon, görev başarı performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₃: İnsan kaynağı, görev başarı performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

4.Araştırmanın Analizi ve Bulgular

Araştırmaya katılan 250 katılımcıdan alınan cevaplar üzerinden analizler yapılmıştır. Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri; aritmetik ortalama, standart sapma, normallik testi, güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizidir. Verilerin analizinde SPSS 22 istatistik programı kullanılmıştır.

“Bir ölçeğin tamamına ve alt boyutlarına ait güvenilirlik bulguları sıklıkla Cronbach’s Alfa güvenilirlik katsayısı ile hesaplanarak raporlanmaktadır” (Güngör, 2016, s. 109). Bu çerçevede lojistik, koordinasyon, insan kaynağı ve görev başarı performansı açısından algı düzeylerinin belirlenmesinde kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Cronbach’s Alpha değerlerine bakılmış ve elde edilen sonuçlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Geçerlilik ve Güvenirlik Değerleri

Ölçek	Cronbach’s Alpha
Lojistik (6)	0,940
Koordinasyon (5)	0,938
İnsan Kaynağı (7)	0,954
Görev Başarı Performansı (5)	0,968

Tablo 2 incelendiğinde çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin genel olarak güvenilirlik düzeyleri yüksek çıkmıştır. Nunnally (1978) ve Kalaycı’ya (2009)’a göre, alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) ise ölçek güvenilirlik kabul edilmektedir.

4.1. Demografik özelliklere ilişkin bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik dağılımlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Frekans		%	Demografik Değişkenler	Frekans (N=250)		%
	(N=250)						
Cinsiyet	Kadın	64	25,6	0-4500TL	20	8,0	
	Erkek	186	74,4	4501-5500TL	10	4,0	
	Toplam	250	100,0	5501-6500TL	28	11,2	
Medeni Durum	Evli	200	80,0	Gelir	6501-7500TL	16	6,4
	Bekar	50	20,0		7501-8500TL	40	16,0
	Toplam	250	100,0		8501TL+	136	54,4
Yaş	18-25	26	10,4	Toplam	250	100,0	
	26-33	46	18,4	İlköğretim	4	1,6	
	34-41	94	37,6	Lise	32	12,8	
	42-49	60	24,0	Eğitim Durumu	Ön Lisans	50	20,0
	50+	24	9,6		Lisans	120	48,0
	Toplam	250	100,0		Lisansüstü	44	17,6
					Toplam	250	100,0

Örneklemin demografik özellikleri Tablo 3'te özetlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, %74,4'ü erkek (186), %25,6'sı ise kadınlardan (64) oluşmaktadır. Katılımcılar içerisinde 34-41 yaş aralığında olduğunu ifade edenlerin oranı %37'dir. Bu yaş aralığını sırası ile 42-49 yaş (%24 ve 60 kişi), 26-33 yaş (%18 ve 46 kişi), 18-25 yaş (%10 ve 26 kişi) ve 50 yaş ve üzeri (%9, 24 kişi) takip etmektedir. Evli olanları oranı %80 iken, bekârların oranı ise %20'dir. Eğitim düzeyi sırasıyla, lisans %48 (120 kişi), ön lisans %20 (50 kişi), lisansüstü %17,6 (44 kişi), lise %12,8 (32 kişi), ilköğretim %1,6 (4 kişi) şeklinde belirlenmiştir. Bireylerin aylık gelirleri incelendiğinde ilk sırayı 8501 TL ve üzeri (%54,4) gelir elde edenlerin olduğu görülmektedir.

4.2. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerlerine yönelik genel yaklaşım

Anket formunda yer alan ölçekleri oluşturan ifadelerin aritmetik ortalama ile standart sapma değerlerine Tablo 4'te yer verilmiştir. Tablo 4'e göre katılımcıların görev başarı performansına yönelik genel ortalaması 4,240 iken bunu insan kaynağı (4,024) ve lojistik (4,020) boyutu takip etmektedir. Katılımcıların nispeten en düşük algıladıkları boyut ise 3,90 ile koordinasyondur. Diğer taraftan görev başarı performansına yönelik tutum boyutu incelendiğinde, en yüksek ifadenin 4,34 "Geçici barınma için yardım çadırları kurulmuştur." olduğu, en düşük ise 4,08 "Afetzedelere sosyal ve psikolojik destek hizmetleri sağlanmıştır." ifadesidir.

İnsan kaynağı boyutu değerlendirildiğinde en yüksek ifadenin "Etik ve profesyonellik gerektiren davranışlar sergiledik." olduğu, en düşük ise "Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimiz ilgili kurumlardan danışmanlık ve destek hizmeti aldı." ifadesidir. Lojistik boyutu değerlendirildiğinde en yüksek ifadenin 4,24 "Ekiplerimiz insan gücü ve kaynaklarını zamanında seferber etmiştir." olduğu, en düşük ise "Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimize yeterli finansman desteği sağlanmıştır." ifadesidir. Koordinasyon boyutu değerlendirildiğinde ise en yüksek ifadenin "Afet durumunda yürütülen faaliyetler ve sonuçlar ile ilgili olarak kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanmıştır." olduğu, en düşük ise "Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde kurumumuz ile diğer kurumlar arasında gerekli kaynak ve bilgi paylaşımı yapılmıştır." ifadesidir. Bu durum afet durumlarında kurumlar

arasında koordinasyon eksikliği olarak düşünülebilir.

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerlerine Yönelik Genel Yaklaşım

Değişkenler	Ortalama*	Standart Sapma
Lojistik	4,020	1,017
1) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimize yeterli finansman desteği sağlanmıştır.	3,62	1,399
2) Ekiplerimiz insan gücü ve kaynaklarını zamanında seferber etmiştir.	4,24	1,056
3) Ekiplerimiz görevlerini yerine getirmek için gerekli ekipman ve malzemeye sahipti.	4,18	1,098
4) Ekibimiz sınırlı zaman dilimi içerisinde mevcut kaynakları ve insan gücünü iyi bir şekilde kullanmıştır.	4,22	1,067
5) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ihtiyaçların planlaması ve değerlendirmesi tatmin edici bir şekilde yerine getirilmiştir.	3,94	1,191
6) Ekipman ve malzemeleri teslim etmek için nakliye (ulaşım) hizmeti yeterliydi.	3,92	1,117
Koordinasyon	3,902	0,986
1) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde kurumumuz ile diğer kurumlar arasında gerekli kaynak ve bilgi paylaşımı yapılmıştı.	3,77	1,091
2) Koordinasyon birimleri (Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu, İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu gibi birimler) sürekli iletişim halindeydi.	3,92	1,102
3) Afet durumunda yürütülen faaliyetler ve sonuçlar ile ilgili olarak kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanmıştı.	4,01	1,101
4) Bilgi paylaşımı sırasında ortaya çıkabilecek olası bilgi tutarsızlıkları en aza indirilmişti.	3,83	1,110
5) Olay bölgesinde görevlendirilen saha destek ekipleri tecrübe sahibiydi.	3,98	1,105
İnsan Kaynağı	4,024	0,943
1) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde katılan kişiler kendi alanlarında iyi eğitim almışlardı.	4,04	1,056
2) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimize yerinde bilgilendirme yapıldı.	4,02	1,014
3) Yaşanabilecek en kötü şartları dikkate alarak ekiplerimizin çeşitli çözüm odaklı yol ve yöntemlere aşına olduğunu gördüm.	3,99	1,094
4) Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimiz ilgili kurumlardan danışmanlık ve destek hizmeti aldı.	3,74	1,104
5) Katıldığım insani yardım görevlerinde ekiplerimiz performans standartlarını yüksek tuttu.	4,10	1,086
6) Ekip olarak performansımızı sürekli iyileştirmek için motive olduk.	4,02	1,083
7) Etik ve profesyonellik gerektiren davranışlar sergiledik.	4,26	1,023
Görev Başarı Performansı	4,240	1,021
1) Bölgedeki afetzedelerin ihtiyaçları karşılanmıştır.	4,24	1,101
2) Geçici barınma için yardım çadırları kurulmuştur.	4,34	1,076
3) Yiyecek ve giyecek temini, aydınlatma, ısıtma, arıtılmış su, ilaç, tıbbi malzeme gibi ihtiyaçlar sağlanmıştır.	4,30	1,061
4) Kaliteli ve hızlı hizmetler ile afetzedelerin yanında olunmuştur.	4,24	1,063
5) Afetzedelere sosyal ve psikolojik destek hizmetleri sağlanmıştır.	4,08	1,124

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

4.3. Araştırma modelinin test edilmesi

Araştırma modeli kapsamında normallik testi yapılmış ve elde edilen analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Normallik Testi

Ölçek	Ortalama	Varyans	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Lojistik	4,333	1,035	1,017	-1,365	1,528
Koordinasyon	4,000	0,973	0,986	-1,213	1,351
İnsan Kaynağı	4,142	0,891	0,943	-1,528	2,377
Görev Başarı Performansı	4,600	1,043	1,021	-1,833	3,025

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değeri ile ölçülmüştür. Kim (2013) ve Mayers (2013), tüm örneklem büyüklükleri için çarpıklık ile basıklık katsayılarının $\pm 1,96$ aralığında olan puanların normal dağılım için yeterli olmadığını ifade ederler. Kim (2013), $n < 50$ olan örneklem için $\pm 1,96$, $50 < n < 300$ olan örneklem için ise $\pm 3,29$ aralığında olması verilerin normal bir dağılıma sahip olduğunu ifade eder. Mayers (2013, s. 53) ise 50'den küçük örneklem için $\pm 1,96$, 51'den 100'e kadar olan örnekler için $\pm 2,58$, ve 100'den büyük örneklem için $\pm 3,29$ eşik değerinin kullanılması verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesinde Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Standart S.	1	2	3
1 Koordinasyon	4,020	1,017	1		
2 İnsan Kaynağı	3,902	0,986	0,745**	1	
3 Lojistik	4,024	0,943	0,810**	0,816**	1
4 Görev Başarı Performansı	4,240	1,021	0,766**	0,735**	0,805**

** p<0,01

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz sonucuna göre, koordinasyon ve insan kaynağı arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,745$, $p<0,01$), koordinasyon ve lojistik arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,810$, $p<0,01$), koordinasyon ve görev başarı performansı arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,766$, $p<0,01$) bir ilişki olduğu görülmektedir. İnsan kaynağı ve lojistik arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,816$, $p<0,01$), insan kaynağı ve görev başarı performansı arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,735$, $p<0,01$), lojistik ve görev başarı performansı arasında ise pozitif ve anlamlı ($r=0,805$, $p<0,01$) bir ilişki olduğu görülmektedir.

Model kapsamında lojistik, koordinasyon, insan kaynağının görev başarı performansı üzerine etkisini analiz etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlara Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Lojistik, Koordinasyon, İnsan Kaynağının Görev Başarı Performansı Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Görev Başarı Performansı				Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Std. Olmayan Beta	Std. Beta	t	p-değeri	Tolerance	VIF	Zero-Order	Partial	Part
Lojistik	0,295	0,294	4,724	0,000	0,322	3,102	0,766	0,288	0,167
Koordinasyon	0,167	0,161	2,563	0,011	0,314	3,185	0,735	0,161	0,090
İnsan Kaynağı	0,471	0,435	6,082	0,000	0,243	4,115	0,805	0,362	0,215
R	0,833								
R²	0,694								
Düzeltilmiş R²	0,690								

Tablo 7’de görüldüğü gibi oluşturulan çoklu regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,694 olarak bulunmuştur. Buna göre lojistik, koordinasyon ve insan kaynağı, modeldeki bağımsız değişken olan görev başarı performans faaliyetlerine yönelik düşüncenin, %69 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansı üzerinde etkili olduğu ile ilgili hipotezler desteklenmiştir ($\beta = 0,295$: $p < 0,05$; $\beta = 0,167$: $p < 0,05$; $\beta = 0,471$: $p < 0,05$). Bu sonuçlar bağlamında araştırma hipotezlerine ait sonuçlar Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Araştırma Hipotezlerine Ait Sonuçlar

Hipotez	Beta	t	p-değeri	Karar
H ₁	0,295	4,724	0,000	Desteklendi.
H ₂	0,167	2,563	0,011	Desteklendi.
H ₃	0,471	6,082	0,000	Desteklendi.

5. Tartışma ve Sonuç

Dünyada özellikle 2000’li yıllardan itibaren yaşanan kasırgalar, depremler, seller, tsunamiler, orman yangınları, toprak kaymaları, kuraklık gibi doğal afetler ile savaşlar, uçak kazaları ve maden kazaları gibi insan kaynaklı afetler, afet ve insani yardım lojistiğinin önemini artırmıştır. Dolayısıyla bu sürecin doğru bir şekilde yönetilebilmesi ve bu alanda iyileştirilmelerin sağlanabilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca afet ya da acil durum faaliyetleri pek çok bilinmezliği beraberinde getirirken aynı zamanda çalışanların durumsal olarak farkındalıklarının üst seviyede olması beklenir. Bu çerçevede insani yardım faaliyetlerinde görev başarı performansı üzerinde etkili olabilecek faktörlerin anlaşılabilmesine katkı sunabilmeyi amaçlayan çalışmanın sonucunda insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnsani yardım faaliyetlerinde lojistiğin görev başarı performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu sonucu Idris ve Che Soh (2014) bulguları ile tutarlıdır. Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde “Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimize yeterli finansman desteği sağlanmıştır.” ifadesinin nispeten düşük olduğu görülmektedir. İnsani yardım lojistiğinde başarının temel bileşeni yalnızca insani yardım lojistiğinin verimliliği ve performansı değil aynı zamanda fon sağlayıcılarının doğru bilgiyi etkin ve verimli bir şekilde elde etmesidir (Dube vd., 2016, s. 44). Tam da bu noktada şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla yapılan yardımların ya da sağlanan hizmetlerin afet bölgesindeki insanların ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı büyük önem

taşımaktadır. İnsani yardım faaliyetlerinde finansman destek sağlamanın avantajları olduğu gibi birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Sağlanan finansman desteğin adil ve etkin olarak kullanılmaması, denetim mekanizmasının zayıf olması gibi riskleri söz konusu olabilmektedir.

Çalışmada koordinasyonun görev başarı performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu Van Wassenhove (2006) ve Nurmala vd. (2017) bulguları ile tutarlıdır. Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde “Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde kurumumuz ile diğer kurumlar arasında gerekli kaynak ve bilgi paylaşımı yapılmıştı.” ifadesinin nispeten düşük olduğu görülmektedir. Bunu “Bilgi paylaşımı sırasında ortaya çıkabilecek olası bilgi tutarsızlıkları en aza indirilmişti.” ifadesi izlemektedir. Buna göre afet veya kriz süreçlerinde kurumlar arası kaynak ve bilgi paylaşımının yeterince sağlanmadığı anlaşılmaktadır. İnsani yardım faaliyetlerinde hangi kaynağın ne zaman ve nerede kullanılacağı, olay yerine nasıl gönderileceği, azalan kaynakların durumu önemlidir. Bu nedenle yardım kuruluşlarının diğer kurum ve kuruluşlar ile kurmuş olduğu koordinasyon ve senkronizasyon başarılı bir entegrasyon için çok önemlidir. Başarılı bir entegrasyon, koordinasyonun daha üst bir düzeye çıkması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda koordinasyon ve iş birliğinin sağlanabilmesi için gerek kurum içinde gerekse kurumlar arasında iletişim yatay ve dikey olarak işletilmesi gerekmektedir.

Çalışmada insan kaynağının görev başarı performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu Idris ve Che Soh (2014) bulguları ile tutarlıdır. Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde “Katıldığım insani yardım ve afet görevlerinde ekiplerimiz ilgili kurumlardan danışmanlık ve destek hizmeti aldı.” ifadesinin nispeten düşük olduğu görülmektedir. Bunu “Yaşanabilecek en kötü şartları dikkate alarak ekiplerimizin çeşitli çözüm odaklı yol ve yöntemlere aşına olduğunu gördüm.” ifadesi izlemektedir. İnsani yardım çalışanları zorlu çalışma koşullarının bulunduğu karmaşık ortamlarda çalışır. Dolayısıyla yardım çalışanlarının motivasyonunu ve iş memnuniyetini hangi faktörlerin etkilediğini bilmek insani yardım kuruluşları için temel bilgilerdir (Abikova, 2019, s. 1). Ayrıca eğitim, insani yardım kuruluşlarının insan kaynakları yönetiminde kritik bir bileşendir. Doğa kaynaklı afetlerin ön görülme sonuçları göz önüne alındığında kısa ve daha yoğun eğitim süreleri özellikle teşvik edilir (Idris ve Che Soh, 2014). Bu çerçevede araştırmadan elde edilen veriler de dikkate alınarak insani yardım faaliyetlerinde insan kaynaklı yönetimin verimli olabilmesi için motivasyon, eğitim gibi konuların önemi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansı üzerindeki etkisi incelendiğinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağının görev başarı performansı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda insani yardım faaliyetlerinde lojistik, koordinasyon ve insan kaynağı arasındaki ilişki kalitesi artıkça görev başarı performansının da artacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abidi, H., & Scholten, K. (2015). Applicability of performance measurement systems to humanitarian supply chains. In *Humanitarian logistics and sustainability* (pp. 235-260). Springer, Cham.
- Abidi, H., de Leeuw, S., & Dullaert, W. (2020). Performance management practices in humanitarian organisations. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 10(2), 125-168.
- Abikova, J. (2019). Motivation and job satisfaction of humanitarian logisticians. *The 13th International Days of Statistics and Economics, Prague, September 5-7*.
- Adıguzel, S. (2019). Logistics management in disaster. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 6(4), 212-224.
- AFAD, (2022). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. [https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri- sözlüğü](https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sözlüğü) adresinden erişildi.
- Akben, İ., & Taşdoğan, O. (2021). İnsani yardım kuruluşlarının, verimlilik, etkinlik ve lojistik performans değerlendirilmesi. *Journal of Transportation and Logistics*, 6(1).
- Akhtar, P., Marr, N. E., & Garnevska, E. V. (2012). Coordination in humanitarian relief chains: chain coordinators. *Journal of humanitarian logistics and supply chain management*.
- Anjomshoae, A., Hassan, A., Wong, K. Y., & Banomyong, R. (2021). An integrated multi-stage fuzzy inference performance measurement scheme in humanitarian relief operations. *International Journal of Disaster Risk*

Reduction, 61, 102298.

- Bahadori, M., Khankeh, H. R., Zaboli, R., & Malmir, I. (2015). Coordination in disaster: A narrative review. *International Journal of Medical Reviews*, 2(2), 273-281.
- Balcik, B., Beamon, B. M., Krejci, C. C., Muramatsu, K. M., & Ramirez, M. (2010). Coordination in humanitarian relief chains: Practices, challenges and opportunities. *International Journal of Production Economics*, 126(1), 22-34.
- Blecken, A. (2010). Supply chain process modelling for humanitarian organizations. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*.
- BouChabke, S., & Haddad, G. (2021). Ineffectiveness, poor coordination, and corruption in humanitarian aid: the Syrian refugee crisis in Lebanon. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(4), 894-909.
- Bozorgi-Amiri, A., Jabalameli, M. S., & Mirzapour Al-e-Hashem, S. M. J. (2013). A multi-objective robust stochastic programming model for disaster relief logistics under uncertainty. *OR Spectrum*, 35(4), 905-933.
- Börühan, G., Ersoy, P., & Tek, Ö. B. Afet Yönetiminde Lojistik Planlama ve Kontrol Listesi Yönteminin Önemi Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi-Konya Üniversitesi.
- Caymaz, E., Akyon, F. V., & Erenel, F. (2013). A model proposal for efficient disaster management: the Turkish sample. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 609-618.
- Czajkowski, J. M. (2007, March). Leading successful interinstitutional collaborations using the collaboration success measurement model. In *Chair Academy's 16th Annual International Conference, Jacksonville Florida*.
- Davidson, A. L. (2006). *Key performance indicators in humanitarian logistics* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- de Moura, E. H., e Cruz, T. B. R., & Chiroli, D. M. D. G. (2020). A framework proposal to integrate humanitarian logistics practices, disaster management and disaster mutual assistance: A Brazilian case. *Safety Science*, 132, 104965.
- Ding, L., Wang, T., & Chan, P. (2023). Forward and reverse logistics for circular economy in construction: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 135981.
- Dolinskaya, I. S., Shi, Z. E., Smilowitz, K. R., & Ross, M. (2011). Decentralized approaches to logistics coordination in humanitarian relief. In *IIE Annual Conference. Proceedings* (p. 1). Institute of Industrial and Systems Engineers (IISE).
- Dube, N., Van der Vaart, T., Teunter, R. H., & Van Wassenhove, L. N. (2016). Host government impact on the logistics performance of international humanitarian organisations. *Journal of Operations Management*, 47, 44-57.
- Dubey, R., Bryde, D. J., Foropon, C., Graham, G., Giannakis, M., & Mishra, D. B. (2020). Agility in humanitarian supply chain: An organizational information processing perspective and relational view. *Annals of Operations Research*, 1-21.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., & Papadopoulos, T. (2019). Disaster relief operations: Past, present and future. *Annals of Operations Research*, 283, 1-8.
- Ergün, Ö., Keskinocak, P., Swann, J., Stamm, J.L. and Villarreal, M. (2010). *How to Improve Humanitarian Logistics*. Analytics: January/February 2010, s.31.
- Ergünay, O. (2008), Afet yönetiminde kurumsal yapılanma ve mevzuat nedir? Nasıl olmalıdır?. CHP İstanbul Deprem Sempozyumu: İstanbul Depremini Beklerken Sorunlar ve Çözümler Bildiriler Kitabı, 20 Eylül 2008, İstanbul, ss. 97-108.
- Galindo, G., & Batta, R. (2013). Review of recent developments in OR/MS research in disaster operations management. *European Journal of Operational Research*, 230(2), 201-211.
- Genç, F. (2008). Kriz iletişimi: Marmara depremi örneği. *Selçuk İletişim*, 5(3), 161-175.
- Güngör, D. (2016). Psikolojide ölçme araçlarının geliştirilmesi ve uyarlanması kılavuzu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 104-112.
- Hassan, N. A., Hayiyusuh, N., & Nouri, R. (2011). The implementation of knowledge management system (KMS) for the support of humanitarian assistance/disaster relief (HA/DR) in Malaysia. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(4), 89-112.
- Hearns, A., & Deeny, P. (2007). The value of support for aid workers in complex emergencies: A phenomenological study. *Disaster Management & Response*, 5(2), 28-35.
- Hermansson, H. (2019). Challenges to decentralization of disaster management in Turkey: The role of political-administrative context. *International Journal of Public Administration*, 42(5), 417-431.
- Hovhanessian, M. (2012). Coordination barriers between humanitarian organizations and commercial agencies in times of disaster. Master Thesis in Business Administration, Jönköping University.

- Idris, A., & Che Soh, S. N. (2014). The relative effects of logistics, coordination and human resource on humanitarian aid and disaster relief mission performance. *The South East Asian Journal of Management*, 8(2), Article 1.
- Irshad, H., Umar, K. M., Rehmani, M., Khokhar, M. N., Anwar, N., Qaiser, A., & Naveed, R. T. (2021). Impact of work-from-home human resource practices on the performance of online teaching faculty during coronavirus disease 2019. *Frontiers in Psychology*, 12.
- Jahre, M., & Jensen, L. M. (2010). Coordination in humanitarian logistics through clusters. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 40(8/9), 657-674.
- Kadioğlu, M. (2011). Disaster management expecting the unexpected, managing the worst. T.C. Marmara Municipalities Union Publication.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayınevi.
- Kehler, N. (2004). Coordinating humanitarian assistance: a comparative analysis of three cases. Master of Public and International Affairs. Virginia Polytechnic Institute and State University
- Kelly, C. (1995). A framework for improving operational effectiveness and cost efficiency in emergency planning and response. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 4(3), 25-31.
- Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative dentistry & endodontics*, 38(1), 52-54.
- Koseoglu, A. M., & Yıldırım, H. (2015). The role of logistics in disaster management and disaster logistics issues. *Age*, 3(12), 297.
- Kovács, G., & Spens, K. M. (2007). Humanitarian logistics in disaster relief operations. *International journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 37(2), 99-114.
- Krishnan, T. N., & Scullion, H. (2017). Talent management and dynamic view of talent in small and medium enterprises. *Human Resource Management Review*, 27(3), 431-441.
- Kueng, P., Meier, A., & Wettstein, T. (2001). Performance measurement systems must be engineered. *Communications of the Association for Information Systems*, 7(1), 3.
- Kukovič, D., Topolšek, D., Rosi, B., & Jereb, B. (2014). A comparative literature analysis of definitions for logistics: between general definition and definitions of subcategories. *Business Logistics in Modern Management*.
- Mat Jusoh, Z. S., Hassan, N., Hassan, M., & Hashim, H. (2022). Human resource management and humanitarian operations performance: A case study of humanitarian organizations in Malaysia. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 17, 235-258.
- Mayers, A. (2013). *Introduction to statistics and SPSS in psychology*. Pearson Education Limited.
- McEntire, D. A. (2002). Coordinating multi-organisational responses to disaster: lessons from the March 28, 2000, Fort Worth tornado. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*.
- Melnyk, S. A., Bititci, U., Platts, K., Tobias, J., & Andersen, B. (2014). Is performance measurement and management fit for the future?. *Management accounting research*, 25(2), 173-186.
- Minear, L. (2002). *The humanitarian enterprise: dilemmas and discoveries*. Kumarian Press.
- Moe, T. L., & Pathranarakul, P. (2006). An integrated approach to natural disaster management: public project management and its critical success factors. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 15(3), 396-413.
- Neely, A., Gregory, M., & Platts, K. (1995). Performance measurement system design: a literature review and research agenda. *International Journal of Operations & Production Management*, 15(4), 80-116.
- Neely, A., Richards, H., Mills, J., Platts, K., & Bourne, M. (1997). Designing performance measures: a structured approach. *International journal of operations & Production management*. 17(11), 1131-1152.
- Nikbakhsh, E., & Farahani, R. Z. (2011). Humanitarian logistics planning in disaster relief operations. Logistics operations and management. *Concepts and Models*, 291.
- Niyazi, M., & Behnamian, J. (2023). Application of emerging digital technologies in disaster relief operations: A systematic review. *Archives of Computational Methods in Engineering*, 30(3), 1579-1599.
- Nurmala, N., de Leeuw, S., & Dullaert, W. (2017). Humanitarian-business partnerships in managing humanitarian logistics. *Supply Chain Management: An International Journal*, 22(1), 82-94.
- Ochieng, O. F., & Stephen, N. M. (2020). Balancing HR trichotomy within the NGO sector: Strategic positioning of human resource function. *International Journal of Economics, Business and Human Behaviour*, 1(1), 35-48.
- Oh, N., & Lee, J. (2017). Activation and variation of the United Nation's cluster coordination model: a comparative analysis of the Haiti and Japan disasters. *Journal of Risk Research*, 20(1), 41-60.
- Oloruntoba, R., & Gray, R. (2006). Humanitarian aid: an agile supply chain?. *Supply Chain Management: an international journal*, 11(2), 115-120.
- Parker, C. (2000). Performance measurement. *Work Study*, 49(2), 63-66.
- Peerbolte, S. L., & Collins, M. L. (2013). Disaster management and the critical thinking skills of local emergency

- managers: Correlations with age, gender, education, and years in occupation. *Disasters*, 37(1), 48-60.
- Poister, T. H. (2008). *Measuring performance in public and nonprofit organizations*. John Wiley & Sons.
- Rey, F. (2001). The complex nature of actors in humanitarian action and the challenge of coordination. *Reflections on humanitarian action: Principles, ethics and contradictions*, 99-119.
- Simo, G., & Bies, A. L. (2007). The role of nonprofits in disaster response: An expanded model of cross-sector collaboration. *Public administration review*, 67, 125-142.
- Sutter, D., & Smith, D. J. (2017). Coordination in disaster: Nonprice learning and the allocation of resources after natural disasters. *The Review of Austrian Economics*, 30, 469-492.
- Thomas, A. S., & Kopczak, L. R. (2005). From logistics to supply chain management: the path forward in the humanitarian sector. *Fritz Institute*, 15(1), 1-15.
- Thompson, D. D. (2015). Disaster logistics in small island developing states: Caribbean perspective. *Disaster Prevention and Management*, 24(2), 166-184.
- Thompson, W. C. (2010). Success in Kashmir: a positive trend in civil–military integration during humanitarian assistance operations. *Disasters*, 34(1), 1-15.
- Tomasini, R. M., & Van Wassenhove, L. N. (2004). A framework to unravel, prioritize and coordinate vulnerability and complexity factors affecting a humanitarian response operation. *INSEAD, Faculty and Research*, 1-15.
- Tomasini, R. M., & Van Wassenhove, L. N. (2009). From preparedness to partnerships: case study research on humanitarian logistics. *International Transactions in operational research*, 16(5), 549-559.
- Van Wassenhove, L. N. (2006). Humanitarian aid logistics: supply chain management in high gear. *Journal of the Operational Research Society*, 57(5), 475-489.
- Wang, Z., & Zhang, J. (2019). Agent-based evaluation of humanitarian relief goods supply capability. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 36, 101105.
- Wood, D. F., Barone, A., Murphy, P., & Wardlow, D. (1995). *International logistics*. Springer Science & Business Media.
- World Bank Group (2015). Coordination of strategies and programs for EU and state-funded investments in Romania's infrastructure-Final Report, *Romania Regional Development Program-2*, March 27, 2015.
- World Health Organization. (2019). *Health emergency and disaster risk management framework*.
- Zhan, S. L., Liu, N., & Ye, Y. (2014). Coordinating efficiency and equity in disaster relief logistics via information updates. *International Journal of Systems Science*, 45(8), 1607-1621.

Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmalarının 1960'lı Yılların Türk Düşünce Dünyasına Etkileri

Fatih Damlıbağ¹

Özet

Toprak rantı tarihsel süreçte üretim araçlarının kontrolü için önemli bir araç olmuştur. Avrupa feodal sistem içinde toprak rantını yürütmüştür. 19. Yüzyılın ortalarına gelince, kapitalizm toprak rantında Avrupa'da baskın sistem haline gelmiştir. Diğer yandan Avrupa dışındaki toplumları anlamak da, bu dönemde önemli görülmeye başlanmıştır. Karl Marx Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı ile bu anlama çabasını ortaya koymuştur. Bu kurama göre Doğu toplumları tarım için bayındırlık yatırımlarına muhtaçtır. Fakat bu yatırımlar şahısların gücünün çok üstünde olduğu için, devletler tarafından yürütülmesi gerekir. Bu durum da devletin toplum üzerindeki kontrol ve baskısını artırır. Sosyalist düşünürler bu teorinin dikkate alınarak, dünya üzerindeki iktisadi yapıların farklı şekillerde incelenmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Konuyla ilgili Fransa'daki sosyalist çevrelerdeki tartışmalar sonrası, Asya Tipi Üretim Tarzı 1965'te Türk düşünce dünyasına giriş yapmıştır. Bu makalede Hilav, Dıvıçioğlu, Tahir ve Küçükömer'in bu teoriyle Türk tarihini anlatma çabasından bahsedilmiştir. Tarih formasyonundan olmayan yazarlar, güncel problemleri açıklamada tarihi bir araç olarak kullanmak istemişlerdir. Bunun içinde feodalite, bağımlılık, sömürge, yarı sömürge ve az gelişmişlik gibi kavramlar üzerinde yoğun tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu tartışmalar Türkiye'deki Marksist gelenek ile paralellik içinde seyretmiştir. Bu durum da genel olarak tarih, özel olarak da iktisat tarihiyle ilgili meselelerin tanınip, yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Asya Tipi Üretim Tarzı, Doğu Toplumları, Karl Marx, toprak rantı, Türk tarihi.

Jel Kodları: B 1, B 2, B 24.

The Effects of the Asian Mode of Production Debates on the Turkish World of Thought in the 1960's

Abstract

Land rent became an important instrument for controlling means of production. Europe executed land rent within feudal system. As for the mid-19th century, capitalism became the dominant land rent system in Europe. On the other hand, understanding societies outside Europe began to be seen as important in this period. Karl Marx put forward this effort to understand with the concept of Asian Mode of Production. According to this theory, Eastern societies need public works for agriculture. However, since these investments are beyond the power of individuals, they must be carried out by governments. This situation increases the state's control and pressure on society. Socialist thinkers have emphasized the need to examine economic structures in the world in different ways, taking this theory into consideration. After the discussions in France with related the subject, Asian Mode of Production entered the Turkish world of thought, in 1965. These writers, who were not from a historical background, wanted to use history as a tool to explain current problems. In this context, they held intense discussions on concepts such as feudalism, dependency, colonial, semi-colonial and underdevelopment. These discussions were in parallel with the Marxist tradition in Turkey. This had enabled issues related to history in general and economic history in particular to become known and widespread.

Keywords: Asian mode of production, eastern societies, Karl Marx, land rent, Turkish history.

Jel Codes: B1, B2, B 24.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Fatih Damlıbağ'ın bu makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

¹ Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisat Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, fdamlibag@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2356-4557

1. Giriş

Tarihsel süreçte toprak rantı, yeni kurulan imparatorlukların çözmesi gereken üç temel sorun üzerinden oluşmuştu. Bu sorunlar takipçilerini nasıl ödüllendirecekleri, yeni fethedilen alanları nasıl kontrol edecekleri ve bir orduyu nasıl donatıp sürdürecekleriydi. Çözümlerin dayandığı temel kısıtlama ise, toprağın neredeyse eldeki tek varlık ve zenginlik kaynağı olmasıydı. Adapte edilen çözümler ise genellikle aynı olmaktadır. Fethedilen arazilerin elit bir grubun kontrolüne verilerek, buradan belirli bir sayıda askerin temin edilmesi şeklindeydi. Hazırlanan bu askerlerse, gerektiği an yönetimin emrine verilirdi. Şartlı toprak bağışlarının bütün çeşitleri aynı temel ihtiyacı karşılamak için verilse de, uygulamanın her yerde aynı olması gerekmemektedir. Zaman içinde oluşan farklılıklar, farklı coğrafyalar ve kültürel ortamlar, bu temel ihtiyacın karşılanma yöntemlerini çeşitlendirmiştir (Eshete, 2023, s. 118).

Bu uygulamanın feodal Avrupa'daki öncüsü Charles Martel olmuştur. Kendisi yeni savaşçılara askeri hizmetleri karşılığında, özellikle kiliselerin elinden zapt ettiği toprakları bağışlamıştır. Para ekonomisinin kaybolmaya yüz tuttuğu ve etkin bir vergileme sisteminin olmadığı bir ortamda, askeri ve idari hizmetlerin başka türlü finansmanı mümkün değildi. Bu sebeple devlete ait gelirler, düzenin sağlanması ve yargı hizmetlerinin sürdürülmesi karşılığında savaşçılara tahsis edildi. Bu uygulamanın yaygınlaşması sonucunda, Avrupa'da sağlam bir askeri aristokrasi doğdu. Bir arazinin bağışlanması ve kabul edilmesi, toprak verenle askeri hizmet sağlayıcısının karşılıklı hak ve görevlerini tespit eden bir sözleşme niteliğindedir. Feodal sözleşmenin temel unsuru bağışlanan toprak üzerindeki hakların, sağlanan askeri ve diğer hizmetler karşılığında değiştirilmesiydi. Kendisine arazi verilen kişi buna karşılık olarak ve ilgili arazinin büyüklüğüne göre, belirli sayıda tam donanımlı şövalyeye birlikte gerekli hizmetleri sunacağına söz vermektedir (Güran, 2011, ss. 35-36).

Bu noktada askeri hizmetler karşılığında dağıtılan toprağın işleyişi ve akabindeki toprak rantının oluşum süreci hakkında, bazı detayların verilmesi yerinde olacaktır. Feodal Avrupa'da toprağın kullanımı demesne denilen hassa çiftlik, köylü işletmeleri ve ortak kullanım alanları olmak üzere üç temel kısma ayrılmıştı. Senyör hakkını oluşturan demesne, yalnızca lordun kullanımına ayrılan araziden oluşmaktaydı. Demesnenin bölge toprağı içindeki nispi önemini kesin olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte, bu araziler genel olarak köylü işletmeleri arasında uzun ensiz parçalardan oluşuyordu. Köylü işletmelerine gelince, genişlikleri yöreden yöreye büyük farklılıklar göstermekteydi. Fakat köyün kendi içindeyse, büyüklükleri tutarlı bir şekilde yakın ölçülerde seyretmekteydi. Köylü işletmeleri toprağın verimliliğine göre değişen ölçülerde olmakla birlikte, bir aileye yetecek kadar topraktan oluşmaktaydı. Bu arazilerin hepsi, lordun yararına genellikle aynı olan resimler ve çalışma yükümlülüğü içermekteydi. Bu yerler zilyet sahiplerine çayırlar, bataklıklar, fundalık ya da ormanlar gibi ekili araziye çevreleyen yerler üzerinde; ortak kullanım hakkı vermektedir. Toprağın üçüncü tarz kullanımı olan bu araziler ortak mülkiyeti çağrıştırırsa da, gerçekte lordun mülkiyeti altında bulunmaktaydı (Pirenne, 2014, ss. 74-75).

Feodal Avrupa'da toprağı kullanan köylünün, senyörüne karşı pek çok yükümlülüğü bulunmaktaydı. Angarya lorda karşı olan yükümlülüklerin en önemlisiydi. Serf köylü lorda ait topraklarda genellikle haftanın üç günü çalışmak zorundaydı. Bu iş için gerekli olan saban, öküz ve tarım aletlerinden kendi payına düşenleri de getirmesi gerekirdi. Serfin angarya dışındaki diğer yükümlülükleri ise, kümes hayvanı ve yumurta verme ve kızı evlenince lorda ödeme yapmaktı (Güran, 2011, ss. 42-43). S erf köylü ürününün bir kısmını senyörüne aynı olarak ödemek zorundaydı. Ayrıca köylünün satışlarından ve ölümü halinde miras intikalinden de senyör vergi alırdı. Üstelik köylünün yükümlülükleri bunlarla sınırlı değildi. Senyör hizmetlerin miktarını keyfine göre tespit edebilmekteydi. Köylü ocaklar ve madenler gibi sanayi tesisleri veya yol yapımı gibi kamu hizmetlerinde de çalıştırılabiliyordu. Senyörler bu haklara yalnızca arazi sahibi oldukları için değil; ayrıca o mahallin amiri, hâkimi ve idarî makamı oldukları için de maliktiler (Von Phillipovich, 1931, ss. 41).

Avrupa toprak yönetimi üzerindeki feodal sistemin durağan yapısı, 12. Yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. Köylüler boş araziye, bataklığı veya ormanı ekime elverişli hale getirmek için, yoğun çaba sarf etmekteydiler. Özgürlük ve mülk sahibi olma motivasyonu, Avrupa'da yeni bölgelerin kolonileştirilmesini sağlamaktaydı. Çetin ve uzun mücadeleler sonunda ziraata uygun hale getirdikleri araziler sayesinde, bir

toprak parçasının mülkiyetine ya da mülkiyetinin bir kısmına sahip olabiliyorlardı. Üstelik bu sahipliği, hayatları boyunca gördükleri sıkıcı emek angaryalarını yerine getirmek yükümlülüğünden bağışık olarak elde edebilirlerdi. 14. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde; köylüler artık serbest toprak ve kötü emek hizmetleri yerine, para rantına dayanan toprak bulabilmekteydiler (Huberman, 2010, ss. 55-57).

Fakat bu durum feodal yapının bütün Avrupa'da ve tek seferde değiştiği anlamına gelmiyordu. Toprak üzerindeki feodal düzenlemeler çok uzun yıllar boyunca varlığını sürdürdü. 1789'da Fransa serfliği resmen kaldırdı. Zaten bu tarihte ülkede çok az sayıda serf kalmıştı. Feodal sistemin lağvedilmesi, daha ziyade ekonomiye bakışın değişmesi noktasında önemliydi. Çünkü geleneksel ve kanuni haklarla kullanma önceliklerinden oluşan feodal sistem, toprağın bireylerce herhangi bir yatırım aracı gibi işlenmesine engel teşkil ediyordu. Birkaç yıl içinde kiliseye ait büyük miktarda toprak bireylere satıldı. Fransa'da doğrudan toprak sahibi olan insanların sayısı ve ortalama toprak büyüklüğünde artışlar yaşandı. Ülkede toprakların İngiliz modeline göre birleştirilmesi yavaş gerçekleşti. Bununla birlikte artık, önemli kısıtlamalar ortadan kalkmıştı (Roberts, 2010, s. 441). İngiltere toprağın üzerindeki bu değişimin daha net görüldüğü ve uygulandığı bir ülke olmuştu. Topraksız ya da küçük ölçekli toprak sahibi köylüyü çalıştıran kiracı çiftçiler tarafından ekilen topraklar, çoktan ticaret zihniyetine sahip görece az sayıdaki toprak lordunun elinde toplanmıştı. Eski feodal köy ekonomisinden kalma pek çok iz, Çitleme Yasası (1760-1830) ve özel anlaşmalarla temizlendi. 1760'tan itibaren yaklaşık altı milyon dönüm ortak tarla ve toprağı şahıslara dağıtan özel ve genel Çitleme Yasası sayesinde, yaklaşık beş bin adet özel mülk şeklinde büyük çiftlikler oluşturuldu (Hobsbawm, 2013, ss. 40, 167-168).

Danimarka'da ve Schleswig-Holstein'da², 18. Yüzyıl sonlarında İngiltere'ye benzeyen bir çitleme hareketi ortaya çıktı. Danimarka hükümeti bu hareketi desteklemekteydi. Benzeri bir gelişme, bu bölgenin hemen karşısındaki Güney İsveç'te de yaşandı. Almanya'da ise ülkenin batısındaki toprakların toplulaştırılması sıklıkla tercih edilen bir uygulama olmazken; Prusya başta olmak üzere ülkenin doğusunda, İngiltere benzeri toprak çevirme ve birleştirme çok yaygın bir şekilde tatbik edilmişti (Dobb, 2007, ss. 217-218). 1850 senesine gelince artık Rusya sınırının batısındaki Avrupa topraklarında, köylülerin toprağa bağımlı olması ve angarya ortadan kalkmıştı. Fakat bu durum çok daha sonraki tarihlerde bile; Prusya, Macaristan ve Polonya'daki büyük toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki ataerkil otoritelerini sürdürmelerine engel olmamıştı. Geleneksel feodal düzenin hukuki değişimine en uzun direniş Rusya'da görüldü. Serfliğin lağvedilmesi 1861 yılını bulmuştu. Bu düzenleme Rus tarımını bir anda piyasa ekonomisi kurallarına tabi kılmasa da, Avrupa tarihinde bir çağın kapanmasına neden olmuştu. 1861'den sonra Avrupa'daki kırsal işgücü, her yerde ücret veya yiyecek karşılığı çalışmaya başladı (Roberts, 2010, s. 442).

Kapitalist dönemde feodal düzenlemelerin ortadan kaldırılması, köylünün lorduna karşı olan yükümlülüklerini ortadan kaldırmıştır. Fakat köylü kesiminin büyük çoğunluğu için bu durum, asırlardır işlediği toprakla bağlantısının kopması anlamına geliyordu. 19. Yüzyılın ortalarına doğru, kilise mülkleri yağmalandı, devlet topraklarına hileli yollarla el konuldu ve köylülerin ortaklaşa kullandığı topraklar çalınmıştı. Hem feodal mülkiyet ve hem de klan arazileri, insafsız bir şekilde özel mülkiyete dönüştürüldü. Bu uygulamalar ilk sermaye birikimini sağladı ve kapitalist tarım için araziye zapt etti. Artık toprak sermayenin bir parçası haline gelmişti (Marx, 2013, s. 704).

Bütün bu gelişmeler feodal sistemdeki toprak rantı ile kapitalist sistemdeki toprak rantının işleyişi arasında beş önemli farklılık doğurmuştur. Bunların ilkinde göre, feodal sistemde rantın kaynağı köylülerin artık emeği ya da artık ürünüydü. Buna karşılık kapitalist toprak rantı ise, tarım işçilerince meydana getirilen artık değerden kaynaklanmaktadır. İkinci farklılıkta rantın elde ediliş yöntemiyle alakalıdır. Feodal beyler ranta ekonomi dışı zorlamalar yoluyla el koyarlardı. Buna karşılık kapitalist toprak rantı, meta ve para ilişkisinden faydalanılarak sözleşme temeli üzerinde gerçekleştirilir. Kiracı kapitalist büyük toprak sahibiyle bir kira sözleşmesi imzalar. Bu sözleşmede rantın nasıl ödeneceği tespit edilir. Burada doğrudan kişisel bağımlılığın iktisadi yönden geçerli biçimleri yoktur. Üçüncü önemli farklılıkta, iki rant tipinin

² Schleswig-Holstein bölgesi Danimarka'ya aitken; bu sınır arazisi bölgedeki kendi soydaşlarının varlığı gerekçesiyle, 1864 yılında Prusya tarafından işgal edilmiştir (Çelik ve Kaya, 2021, ss. 87, 99).

dayandığı ekonomi modelidir. Feodal rant, öz olarak doğal ekonomi ile bağlantılıdır. Bu tip rantta hizmet yükümlülükleri ve aynî ödemeler sıklıkla görülen uygulamalardır. Kapitalist toprak rantıysa özel meta üretimini şart koşar ve ona dayanır. Tarihsel bir gelişim tarzı olarak parasal rantın işleyişi, sürecin devamında doğal ekonominin çözülüşüne evirilmektedir. İşleyişteki dördüncü farklılıkta, iki rantın yüksekliği arasında bulunan dikkate değer farklılıklardır. Feodal rant tüm artık ürünü kapsar ve kimi zaman bağımlı köylülerin gerekli ürününün bir kısmına kadar da uzanır. Kapitalist toprak rantı ise artık değer bir kısmını, yani ortalama kârın üzerinde kalan kısmı kapsar (Hoell, 1975, s. 23). Sonucu ayırırsa, rantın arttırılması noktasındaki işleyiş farkıdır. Feodal bey rantını arttırabilmek için serf üretici üstündeki baskısını arttırır. Kendisi elde ettiği geliri lüks tüketime harcar. Kapitalist toprak sahibiyse, toprağını kârlılık kıstasına göre kiralar ya da kendisi işler. Bu amaçla da toprakların verimli kullanılmasını esas alır (Köymen, 2012, s. 94).

Karl Marx'ın bayraktarlığını yaptığı Asya tipi üretim tarzı³, Batı Avrupa toplumlarından büyük farklılıklar gösteren Eski Mısır, Hindistan ve Çin benzeri toplumların; iktisadi yapılarını ve toprak rantlarını incelemek amacıyla ortaya atılmış bir kavramdır. Bu noktada ATÜT kavramının ortaya atıldığı 19. Yüzyılın ortalarındaki kapitalist Avrupa'dan önemli farklılıklar içeren bu toplumlar hakkında, bazı detaylar vermek yerinde olacaktır. Eski Mısır'da Nil'in baskınlarını kontrol altına almayı ve onunla tarlalarını sulamayı bilen bir toplum yaşamaktaydı. Yalnız bu yıllık su baskınlarının tarlaları verimli hale getirmesinden faydalanabilmek için; kanallar, bentler ve göletlerin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu tarz yatırımların gerektiği bir ortamda, toprakta özel mülkiyet gelişmemişti. Firavun Mısır'daki tüm toprakların sahibi olup, toprakları kullananlar kiracı durumundaydı. Tüm ekili topraklardan vergi ve kiralar, onun adına düzenli bir şekilde toplanmaktaydı. Ekonomik hayat sıkı bir kontrol altındaydı (Güran, 2011, ss. 16, 18-19). Hindistan'a gelince, ülke zirai köy topluluklarının oluşturduğu küçük prenslikler tarafından bölünmüş bir yapıdaydı. Var olan imparatorluksa, çok merkezi bir idareyi ifade etmiyordu. Daha çok zayıf bir federasyon izlenimini vermektedir. Hindistan'da bireysel olarak toprak mülkiyeti anlayışı söz konusu değildi. Çiftçiler köy ölçeğinde üretim yapmakta ve vergi toplanan üründen aynî olarak tahsil edilmekteydi. Bu sistemde ticaretle uğraşılacak bazı büyük şehirler dışında, dışa kapalı bir hayat yaygındı (Bali, 2006, s. 12). Çin tarımı ise ekilen arazilerde artış kaydetmesine rağmen, sürekli artan nüfusunu beslemek için gerekli miktarlara ulaşmakta zorlanıyordu. 18. Yüzyıla gelindiğinde ziraat yapılmakta olan arazi parçalarının nüfusa oranı, son derece azalmış bulunuyordu. Aynı düzeyde üretim için, ekim yapılan çiftlik sayısını yüzde elli oranında arttırmak gerekiyordu. Kuzey Çin'de yapılan tarımsal üretim büyük ölçüde, suyun kontrol edilmesine bağlı bulunmaktaydı. Bu artışa yönelik olarak yapılan çabalarsa, üretici kesimin ve imparatorluğun bütün enerjisini tüketmekteydi. Çin'in çağlardan beridir izlediği politikalar, tarımsal üretimin pazara yönelmesini ve kâr temelli olmasını engellemekteydi. Çin bu dönemde büyük bir köyler topluluğu görünümüne dönüştü. Birkaç büyük şehrin dışında yaygın bir şehirleşme görülmemekteydi (Küçükcalay, 2014, ss. 532-533).

Bu çalışmanın temelini, Doğu toplumlarının iktisadi işleyişini anlamak amaçlı ortaya atılan ve ağırlıklı olarak sol çevrelerde yürütülmüş ATÜT kavramı oluşturmuştur. Çalışma iki temel bölüm olarak, ATÜT kavramını ele almıştır. İlk bölümde ATÜT kavramı, Avrupa sosyalist çevrelerindeki etkileşimi çerçevesinde incelenmiştir. ATÜT kavramının tarihçesi, temel prensipleri ve sistemin içindeki hâkimiyet ilişkileri öncelikli olarak ele alınan konular olmuştur. Ayrıca çalışmanın devamında, Karl Marks'ın toprak mülkiyeti çeşitlenmesinden bahsedilmiştir. Bunun gerekçesi ise ATÜT kavramının toprak rantıyla bağlantılı olmasıdır. Dünya genelindeki baskınlığı artan kapitalizm karşısında, ATÜT toplumlarının çözülmeye başlaması ve bu süreçte yaşanan etkileşim ile ilk bölüm sona ermiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, ATÜT kavramının Türkiye'deki tartışmalarından bahsedilmiştir. ATÜT tartışmaları 1960'ların Fransız fikri çevrelerinde, genel sosyalist çevrelerdeki uzun bir aradan sonra tekrardan yoğunluk kazanmıştır. Bu tartışmalar sol eğilimli Türk düşünürleri arasında da, kendisine bazı taraftarlar bulmuştur. Bu noktada belirlenen dört düşünür temelinde konu incelenmiş olup; Hilav, Divitçioğlu, Tahir ve Küçükömer isimlerinin tercih nedeni konuyla alakalı öncü yazılar kaleme almış olmalarıdır⁴. Tarihten çok iktisat,

³ Asya tipi üretim tarzı bundan sonra ATÜT olarak gösterilecektir.

⁴ *Kabileden Feodalizme* başlıklı kitabında, Asya üretim tarzı çerçevesinde Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına giren Halil Berktaş; Kemal Tahir'i literatüre katkısı olsa da edebiyatçı olarak görmüştür. Daha akademik düzeyde gördüğü diğer üç ismi ise, ATÜT'çülüğün ilk dalgasını

sosyoloji ve siyaset bilimi gibi konular üzerinde yoğunlaşmış olan bu düşünürler, tarihi bir araç olarak kullanarak ve Marksist bir yaklaşımla Türk toplumunu anlamaya çalışmışlardır. Çoğunlukla 1960'ların ikinci yarısında yoğunlaşan bu anlama gayretinde; toprak kullanımı, toprak rantı, üretim araçlarının kontrolü ve toplumsal ilişkilerdeki hâkimiyet gibi kavramlar üzerinden fikirler yürütülmüştür. Bu Türk düşünürlerinin fikri çabaları ve Türk tarihini anlama gayretleri ise, bu çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmuştur.

2. ATÜT Kavramının Tarihçesi

ATÜT kavramının en önemli savunucusu olan Karl Marx, bu kavramı ilk olarak 1853 yılında The New York Tribune gazetesinde yayınladığı makalelerinde kullanmıştır. Marx bu kavrama olan ilgisini Asya sistemi toprak mülkiyeti, Asya tipi üretim tarzı ve Asyalı üretim ibareleriyle ifade etmiştir. Marx'ın bu konudaki fikir babalarıysa, klasik iktisadın önemli isimlerinden olan Richard Jones ve John Stuart Mill'dir. Daha önceki isimlerden Adam Smith ve James Mill'in de ATÜT kavramına bazı katkıları olmuştur. Adam Smith Çin ve bazı diğer Asya devletlerindeki sulama projelerindeki benzerlikleri ve Çin, Eski Mısır ve Hindistan'daki yöneticilerin her şeyi sahiplenici tavırlarından bahsetmiştir. James Mill "Asya tipi hükümet modelini" genele uygulanabilen kurumsal bir model olarak kabul etmiş ve bu tip hükümetleri Avrupa feodalizmine benzetmeye çalışan zorlamaları reddetmiştir. Richard Jones 1831'de Asya tipi toplumların genel bir şemasını çizmiştir. 1848'de John Stuart Mill ise bu çizilen toplum modelini karşılaştırmalı bir çerçevenin içine yerleştirmiştir (Wittfogel, 1981, ss. 372-373).

Marx'ın açıklamalarına göre, Asya tipi üretim biçimi çorak ve yağışların yetersiz olduğu bölgelerde gerçekleşmekteydi. Bu tarz bölgelerde nüfus dar ama iyi sulanan topraklar üzerinde toplanmaktaydı. Bu durumda bir işgücü yetersizliğinden söz etmek mümkün değildir. Fakat toprağın sulanması amacıyla açılan kanallar çok pahalıya mal olmaktadır. Bu da toprağın çok sıkı ve detaylı bir şekilde, kayıt altına alınması gerekliliğini doğurmuştur. Bu detaycılığa örnek olarak, Çin'de kullanılan yüzey ölçüsü birimi mu'nun hektarın on altıda birini göstermesi verilebilir. Ayrıca ülkede toprakların zilyetlerini gösteren bir kadastro, çok eski zamanlardan beri yapılmaktaydı (Varga, 1965, s. 23).

Marx ATÜT terimiyle Hindistan, Çin ve diğer Asyalı toplumları kastederken, Çarlık Rusya'sını yarı Asyalı olarak nitelendirmiştir. Marksist sistemin kurucularından olan Lenin, bu kavramı 1914'e kadar kullanmaya devam etmiştir. Fakat 1905 ihtilaliyle beraber, Rusya'nın bu sistemin getirmiş olduğu durgunluktan kurtulduğunu iddia etmiştir. En sonunda, 1917'den itibaren Batı Avrupa'ya ait kölelik-feodalizm-kapitalizm evrim şemasını kabul ederek, ATÜT sistemini tamamen ihmal etmiştir. Lenin'i takip eden Stalin'de bu tip evrim şemasını kabul etmiş ve Çin'in tarımsal yapısını feodal olarak kabul etmiştir. ATÜT kavramını kullanmamıştır. Netice de 1931 yılından itibaren, Sovyet ideolojisinin fikir babaları bu kavramı tamamen reddetmişlerdir⁵. Marx'ın batı toplumları için çizdiği özel mülkiyete dayanan evrim şemasını Doğu toplumlarına da uygulamışlardır. Kavramın tekrar fikir dünyasına girmesiyle, İngiliz düşünür R. Palme Dutt tarafından 1940 yılında gerçekleştirilmiştir (Kazgan, 2011, s. 355). Dutt 1940 yılında kaleme aldığı "India Today" başlıklı kitabında, Hindistan'ın güncel sorunlarını sosyalist bir bakış açısıyla ele almıştır. Kitabında Hindistan'ın fakirliğinin nedenlerini ele aldığı bölümünde, Marx'ın çalışmalarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Marx çalışmalarında Hindistan ve Çin başta olmak üzere, Asya ekonomilerinin kendine has sorunlarını ele almaktadır. Bu inceleme sayesinde Avrupa kapitalizminin etkileri, bunların gelecek dünyasının gelişimi hakkındaki tesirleri ve Hindistan ve Çin halklarının kurtuluşu için çıkarılacak sonuçlar elde edilebilir. Dönemin sosyalist çevrelerinin Marx'ın Asyalı düşüncelerini reddettiği bir dönemde, Dutt Marx'ın Asya tipi ekonominin karakteristik yapısını analiz ettiğinden bahsetmektedir. Buna delil olarak, Kapital'de Hindistan'a 50 kere referansta

oluşturan yedi ismi sayarken ilk üç sırada belirtmiştir (Berktaş, 1989, s. 291).

⁵ 1930-31 yıllarında Tiflis ve Leningrad'da yapılan tartışmalar neticesinde, ATÜT kavramının bağımsız bir üretim biçimi olarak değerlendirilemeyeceği konusunda karara varılmıştı. Tartışmalar sonucunda, ATÜT'ün doğuya has bir derebeylik olduğu sonucu ortaya çıkmıştı. Bu sonuçta özellikle Stalin'in tavrı etkili olmuştur. Kendisi İkel Topluluk, Kölecilik, Derebeylik, Kapitalizm ve Sosyalizm şeklindeki gelişme şemasının; her yerde ve her zaman geçerli evrensel formlar olarak değerlendirilmesine yol açmıştı. Bu dönemde gözden düşen ATÜT, Marksizm'e aykırı bir kategori olarak görülmüştü (Hilâv, 11 Şubat 1966, s. 14).

bulunmasını örnek göstermiştir. Ayrıca Marx ve Engels arasındaki yazışmalarda da, dikkate değer ölçülerdeki büyük sayılarda konuya referanslar verilmiştir (Dutt, 1940, ss. 91, 93-94).

ATÜT'ün sosyalist çevrelere geri dönüşü ise 1950'leri bulmuştur. Bu tarihlerden itibaren Sovyet ideologları, ATÜT'ü sosyalizme en önemli teorik katkı olarak kabul etmeye başlamışlardır. Sosyalizmin en önemli iki fikir babasının bu kuramı, yaklaşık 35 yıllık bir aradan sonra tekrar güncellik kazanmıştır (Kazgan, 2011, s. 355). 1960'ların başında, otuz yıldır devam eden Doğu'nun tarihini köleci toplumdan feodalizme geçiş şeklinde açıklamak fikri artık reddedilmiştir. Artık bazı uzmanların ve fikir adamlarının, feodalizmi her yerde görme düşüncesi kabul edilmemektedir. 1962 baharında Paris'te Asya Tipi Üretim üzerine büyük tartışmalar yaşanmaktaydı. Artık Karl Marx'ın 1853'ten beri "Asyalı" görüşlerinin olduğu ve Doğu'nun Asya Tipi Üretim terminolojisiyle açıklanması gerektiği savunulmaktadır (Wittfogel, 1969, s. 357).

Bu kuramın sosyalizmin doğuşu ve gelişimi sırasındaki uzun süren ihmal edilişiyle ilgili şunlar söylenebilir. Bu ihmalin sebebi ideolojiktir. Çünkü ATÜT kolektif sömürüye dayalı bir iktisadi düzendir. Bu durum ise Sovyet Rusya ve Çin gibi bu tarz iktisadi yapılardan evrilmiş olan sosyalist toplumlarda, despot bir sınıfın iktidarı ele geçirebileceğini göstermektedir. Ayrıca bu tarz despot bir bürokratik iktidar, sosyalist kolektif mülkiyet biçimleri üzerinde de kurulabilir (Kazgan, 2011, s. 355). Bu konuyla ilgili eleştiriler, Marx'ın çağdaşları tarafından da yöneltilmiştir. Bakunin 1873'te yazdığı Devletçilik ve Anarşizm adlı kitabında, Marx'ın fikirlerine önemli eleştiriler getirmiştir. Bakunin eninde sonunda devlet sosyalizminin, ayrıcalıklı bir sınıfın işçiler de dâhil olmak üzere bütün halk üzerindeki despot bir yönetimine dönüşeceğini savunmuştur (Wittfogel, 1981, ss. 387-388). Sosyalist düzendeki bütün üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olmasıyla, ATÜT devletinin bütün zirai toprakların mülkiyetini elinde bulundurmasının arasındaki benzerlik ilgi çekicidir. Çünkü devirler farklı olsa da, iki taraf da üretim araçlarının kontrolünü kendi elinde tutmak istemektedir.

2.1. ATÜT'ün meydana gelişinin ve işleyişinin temel prensipleri

Marx'a göre ATÜT'ün ortaya çıkması temel olarak iki şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlardan ilki söz konusu olan toplumlarda iş bölümünün gelişmiş olmasıdır. Bu gelişmiş iş bölümü köy ekonomisi içinde köylü ve küçük sanatkâr ayırımı doğuracaktır. Yani ekonomi kendi kendine yeter bir konumdur. Uzmanlaşmanın gelişmesi ile üretilen artık değer fazlaşacak, bu da ekonomiyi gerekli ürün üretiminden artık ürün üretimine geçirecektir. Bu süreç artık değerın daha fazla artırılmasına da neden olur. ATÜT'ün gerçekleşmesi için ikinci şartsa devlettir. Göçebe toplumlarda savaşları yönetmek, yağmaları örgütlemek; yerleşik toplumlarda ise tapınak, yol, köprü ve özellikle sulama tesisleri gibi kamu yatırımlarını yapmak için devlet otoritesine ihtiyaç vardır (Divitçioğlu, 1966, s. 11).

ATÜT muntazaman bir üretim artışı meydana getirebilen ve büyük ölçüde kendi kendine yeterli küçük köy topluluklarının üretimine dayanan bir sistemdir. Sistem kendi kendine yeterlidir; çünkü sistemin ana unsuru olan köy topluluklarının içinde kurulan iş bölümüne, tarımın yanı sıra küçük el sanatları da dâhil olmuştur (Godelier, 1966, ss. 16-17). Köy topluluklarının kendi içinde bir iş bölümü olmasına rağmen, köyler arasında bir iş bölümü yoktur. Bu da pazar için üretimi büyük ölçüde kısıtlar. ATÜT'ün kendine yeterli köy topluluklarındaki ürünün bir bölümü, meta haline gelmeksizin topluluk içinde tüketilir. Bir kısmı genellikle aynı vergi olarak devlete ödenir. Geri kalan sınırlı kısmı da piyasada satılarak paraya çevrilip, saklanır. Bu da ticaret ekonomisinin gelişmemesine sebep olur. Yapılan üretim mübadele değeri için değil kullanım değeri içindir (Kazgan, 2011, ss. 355-356). Üretilen artığın büyük çoğunluğu, merkezi otoriteyi temsil eden bürokratlar tarafından vergi olarak toplanır. Toprağın kullanım ve mülkiyet hakları aynı elde toplanmamıştır. Toprağı kullananlar hukuki sahibi olmadıklarından, devlet dışında servet birikimi şekilsel ve ideolojik olarak önlenir. Devlet ATÜT'de sistemin hâkim ögesidir. Hüküm sürdüğü toprakların en uç noktasına kadar kurduğu bürokrasi ağıyla ulaşıp vergi toplar. Vergi gelirini, dolayısıyla artığın üretimini denetleyerek kırsal ekonomi üzerinde kontrol sağlar. Elde ettiği bu artığı kullanarak şehirlerde üretilen malların baş müşterisi olur. Böylelikle şehirlerdeki sanayi faaliyetlerini de denetimi altında tutar (Keyder, 1983, ss. 11, 13).

ATÜT fikrinin en önemli savunucuları olan Marx ve Engels'in 1853'teki mektuplaşmalarında; ATÜT'ün geçerli olduğu toplumlarda özel mülkiyetin gelişmemesinin sebepleri konusunda, önemli ayrıntılar sunulmaktadır. ATÜT'ün geçerli olduğu ülkelerdeki iklim ve toprak şartları, yegâne üretim aracı olan topraktan ürün alınabilmesini geniş sulama tesislerinin kurulmasına bağlar. Bu sebepten toprağın mülkiyeti özel ellerde olamaz. Toprak ya köyün ortaklaşa sahipliğindedir ya da devletin mülküdür (Divitçioğlu, 1967, ss. 6-7). Bu mektuplaşmalarda Engels, Doğu devletlerinin sadece üç ana bölümden oluştuğunu savunmuştur. Bunların ilki maliye yani iç talan, ikincisi savaş yani iç ve dış talan ve üçüncü kısım ise üretimin sürdürülebilmesi kaygısından doğan genel bayındırlık işleridir (Hilâv, 1965, s. 2).

ATÜT'ün hâkim yapısı kullanma değeri için üretimdir. Buna rağmen üreticilerin fazla kullanma değerlerini paraya çevirmesi ve devleti temsil eden sınıfın lüks tüketim harcamaları, toplumda ticaret değeri için de meta üretimini canlandırmıştır. Bunun sonucunda kendini destekler köy topluluklarının hâkim olduğu ATÜT ekonomisinde, ticaret ve tefecilik gibi farklı iktisadi faaliyetler de ortaya çıkmıştır. Fakat ekonomide ticaretin gelişmesi hiçbir zaman hâkim üretim şeklini değiştirmemiştir. Çünkü ticaret ancak farklılaşmış olanı bir araya getirir. Uzun vadeli bir talebi karşılayabilecek ve çevresinden farklı bir ürünü ortaya koyabilen bir yer ancak ticaretin konusu olabilir. Yoksa ticaret tek başına ne ekonomide meta üretiminin yayılmasına, ne de kendini destekler köy ekonomilerinin çözülmesine sebep olur. ATÜT'de ticaretin gelişimi sanayinin de meydana çıkmasına yol açar. Bu sanayiden kasıt küçük sanatlar ya da el sanayiidir. Ticaret talebe göre ayarlanmış sanayi dallarındaki üretim faaliyetlerini teşvik eder. Üretim sürecinin ticareti yönetmesi söz konusu değildir (Divitçioğlu, 1967, s. 16).

ATÜT'deki artık ürünün devleti temsil eden hâkim sınıfın eline geçişi ticareti, ticarete sanayinin yükseldiği şehirleri geliştirir. Fakat nüfusun büyük çoğunluğunu kendi kendine yeterli köy topluluklarının oluşturması, talebi zayıflatır. Bu da ticaretin sanayiye kamçılıyıp geliştirmesini engeller. Bütün bu sebepler ATÜT'ü ikili bir ekonomi şekline sokar. Bir yandan kendi kendine yeterli köy topluluklarının hâkim olduğu kırsal kesim, diğer yandan devleti temsil edenlerin talepleriyle beslenen ticaret ve kalıplaşmış bir şehir kesimi oluşur (Divitçioğlu, 1967, s. 17).

2.2. ATÜT'de Hakimiyet İlişkileri

ATÜT'ün asıl önemi, devletin veya bir sınıfın sömürsünün nasıl doğduğunu göstermesidir. Çünkü bu sistemde devlet ve sömürme özel bir biçim almaktadır. Sistemin ana unsuru olan ve hepsi birbirine benzeyen köy topluluklarının çıkarları, ortak değilse de özdeştir. Çünkü iklim ve toprak şartlarıyla çöller gibi çok geniş alanlarda yapılan yerleşmeler, bu ülkelerde sulama sistemlerinin kurulmasını ve ulaşım için yollar yapılmasını gerektirir. Bunlara köprüler ve tapınakların yapımı, ordunun beslenmesi gibi diğer ihtiyaçlar da katılabilir. Böylece kaynağını halkın ekonomik, politik ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaktan alan bir "işlevler iktidarı" ortaya çıkar. Bu işlevlerin yerine getirilme gerekliliği, bir hâkim sınıfın teşekkülüne sebep olur. Çünkü yapılması gereken kamu yatırımları, şahısların veya küçük toplulukların gücünün çok üstündedir (Kazgan, 2011, s. 356). Kamu hizmetlerini yapan bu sınıfın egemenliği, kendisine yönlendirilmiş olan sosyal fonksiyonların yerine getirilmesine bağlıdır. Yerine getirilen bu sosyal fonksiyonlar, siyasi hâkimiyetin temelini oluşturmaktadır. Tabii ki siyasi hâkimiyeti elinde tutanlar, aynı zamanda sistemdeki artığa da el koyanlardır. Sosyal fonksiyonları yerine getiren ve iktisadi artığa el koyanların aynı grup olması, sistemdeki sömürünün boyutlarının tespitini güçleştirir. Sömürme üretim fazlalığına karşılıksız olarak el konduğunda gerçekleşir. ATÜT'de ise topluma hizmet edenlerin hangi noktadan itibaren, toplumu sömürmeye başladıklarını tayin etmek son derece güçtür. Sonuç olarak, ATÜT toplumlarında sömürme bir ferдин diğer bir veya birçok ferдин üzerindeki hâkimiyeti değil de, sosyal fonksiyonları yerine getiren bir ferдин bir topluluk üzerindeki hâkimiyeti şeklinde ortaya çıkar (Godelier, 1966, ss. 18-19).

ATÜT'deki hâkimiyet ilişkilerinden bahsederken sistemin ana unsuru olan köylülerin durumu içinde şunlar söylenebilir. ATÜT'de toprağı tasarruf eden birey, kölelik üretim tarzının kölesinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının serfinden de farklıdır. Köle ve serf, dereceli olarak, üretimin nesnel şartlarına tasarruf

edemezler. Üçüncü kişiler için köle ve serf, hem emeğin aracı ve hem de amacıdır. Yani üretim aracının kendisidir. ATÜT’de ise birey üretim aracı değildir, emek hürdür. Bununla birlikte şu husus da dikkate alınmalıdır. Birey hiçbir zaman mülk sahibi olmayıp tasarruf eden olduğundan, topluluğun birliğini temsil edenin kölesidir. Sonuç olarak ATÜT’de köle ve serften farklı olan birey, hür olmakla beraber bir çeşit genelleşmiş köledir. Birey, devlet ve toprak arasındaki ilişkilerde toprağın tasarruf hakkına sahip olduğu için özgürse de, toprağın mülkiyetine sahip olamadığı için genelleşmiş köledir (Divitçioğlu, 1967, ss. 24-25).

2.3. Toprak Mülkiyeti Çeşitleri

Sanayi öncesi toplumlarda, insanlar arasındaki hâkim üretim ilişkilerinin en büyük belirleyici ögesi toprak mülkiyetidir. Marx bu ilişkilerin yedi farklı biçimini tasvir etmektedir. Bu biçimler, emekçiyle üretimin objektif şartları arasındaki ayrımın köklü bir karakter kazandığı kapitalist üretim tarzına gelinceye kadar, artarda sıralanmaktadır. Marx Avrupa toprak mülkiyeti evrimini şu şekilde kısımlara ayırmaktadır. İlkel topluluk, Asya tipi üretim tarzı, antik üretim tarzı, köleci üretim tarzı, germanik üretim tarzı, feodal üretim tarzı ve kapitalist üretim tarzı. ATÜT toprak mülkiyeti mefhumu üzerine bina olan bir kavram olduğu için, tarihsel süreçteki diğer toprak mülkiyeti çeşitleri üzerinde de bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. Onun için burada, Avrupa iktisadi evriminin son halkası olan kapitalist üretim tarzı ile konumuz olan ATÜT haricindeki beş tarz anlatılacaktır (Godelier, 1966, ss. 14-15).

İlkel Topluluk: Bu tarz topluluklar kan, dil ve gelenek bağları üzerine kurulmuşlardır. Toprağın mülkiyeti bütün topluluğa ait olup, bu topluluğa ait olan her birey toprak üzerinde tasarruf hakkına sahiptir (Godelier, 1966, s. 15).

Antik Üretim Tarzı: Marx bu tarzın en önemli örneği olarak Roma tarihini göstermektedir. Şehir site ve kır sakinlerinin ikametgâhıdır. Toprağın fert tarafından sahiplenilmesinin ön şartı topluluğa aidiyettir. Ama toprak iki kısma ayrılmıştır. Bu kısımlardan biri topluluğundur. Öteki kısım ise, her Romalı vatandaşa özel mülkiyet olarak verilebilen parçalardan meydana gelmektedir. Fert ve kamu mülkiyeti hem birbirini içine alır, hem de birbirini sınırlandırır. Fert burada hem kamu topraklarının ortak tasarruf sahibi olup, hem de kendi özel arazisinin mülkiyetini elinde tutar. Bu tarzın devamı, küçük mülkiyet sahipleri arasındaki eşitliğin devamına bağlıdır (Godelier, 1966, ss. 25-26).

Köleci Üretim Tarzı: Antik üretim tarzındaki gelişme ve çözümler bu tarzı doğurur. Antik üretim tarzı pazar üretiminin gelişmesi ve fetihler gibi sebepler yüzünden dönüşüme uğrar. Bu süreçte birçok hür insan, özellikle borçlanma sebebiyle hürriyetlerini kaybedip köle durumuna düşerler (Godelier, 1966, ss. 26-27).

Germanik Üretim Tarzı: Hayvancılığın hâkim olduğu ve tarımın göreceli olarak daha önemsiz olduğu iktisadi bir düzendir. Antik üretim tarzı gibi burada da kamu ve özel mülkiyet bir aradadır. Yalnız burada antik düzenden farklı olarak, kamu mülkiyeti özel mülkiyetin tamamlayıcısıdır. Bu üretim tarzı devlet otoritesinin gittikçe gücünü kaybetmesi dolayısıyla feodalleşmeye başlamıştır (Godelier, 1966, ss. 27-28).

Feodal Üretim Tarzı: Bu düzendeki üretim ilişkileri, toprağın ve çıkan ürünün mülk haline getirilmesini düzenleyen ilişkilerdir. Bu üretim tarzında toprağın ve kısmen köylünün mülkiyeti derebeyinin elindedir. Doğrudan doğruya üretici olan köylününse işlediği toprak üzerinde az çok miras yoluyla bir işgal ve kullanma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca toprak dışındaki diğer üretim araçları üzerinde, bir mülkiyet hakkı da vardır. Kendi derebeylerine şahsen bağlı olan köylüler, angarya ile aynî ve nakdi vergilendirmeye tabiidirler. Feodal sistem zaman içinde dönüşerek ticaretin, şehirlerin ve pazar üretiminin gelişmesini sağlamıştır. Bu da sistemin ana çelişkisi haline gelerek yıkılmasına sebep olacak olan, kapitalist üretim ilişkilerini doğurmuştur. Bu değişim sürecinde, sayısız köylü topraklarından atılarak ücret karşılığında çalışmaya zorlanmıştır (Godelier, 1966, ss. 29-30).

Hobsbawm Marx’ın Pre-Capitalist Economic Formations adlı kitabına giriş cümleleri yazarken, bu beş çeşit ekonomik oluşumun daha farklı anlaşılması gerektiği kanaatini ortaya koymuştur. Bu ekonomik oluşumlar kronolojik aşamalar olarak değil de, analitik farklılıklar olarak dikkate alınmalıdır. Örneğin Marx, feodal üretim tarzının köleci üretim tarzının içinde büyüdüğü veya onun içinde adeta bir embriyo

gibi geliştiği düşüncesinde değildir. Burada dikkate alınması gereken husus, feodal üretim tarzının köleci üretim tarzına göre daha yüksek bir gelişme aşaması olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Yoksa toplumların yaşayacağı ekonomik oluşumların, mutlak bir kronolojik sıra içerisinde olması gerekmemektedir (Ostrander, 1981, s. 64).

2.4. ATÜT'ün Çözülme Nedenleri

Bütün kapitalizm öncesi üretim tarzları içerisinde, değişime en dirençli olan ATÜT'dür. Öyle ki sistemin ana unsuru olan köy topluluklarından biri herhangi bir sebeple dağılırsa, yine aynı basit ve kendi kendine yeter üretim yapısı içinde bir yenisi kurulur. Bu topluluklar aynı kolaylıkla ve sürekli olarak kendilerine benzer yeni topluluklar oluşturabilirler. Asya devletlerinin dağılıp yeniden kuruluşu ve hanedanlardaki sert değişmelere rağmen, ATÜT toplumlarının iktisadi yapısındaki bu değişmezlik dikkat çekicidir (Kazgan, 2011, ss. 357-358).

Bu üretim tarzının en önemli çelişkisi, devletin daha fazla gelir elde etmek için mahalli yöneticilere daha fazla güç vermek zorunda olmasıdır. Bu ise mahalli bürokratların merkezi otorite karşısındaki gücünü artırır. Güçlenen yöneticilerde ise feodalleşme eğilimleri baş gösterir. Merkezi otoriteden bağımsız olarak köylülere kendileri sömürmeye çalışırlar (Keyder, 1983, s. 12). Bu konuda başka bir problemse şöyle cereyan etmektedir. Bir yanda otoriter bir devlet ve diğer yanda kapalı köy ekonomisi ATÜT'ün belirgin karakteridir. Ayrıca ATÜT'ün işleyişinde köylerin iktisadi artığı bir elde toplanmaktadır. Bundan dolayı ATÜT devleti ve ona bağlı bürokrat kesiminin teşekkülü, merkezi şehirlerin kurulmasına yol açacaktır. Merkezi şehirleşme ise toplumdaki tarım dışı üretim güçlerinin ve daha da önemlisi ticaret ve tefeciliğin ortaya çıkması veya güçlenmesi demektir. Böylece ATÜT toplumunda gelişen üretim güçleri yeni mülkiyet ilişkilerini doğuracaktır. Ticaretin, özellikle dış ticaretin varlığı ATÜT'ün çözülme sürecini tetikleyen en önemli etkenlerden biridir. Çünkü devletin haricinde, tüccar sınıfının elinde de bir sermaye birikimi olacaktır. Bu durumdaysa toplumda bürokrasi sınıfının haricinde de bir zümre ortaya çıkacaktır (Divitçioğlu, 1966, ss. 14-15).

Gelişen şehirleşme ve ticaretin ışığı altında tarımı devletleştiren ATÜT devletinin, ticareti de niçin devletleştirmedeği sorulabilir. Bunun nedeni ise ATÜT ekonomisinin bünyesinde gizlidir. Asıl karakteristiğini kendi kendine yeten kapalı köy ekonomisinde bulan bir iktisadi sistemde, ancak devletin varlığıyla merkezi şehirler ortaya çıktığı için piyasa genişleyemez. Böyle olunca da devletin faaliyetleri içindeki ticaretin nispi önemi düşer. Diğer bir yandan ATÜT ekonomisindeki bu değişiklikler, devletin toprağa karşı olan tutumunu değiştirir. Kamu fonksiyonlarını üzerinde taşıyan devlet, şehirli kapıkulunu köylülere tercih edecektir. Bütün bunların üzerine, bir de devlet kapitalist dünya ile temasa geçmişse bu süreç daha da hızlanır (Divitçioğlu, 1966, s. 15).

ATÜT kuramının en önemli ismi olan Marx, bu toplumlarda iç dinamiğe bağlı bir evrim olamayacağı ve değişimin ancak sistem dışı aktörler tarafından gerçekleştirilebileceği kanaatinde. Çünkü ATÜT'de artık ürün hâkim sınıfın eline geçmekte ve bunun büyük kısmı bu sınıfın tüketimine harcanmaktadır. Köy topluluklarının kendi kendine yeterli iktisadi yapıları da, değişime büyük ölçüde kapalıdır. Buna karşılık kapitalizmin etkisi altında ATÜT'ün bozulup başka bir üretim tarzına evrilebileceğini savunmuştur. Evrimin dışsal etkenlerle başarılabilmesi kanısını taşımaktadır. İngiliz yönetiminin Hindistan'da meydana getirdiği değişimi gözleyerek, üretim tarzının ancak dış etkenlerle başka bir üretim tarzına evrilebileceği sonucuna varmıştır. Başka bir deyişle evrimin kaynağı; fetih, sömürgeleştirme ve çeşitli ticari ilişkilerdir. Bu yollarla Batı kapitalizmine açılan ATÜT toplumlarında, tarım ile zanaat arasındaki iş bölümüne dayanan köy toplulukları yıkılacaktır. Özel toprak mülkiyeti, kişisel sömürme ve özel mülkiyete dayanan sınıf yapısı ortaya çıkacaktır (Kazgan, 2011, s. 358).

Gerçekten de 18. yüzyıldan itibaren ATÜT toplumları ya doğrudan doğruya sömürge olarak, ya da daha gevşek bağımlılık şekilleri altında; Batının kapitalist ülkelerinin etkisi altına girmiştir. Özellikle üretim tekniği, mülkiyet ve sınıf yapısı ve devlet yönetimi bakımından bunları örnek almışlardır. Kısacası ATÜT toplumlarının hepsi, Batı ile çeşitli yollardan temasa geçmişler ve etki altında kalarak bozulmuşlardır. Bu bakımdan bugün ATÜT, bozulmamış haliyle dünyanın hiçbir yerinde yoktur (Kazgan, 2011, ss. 358-359).

3. Türkiye'deki ATÜT Tartışmaları

Esas yoğunluğunu 1960'ların başında Fransa'da bulan ATÜT tartışmaları, Türkiye'ye Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu, Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi isimler tarafından taşınmıştır. ATÜT'ü Türkiye'nin fikir dünyasına getiren bu isimler, tarihten daha çok temel ilgi alanları iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi olan kişilerdir. Bunlar güncel problemleri açıklamada tarihi bir araç olarak kullanmak istemişlerdir. Bunun içinde feodalite, bağımlılık, sömürge, yarı sömürge ve az gelişmişlik gibi kavramlar üzerinde yoğun tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu durumsa genel olarak tarih, özel olarak da iktisat tarihiyle ilgili meselelerin tanınıp, yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu tartışmalar Türkiye'deki Marksist gelenekle paralel seyretmiştir. Bu teoriye bağlı aydınlar Türk toplumunu anlamak için, Marksist bir yaklaşımla tarihi bir araç olarak kullanmışlardır. Tabiatıyla böyle bir yaklaşım Cumhuriyet öncesi döneminde incelenmesini zorunlu kılmıştır. Neticede bu aydınlar Osmanlı Devleti'ni ATÜT sistemiyle açıklamaya çalışmışlardır (Çakır, 2003, ss. 41-42).

Türkiye'de ATÜT konusundaki ilk çalışma Selahattin Hilav tarafından kaleme alınmıştır. Hilav'ın 1965'te Eylem dergisindeki Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine ve 1966'da Yön dergisinde kaleme aldığı Asya Tipi Üretim Nedir? başlıklı makaleler konuyla ilgili Türkiye'deki ilk telif çalışmalarıdır. Hilav ilk makalesinde konuyu yedi başlık altında incelemiş olup, öncelikle ATÜT kavramının oluşum sürecini ele almıştır. Yazar konunun devamında ATÜT ile diğer üretim biçimleri arasındaki farklara değinmiştir. Hilav üçüncü ve dördüncü bölümlerdeyse; ATÜT'ün toplum ve sınıf yapısını inceledikten sonra, sistemin içindeki siyasi yapıyı ele almıştır. Hilav beşinci bölümdeyse ATÜT kavramında yaşanan gelişmelerden bahsetmiştir. Burada Marks'ın ATÜT kavramını üretici köylü topluluğu açısından nasıl ele aldığını incelemiştir. Bölümün devamında sistemdeki yönetici sınıfın, kendisini toplum üzerinde nasıl meşrulaştırdığı ele alınmıştır. Yazar çalışmasının altıncı bölümündeysen, ATÜT'ün tarihi somut örnekler üzerinden yaşandığı veya benzediği toplumlara örnekler vermiştir. Hilav çalışmasını, ATÜT toplumlarının ideolojik yapısı üzerinde bazı yorumlamalarda bulunarak tamamlamıştır (Hilav, 1965).

Hilav 1966'da yayınladığı Asya Tipi Üretim Nedir? başlıklı makalesini derginin 11 ve 18 Şubat tarihli nüshalarında peş peşe yayınlamıştır. Birer sayfadan oluşan küçük hacimli bu çalışmada, konu dört başlık altında incelenmiştir. Hilav konuya ATÜT kavramının geçirdiği tarihsel serüvenle başlamıştır. Yazar bu kavramın tekrardan güncellik kazanmasını, "Marx'a Dönüş" sloganlarının ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Tarihsel olayların çeşitliliğinin olduğu ve bunları standart şablonlara sokmanın mümkün olmadığı görüşü, dönemin sol düşünürleri arasında yoğunluk kazanmıştır. Yazar makalesine, ATÜT ile diğer üretim tarzlarının genel işleyişiyle devam etmiştir. Hilav bu genel işleyiş sonrası anlatımında, ATÜT'ü diğer üretim biçimlerinden ayıran farklar üzerine yoğunlaşmıştır. Yazar makalesini ATÜT ve Doğu başlığıyla bitirmiştir. Bu bölümde Marx'ın iddialarının aksine, ATÜT'ün sadece Doğu toplumlarıyla sınırlı kalması gerekmediği düşüncesi ortaya konulmuştur. Bu amaçla da coğrafi sınırlamayı çağrıştıran Asyalı Üretim gibi bir kullanımın yerine, Asya Tipi Üretim gibi daha geniş kapsamlı bir terimin kullanımı yazar tarafından tavsiye edilmiştir. Hilav çalışmasını, ATÜT düşüncesinin somut ilmi çalışmalarla test edilip ispat edilmesinin gerekliliğiyle sonlandırmıştır (Hilav, 1966).

Bu çalışmaları takiben Sencer Divitçioğlu tarafından Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler başlığıyla bir deneme yayınlanmıştır. Nispeten küçük hacimli olan bu çalışmada Divitçioğlu, ATÜT modeline iç ve dış bir dinamik vererek, sistemin nasıl evirildiğini gösteren bir hipotez ileri sürmek istemiştir. Yazar bu kavramsal çalışmada, Marksizm'in kaynağına inerek Türk tarihinin gerçeklerine eğilmediği hedeflemiştir (Divitçioğlu, 1966). Bu devirde ATÜT'le ilgili önemli bir tercüme de yayınlanmıştır. Maurice Godelier'in konuyla ilgili eseri Asya Tipi Üretim Tarzı başlığıyla Atilla Tokatlı tarafından 1966 tarihinde Türkçeye çevrilmiştir. Yazar bu çalışmada ATÜT haricindeki üretim tarzlarından da bahsederek, ATÜT'ün diğer üretim tarzlarıyla karşılaştırmalı bir analizini yapmıştır (Godelier, 1966). Bu konuyu Osmanlı özelinde en derli toplu inceleyen çalışma ise, 1967'de Sencer Divitçioğlu tarafından yayınlanmış olan Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu başlıklı kitaptır. Divitçioğlu bu çalışmasını üçe ayırmıştır. İlk bölümde ATÜT'ün geniş bir tasvirini yapmıştır. İkinci kısımda ise Osmanlı toplumundaki toprak mülkiyeti, üretim ilişkileri ve devlet ile halk arasındaki

bağlantıları incelemiştir. Yazar son kısımdaysa, ATÜT'ün feodal üretim tarzından farklı yönlerini anlatarak; Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının ATÜT sistemine göre işlediğini savunmuştur (Divitçioğlu, 1967).

Divitçioğlu'nun çalışmaları dönemin sol basınının önemli temsilcilerinden olan, Yön Dergisinde de yankı bulmuştur. Yalnız derginin başyazarı olan Doğan Avcıoğlu, Divitçioğlu'nun iki çalışması arasından 1966 yılında yayınladığı ilkinin ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmanın daha özgün ve benzersiz olduğu düşünülmüştür. Divitçioğlu'nun ertesi yıl çıkan diğer yayını ise; tipik akademik özellikler taşıyan, matematiksel, mekanik ve ruhan yoksun bir metin olarak görülmüştür (Kayalı, 2021, s. 27). Avcıoğlu derginin 24 Haziran 1966 tarihli 169. sayısında, Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler başlıklı denemesine kısa bir tenkit yazısı kaleme almıştır. Avcıoğlu dergi olarak Asya tipi üretim biçimi konusunu önemli bulduklarını ve bu konudaki tartışmaları teşvik ettiklerini belirtmiştir. Yalnız Avcıoğlu, Divitçioğlu'nun iki noktada yanlış olduğu kanaatinde. Birinci olarak kapitalizm ve sosyalizm dışında, yazarın günümüzde başka bir sistemin var olduğunu düşünmesini doğru bulmamıştır. Avcıoğlu'nun daha kapsamlı olan ikinci eleştirisindeyse; ATÜT sisteminin içsel dinamizminin yetersizliği ve dış dinamiklerin ise, ATÜT'ü bozduğunu fakat özünü değiştirmediklerini belirtmiştir. Bu noktada sistem kendisinin ilk kez duyduğunu söylediği, “Kerim Devlet” ve “Halk Sosyalizmi” gibi yeni biçimlere dönüşecektir. Divitçioğlu bu noktada zamanın sosyalist sistemlerinden farklı olarak, sadece işçi sınıfına dayanmayan bir sistem öne sürmüştür. Fakat bu iddiayı da yanlış bulan Avcıoğlu, zaten sınıfsız toplum iddiasındaki sosyalizmin toplumun bütününe kapsadığı kanaatinde. Kendisi dünyanın hiçbir yerinde, sadece işçiler için sosyalizm iddiasında bulunan bir sosyalist teorisyenin olmadığını savunmuştur. (Avcıoğlu, 1966, s. 13)

ATÜT'ü Türk toplum ve tarihini anlamak için kullanan bir başka aydınsa, Kemal Tahir'dir. Toplumlar üzerinde düşünürken her konuyu bir Doğu-Batı mücadelesi olarak gören Kemal Tahir, ATÜT'ü bu mücadeleyi anlama ve yorumlamada bir araç olarak benimsemiştir. Devlet Ana ve benzeri romanlarında Osmanlı Devleti'ni yorumlarken, Türk toplumunun ve insanının somut gerçeklerini kendisine hareket noktası olarak belirlemiştir. Kemal Tahir Türk toplumunu anlamak için, hem ATÜT'ün ve hem de toplumun somut gerçekliklerinin beraberce dikkate alınmasını savunmuştur. Salt Marksist ideolojiye bağlı olmanın yanlış olduğunu savunan Kemal Tahir, ATÜT kuramının bize özgü somut gerçeklikler karşısında yeniden üretilmesinin taraftarıdır (Bolay, 2002, s. 770). Bu kavramsallaşma çabası sonucunda “Kerim Devlet” kavramını ortaya atan Kemal Tahir, bu düzeni Batı sömürge sisteminin tam karşısı olarak açıklamaktadır. Devlet ve halk arasındaki bölgesel ve tarihsel sebeplerin, tabii bir birleşme gerektirdiği varsayımıyla; sömürü sisteminin Anadolu'da yerleşmemesine bir açıklama getirmiştir. Dolayısıyla bu kavramla yazar, toplumun belirli bir kesiminin değil tamamının devletini anlamaktadır. Ayrıca yazar geliştirdiği bu kavramla, Türk solunda büyük tepkilere maruz kalmıştır. Kendisi devletin kerim olmasının değil de, kime karşı kerim olduğu ayrımına varılması gerektiğinin altını çizmiştir. Kemal Tahir devletin halkın çıkarlarını koruduğu ölçüde, bulunduğu muhit ile tutarlılığını muhafaza edebileceğini öne sürmüştür. Yazara göre Doğu toplumları için “Kerim Devlet”, ancak imtiyazlı sınıflar var olmadıkça varlığını sürdürebilir (Gümüş, 2019, s. 72). Kendisi de ATÜT ile ilgili olan Kemal Tahir, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu başlıklı kitabın basımı sonrası, Divitçioğlu'nun eserdeki değerlendirmelerinden pek memnun olmamıştır. Tahir kendisiyle yaptığı ilk görüşmede, “Sencer, bu kitapta kerim devlet nerede?” diye çıkmıştır (Akkurt, 2017, s. 181). Kapital'i nasıl okumaları gerektiğini Kemal Tahir'den öğrendiklerini söyleyen Divitçioğlu, ATÜT ile uğraşmalarına da Kemal Tahir'in yol göstericiliğinde yöneldiklerini belirtmiştir (Kayalı, 2021, s. 27).

Bu çalışmada ele alınan dördüncü isim olan İdris Küçükömer, dönemindeki diğer düşünürlere göre ATÜT kavramına bakışını daha farklı bir şekilde ortaya koymuştur. Dönemin ATÜT ile ilgilenen düşünürleri, metinlerinde ATÜT'e dair Batılı metinlerin çerçevesini ön planda tutmuşlardır. İçlerinden bazıları ATÜT'ü Türkiye'nin ve Osmanlı Devleti'nin sadece bir dönemi için düşünmüşlerdir. İdris Küçükömer ise daha geniş bir dönem çerçevesinde analizini ortaya koymuştur. ATÜT'ü yorumlaması sırasında İdris Küçükömer, Türkiye'nin kendi yaşadığı ve yazdığı dönemdeki biçiminin de bununla bir şekilde bağlantılı olduğunu izah etmeye çalışır. Yakın dönemi ele aldığı anda ağırlıklı biçimde Osmanlı üzerinde durur.

Kendisi yakın dönemin farklılığının Osmanlı'dan kaynaklandığı kanaatindedir. İdris Küçükömer Osmanlı Devleti'ni tahlil ederken ve Osmanlı'nın farklılığına bakarken, daha yeni ve daha farklı bir gelişimin yollarının bugün de açık olduğunu anlatmaya çalışır (Kayalı, 2021, ss. 172-173).

İdris Küçükömer diğer aydınların aksine, ATÜT yerine Asyagil Üretim Biçimi kavramını kullanmıştır. Bu kavramla toplumları, nomadik ve hidrolik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu çalışmasında nomadik kavramıyla Osmanlı'nın sosyal ve iktisadi kuruluşunu somutlayarak, devlet düzeninin salt ilişkilerini göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Türk tarihini anlamlandırmada su kontrolüne dayanan, yani hidrolik bir toplum fikri söz konusu değildir. Çünkü nomadik, yani göçebe, ordu toplumu yerleşiklerle olan savaşlarda üstünlüklerini sürdürdükleri sürece, ordu toplum devamlılık kazanarak yerleşik düzene geçmek güçleşir. Asyagil nomadik bir ilke olarak coğrafyanın koşulları, oturak ya da çatak olmaktan kaçma ilkesini üretmiştir. Türk toplumu Anadolu coğrafyasına geldiğinde de, bu ilkeyi sürdürme eğiliminde olmuştur. Konya'nın başkent olmasına rağmen, Kılıç Aslan şehir dışında çadırdaki yaşardı. Osman Bey yerleşmekten kaçınmayı tavsiye etmiştir. 16. Yüzyıl gibi ileri bir tarihe gelindiğinde bile, Anadolu nüfusunun önemli bir kısmı göçebeliğini sürdürmektedir. 6 Hareket halindeki nomadik kesim ile küçük üreticilerden meydana gelen karşılıklı bağımlık ilişkilerinin iktisadi, politik ve ideolojik bütünlüğü; Asyagil sosyo-ekonomik kuruluşun bütünlüğüdür. Burada nomadik üretim biçimindeki toprak merkezli politik ilişkilerin, hem nomadik üretim biçimine ve hem de küçük üreticiliğe hâkimiyeti; Asyagil sosyo-ekonomik kuruluşun genel karakteristiğidir. Böyle bir siyasi egemenlik biçimiyle üst ve alt toplum, bunlar arasındaki sürekli sınıf ilişkileri ve merkezi devlet düzeni kurulmuştur (Küçükömer, 1977, ss. 8, 12, 17).

Türk düşünce dünyasında ATÜT kavramını eleştirenler de yok değildir. Murat Belge Asya üretim tarzı hakkında, Karl Marx'ta bile bir kesinlik olmadığı kanaatindedir. Bu çerçevede Marx'ın Hindistan için söylediklerini, Osmanlı Devletine uygulamaya kalkışmak tamamıyla yanlış bir tutum takınmak olacaktır. Türk tarihini anlama noktasında, ATÜT'ün bir model olarak kullanılması doğru sonuç vermeyecektir. Kendisi Asya tipi kavramının bütüncül bir model olarak değil de, ancak bir çeşit üstyapı kalıntısı düzeyinde ele alınabileceğini savunmuştur (Berktaş, 1989, s. 13).

3.1. ATÜT'ün ve Osmanlı devletindeki toprak mülkiyeti

ATÜT toprak rantının kimin tarafından kontrol edileceği üzerine yoğunlaştığı için, Osmanlı Devleti'ndeki toprak yönetimin tarihçesi hakkında bir şeyler söylemek gerekir. Osmanlı Devleti'nde toprak rantının bölüşümü, önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, hükümdar ailesinin tamamı tarafından gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında küçük bir beylik iken, fethedilen topraklar köy ve şehirleriyle birlikte hükümdar tarafından oğulları, kardeşleri ve amcaları arasında bölüştürülmekteydi. Fakat bu tarz bir uygulama fazla uzun ömürlü olmamıştır. Çelebi Mehmet devrine gelindiğinde, amcaların ve kardeşlerin yurtluk alması usulü tamamen terk edilmiştir. Sancaklara yalnız hükümdarın oğulları gönderilmektedir. Şehzadelerle beraber sancaklara gönderilen lalalar, gerçekte o bölgeyi idare eden kişilerdi. Bu lalalarda çoğunlukla sultanın sarayından çıkmış olan kapıkullarıydı (Divitçioğlu, 1967, ss. 28-29).

Osmanlı padişahları ülke üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra, ülkenin bütün zirai topraklarının padişaha ait olduğunu ilan ettiler. Bu toprakların "miri arazi" işletimi ve vergilendirilmesi içinse, tarihte bazı benzer örnekleri daha öncede görülmüş olan tımar sistemini kurdular. Sistemin kuruluşunun en büyük amacı, devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamaktı. Değerli maden kıtlığından doğan para sıkıntısı, Osmanlı Devleti'nin büyük bir orduyu beslemesinin önündeki en büyük sorundu. Bu kıtlık köylülerin nakdi vergi ödemesini de zorlaştırıyordu. Bu sorunların en pratik çözümü ise, vergilerin aynı olarak toplanmasıydı. Devlet vergilerin aynı olarak toplanmasını, askeri masrafların karşılanması için de önemli bir yol olarak bulmuştu. Devlet maaş yerine vergi olarak toplayacağı zirai gelirlerini, direkt olarak askerlere tahsis etmekteydi. Bu sistemde köyde oturan sipahi vergiyi aynı olarak toplardı. Vergiyi nakde çevirmek de kendisinin sorumluluğundaydı. Topladığı verginin karşılığı olaraksa, devlete savaş

⁶ Kanuni Sultan Süleyman zamanında bugünkü Türkiye topraklarında, 12-13 milyon civarında bir nüfus bulunmaktaydı. 1520-30 yıllarındaki bu nüfusun %80'den fazlası kırsal kesimde yaşamakta olup, bunların %20 kadarı göçebe olarak hayatını sürdürmekteydi (Tabakoğlu, 2005, s. 151).

zamanlarında belirli miktar süvari asker gönderirdi (İnalcık, 1995, ss. 107-108).

Çok üstün körü bakıldığında sistem Avrupa feodalizmine benzetilebilirse de, arada çok önemli bir fark vardır. Feodal yapının aksine Osmanlı Devleti tımar sistemini uyguladığı topraklarda, mutlak otoritesini kurmuş olup bu alanlarda özel mülkiyeti kabul etmemektedir. Bu sistemde zirai topraklar devlete aittir. Bu toprakların üzerinde çalışan köylününse, sürekliliği olan bir kiracılık statüsü vardır. Emeginin karşılığı olarak toprağın kullanım hakkı kendisindedir. Köylünün bu hakları oğluna da geçebilir. Fakat köylü bu toprakları satamaz, hediye edemez ve izinsiz başkasına devredemez (İnalcık, 1995, s. 109). Sipahinin ise tımar arazisinin üzerinde, ne mülkiyet ne de tasarruf hakkı vardır. Sadece devlete asker göndermesi karşılığında o arazinin geliri kendisine maaş olarak tahsis edilmiştir. Tımarı feodal yapıdan ayıran başka bir hususta, tımar verasetle geçmez. Padişah tımarı verip almakta tamamen serbesttir (Divitçioğlu, 1967, ss. 32-33).

Konuyu özetleyecek olursak, Osmanlı Devleti'nde hâkim ve yaygın toprak mülkiyeti şekli miri toprak rejimidir. Zirai toprakların mülk sahibi devlettir. Bu toprakları daimi ve miras hakkı olan bir kiracılıkla halka devretmiştir. Köylününse mülkiyeti kendisine ait olmayan bu topraklar üzerinde, tasarruf hakkı bulunmaktadır. Bu tasarruf hakkı sayesinde Osmanlı köylüsü, üretimin nesnel şartlarından ayrılmamıştır. Bu da onu kölelikten de serflikten de ayrı tutar. Toprağı tasarruf ettiğinden dolayı köylü hürdür. İlişki içinde bulunduğu sipahinin köylünün kişiliği üzerinde bir hakkı olmayıp, sadece köylünün vergi yükümlülükleri için sınırlı yetkileri vardır (Divitçioğlu, 1967, ss. 44-46).

3.2. Osmanlı devletinde ATÜT'ün işleyişi

ATÜT'e kendine özgü tavrını bağımsız köylü üretimi verir. Yalnız bu üretim tarzında köylüler özerk birimler meydana getiremezler. Sınırları devletçe çizilmiş daha büyük bir bütünün bir parçası olarak, kendilerine biçilmiş işlevlerini yerine getirirler. Üretici köylü, devlete vergi olarak yolladığı artık ve devletin tarımsal artığı toplamasını mümkün kılan ideolojik ve hukuki temelleri oturmuş bürokrasi aygıtı vasıtasıyla devletle bütünleşir. Bu bütünleşme de sistem içindeki iş bölümünün, politik geleceğini güvence altına alır. Devletin ideolojisi devletin ekonomi üzerindeki denetimiyle uyum içindedir. Köylüler ülkenin bütün toprağının hükümdara ait olduğuna inanırlar. Bu inanç hukuki uygulamalarla da desteklenir. Devlet "ebedi nizamı" sürdürebilmek için tarımsal birikimi önler. Şehirlerdeki lonca uygulamalarının da benzer ideolojik görevleri vardır. Ticari faaliyetler bile benzer ideolojik bir denetimin altındadır. Tacir sınıfı "mülkün bereketini çoğaltmadaki" katkıları sayesinde ayrıcalık ve himaye kazanabilirlerse de, faiz ve karaborsa yasaktır (Keyder, 1983, s. 119).

Osmanlı Devleti iktisadi artığa el koyabilmek ve bazı politik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, ekonominin üç önemli ögesi olan tarım, zanaatlar ve ticareti denetimi altında tutmuştur. Tarımla ilgili denetimi bir önceki bölümde işlediğimiz için, sırasıyla zanaatlar ve ticaret konusundaki denetimi görelim. Öncelikle zanaatlar: Osmanlı toplumsal yapısında, şehirlerdeki zanaat üretimi sıkı denetim altındaki loncalar tarafından yapılırdı. Devlet üretim sürecini, hammaddelerin dağıtımını, ürünlerin nitelik ve niceliğini denetler ve fiyatları belirlerdi. Şehir üretimi üzerindeki bu denetimin sağlanmasında, iç ticaret üzerindeki kontrol mekanizmalarından da faydalanırdı. Devlet hammadde akımlarını yönlendirir ve loncaların yeterli hammadde bulabilmeleri için ihracat yasakları koyardı. Devletin üretim sürecinin her aşamasındaki bu yoğun müdahalesi, lonca yapısı içindeki sermaye birikiminin fiilen önlenmesi içindi. Devlet pazarda satılan işlenmiş mallardan vergi alarak ve zanaat ürünlerinin başlıca müşterisi olarak, dolaşım sürecindeki artığa el koymaktaydı (Keyder, 1983, ss. 120-121).

Osmanlı Devleti üç önemli işlev yüklediği için iç ticareti de denetimi altında tutmuştur. Bu işlevlerden birincisi, ticari faaliyetin ve dolayısıyla ticari birikimin sınırlarının çizilmesi idi. İkincisi; kısıtlama, yasaklama ve yaptırımlar yoluyla Osmanlı Devleti içindeki mal akımlarının düzenlenmesi idi. Böylece artığa el koyan sınıfın ihtiyaçlarının düzenli olarak karşılanması sağlanıyordu. Devletin tarihi boyunca İstanbul'un iâşesi için yaptığı çalışmalar, bunun en büyük örneğidir. Bu konudaki son işlevse, devletin iç ticaret vasıtasıyla köylü üreticileri ve vergi toplayan devlet görevlileriyle, şehir loncalarındaki küçük meta üretiminin bağlantısını kurmasıdır. Böylelikle ticaret sermayesi, politik düzeyde devletçe gerçekleştirilen

bir şekilde ekonomiye eklemlenir (Keyder, 1983, ss. 122-123).

4. Sonuç

ATÜT Avrupalılar tarafından Avrupalı olmayan diğerlerini anlamak, belki de biraz kalıba sokmak amacıyla tasarlanmış bir kuramdır. Kuramın ana fikrini kısaca şöyle tarif edebiliriz. Avrupa toplumlarında iklim şartlarının elverişliliği ve yerleşimin ATÜT toplumlarına göre çok daha yoğun olması dolayısıyla, çiftçiler kendi başlarına üretim yapabilirler. Hâlbuki Asyalı toplumlar iklim şartlarının kurak olması ve çöller ve büyük vadilerin varlığı sebebiyle, tarım yapabilmek için sulama tesisleri başta olmak üzere bayındırlık hizmetlerine muhtaçtır. Bu da ATÜT toplumlarında yaşayanları bu hizmetleri karşılayabilecek bir otoriteye bağımlı kılar. Bu otorite halkın bayındırlık ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan da toplumda üretilen artık ürüne el koyar. Ayrıca ATÜT toplumları özel mülkiyeti de kabul etmez. Bu çerçevede ortaya atılan ATÜT kuramının, gerek dönemin genel Marksist çevrelerinde ve gerekse bu konu üzerinde eğilmiş Türk düşünürleri çerçevesinde; Türk toplumu açısından bir değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir.

Konu Marksist çevrelerin genel bakış açısından incelendiğinde, ATÜT kuramı bütün Asyalı toplumlara karşı toptan bir bakış açısı yönelir. Hâlbuki böyle bir toptancılığın yanlış olduğu çok açıktır. Çünkü bahis mevzusu olan bölge ve onun nüfusu çok büyüktür. Ayrıca birçok farklı toplum ve kültürün iktisadi yapısının hepsini birden, tek bir kuramla açıklamaya çalışmak pek de mümkün değildir. Yapılması gereken her toplumun kendine has yönlerini de dikkate alacak bir yaklaşımla onları incelemektir. Örneğin ATÜT’de büyük önem atfedilen sulama tesisleri, Osmanlı Anadolu’su için çok da önemli değildir. Çünkü Anadolu’da ne büyük çöller, ne de Nil Nehri gibi taşkınları kontrol edilemediğinde tarımı imkânsız kılan ırmaklar vardır. Bu konuda başka bir örnek de, Osmanlı toprak mülkiyeti sisteminden verilebilir. Her ne kadar sistemin ana unsuru merkezin kontrolündeki zirai topraklardan oluşuyorsa da, ülkenin içindeki vakıf arazilerin boyutları hiçte küçümsenecek ölçülerde değildir. Sonuç olarak sosyal bilimlerde çok geniş teoriler öne sürmek, çok doğru sonuçlar vermeyecek ve ulaştığımız sonuçların güvenilirliğini sarsacaktır.

ATÜT’ün daha özel bir çerçeve olan Türk düşünce yapısı açısından incelenmesindeyse, Türkiye’deki sosyalist eğilimli düşünürler dönemde Türk tarihini anlamaya çalışmışlardır. 1960’ların düşünce dünyasında yereli anlamlandırmak biraz daha önem kazanmıştır. Hilav tarafından Türk düşünce dünyasına tanıtılan ATÜT, devamında üç Türk düşünürü tarafından da detaylıca incelenmiştir. Öncü olan Hilav ATÜT kavramını olabildiğince Marksist jargonun içinde tanımlarken, bu çabasını öze dönüş olarak ifade etmiştir. Yazar farklı toplumları anlayabilmek için standart şablonlar kullanılmasını yanlış bulsa da, konuyu özel olarak Türk toplumunu anlama çabası açısından ele almamıştır. Bu konudaki en kapsamlı çaba ise, Divitçioğlu tarafından gösterilmiştir. Kendisi konuyu Türk toplumunu anlama açısından ve iktisadın araçlarını kullanarak, kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. İlk çalışmasında iktisadi bir teori çerçevesinde kalan yazarın ikinci ve daha kapsamlı olan eserindeyse, Türk tarihini anlamlandırma noktasında daha tutarlı bir bütünlüğe ulaştığı görülmektedir. Tarihsel süreçte Osmanlı toplumunun üretim düzenini ortaya koyan Divitçioğlu, devamında Avrupa’nın feodal yapısıyla olan farkları üzerine eğilmiştir. Tahir ATÜT üzerine düşüncelerini ortaya koyan üçüncü isim olup, konunun Doğu-Batı mücadelesi şeklinde anlaşılması gerektiği kanaatindedir. Yalnızca Marksist bir ideoloji çerçevesindeki bakış yerine, Türk toplumunun somut gerçekliklerinin ele alınması daha doğru sonuçlar verecektir. Dördüncü ve sonuncu düşünür olan Küçükömer ise, ATÜT toplumlarını hidrolik ve nomadik olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yalnız Küçükömer Avrupa dışı toplumları anlamaya çalışan ATÜT düşüncesinin hidrolik toplum yargısını, Türk toplumunu anlamlandırma noktasında uygun bulmamıştır. Yazar nomadik yani göçebe toplum düşüncesi ve bu sürecin getirdiklerinin, Türk toplumunu tanımlamada daha uygun bir çerçeve sağladığı düşüncesindedir. 1960’ların dünyasında kendi özüne dönmeyi hedefleyen bu düşünürler, Türk tarihini ve toplumunu anlamaya çalışmışlardır. Fakat Soğuk Savaş’ın etkili olduğu bu dönemdeki çabaları, gerek ilgi alanlarının ve gerekse kullandıkları araçların tarih ilminden uzak olması sebebiyle çok bütüncül sonuçlar vermemiştir.

Kaynakça

- Akkurt, H. (2017). *Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları (1960-1980)* [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].
- Avcıoğlu, D. (24 Haziran 1966). S. Divitçioğlu'nun kitabı üzerine... *Yön Haftalık Gazete*, Yıl. 5, (169), 13.
- Bali, E. (2006). *Hindistan ve Pakistan'ın dış politika tercihlerinin soğuk savaş ve soğuk savaş sonrasına yansımaları* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden feodalizme*. Kaynak Yayınları.
- Bolay, S. H. (2002). Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, (ss. 739-785) içinde. Yeni Türkiye Yayınları, C. 17.
- Çakır, C. (2003). Türkiye'de iktisat tarihi çalışmalarının tarihi üzerine Bir Deneme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 7-63.
- Çelik, A. C., ve Kaya, S. (2021). 1830-1865 Yılları Arası, İngiliz Dış Politikasına Dair Alternatif Bir Doktrin Önerisi: Palmerston Dönemi ve "Seçici Müdahale". *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 81-106.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin gelişimi üzerine incelemeler geçiş tartışmaları*. F. Akar (Çev.), Belge Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1966). *Asya tipi üretim tarzı ve az gelişmiş ülkeler*. Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1967). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. Sermet Matbaası.
- Dutt, R. P. (1940). *India Today*. Victor Gollancz Ltd.
- Eshete, İ. M. (2023). A simple approach to overcoming euro-specific feudalism. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 8 (2), 115-125. <https://doi.org/10.36657/ihcd.2023.110>
- Godelier, M. (1966). *Asya tipi üretim tarzı*. A. Tokatlı (Çev.), Sosyal Yayınlar.
- Gümüş, M. (2019). *Kemal Tahir'in sosyalizm anlayışında devlet* [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi].
- Güran, T. (2011). *İktisat tarihi*. Der Yayınları.
- Hilâv, S. (1 Mart 1965). Asya tipi üretim biçimi üzerine açıklamalar. *Eylem Dergisi*, 2(13), 1-8.
- Hilâv, S. (11 Şubat 1966). Asya tipi üretim nedir?. *Yön Haftalık Gazete*, Yıl. 5, (150), 14.
- Hilâv, S. (18 Şubat 1966). Asya tipi üretim nedir?. *Yön Haftalık Gazete*, Yıl. 5, (151), 14.
- Hobsbawm, E. (2013). *Devrim çağı 1789-1848*. B. S. Şener (Çev.), Dost Kitabevi.
- Hoel, G. (1975). *Tarımda kapitalizmin gelişmesi ve toprak rantı*. A. Doğan (Çev.), Bilim Yayınları.
- Huberman, L. (2010). *Feodal toplumdun yirminci yüzyıla*. M. Belge (Çev.), İletişim Yayınları.
- İnalçık, H. (1995). *The Ottoman empire, the classical age 1300-1600*. Phoenix.
- Kayalı, K. (2021). *Eskimeyen entelektüellere yaslanan Türk düşüncesinin dinamikleri*. A. Öz (Haz.), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kazgan, G. (2011). *İktisadî düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal tarih çalışmaları*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Köymen, O. (2012). *Kapitalizm ve köylülük: Ağalar, üretkenler ve patronlar*. Yordam Kitap.
- Küçükkalay, A. M. (2014). *Dünya iktisat tarihi*. Beta Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1977). Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum. *Toplum ve Bilim*, (2), 3-30.
- Marx, K. (2013). *Kapital ekonomi politiğin eleştirisi, C.I*. M. Selik ve N. Satlıgan (Çev.), Yordam Kitap.
- Ostrander, G. (1981). *Karl Marx and the Asiatic mode of production* [Yüksek Lisans Tezi, McGill Üniversitesi].
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi*. U. Kocabaşoğlu (Çev.), İletişim Yayınları.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa tarihi*. F. Aytuna (Çev.), İnkılâp Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2005). *Türk iktisat tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Varga, E. (1965). Asya-tipi üretim biçimi. K. Somer (Çev.), *Sosyal Adalet Aylık Siyasi Fikir Dergisi*, (20), 21-24.
- Von Phillipovich, E. (1931). *Ziraatte toprak siyaseti*. Alâettin Cemil (Çev.), İktisat Vekâleti, İstatistik ve Neşriyat Müdüriyeti.
- Wittfogel, K. A. (1969). Results and problems of the study of oriental despotism. *The Journal of Asian Studies*, 28(2), 357-365.
- Wittfogel, K. A. (1981). *Oriental despotism*. Vintage Books.

Küresel Kamusal Malların Finansmanı İçin Küresel Vergi Önerileri Gerçekçi mi?¹

Metehan YILDIZ², Levent Yahya ESER³

Özet

Küreselleşme, ulusal ve bölgesel çaptaki kamusal malların etki alanını genişleterek küresel kamusal malları ve bu malların finanse edilme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ülkeler, gerek küreselleşmenin vergilendirme alanında neden olduğu sorunlar gerekse küresel kamusal malların yaratmış olduğu sorunlar dolayısıyla finansman sıkıntısı yaşamaya başlamışlardır. Bu noktada küresel sorunlarla başa çıkmak adına akla gelen çözümlerden biri küresel vergi önerileri olmuştur. Küresel vergileme ile küresel çaptaki sorunlara küresel boyutta müdahale edilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada, küresel çapta uygulanması önerilen vergilerden bazıları incelenerek, bunların uygulanabilirlikleri ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı; küresel vergi önerilerinin teorik ve pratik bağlamda uygulanabilirliklerini ortaya koyarak küresel kamusal malların finansmanında kullanılabilirlikleri hakkında çıkarımda bulunmaktır. Çalışma sonucunda; küresel çapta uygulanacak vergileri yönetecek bir kurumun ve uluslararası koordinasyonu sağlayacak iş birliği eksikliğinin, bu vergilerin uygulanması önündeki en büyük engel olduğu tespit edilmiştir. Küresel ölçekteki sorunların, küresel olarak ele alınması, kararların küresel olarak ortak bir şekilde verilmesi ve müdahalelerin küresel bazda, ülkelerce aynı anda yapılması gerekmektedir. Küresel vergi yönetişimi güçlendirilmeden, küresel çapta vergilendirmenin mümkün görülmediği, küresel kamusal malların finansman sorununun ise bu kısıtlar ortadan kalkmadan sağlanamayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Kamusal Mallar, Küresel Vergi Önerileri

Jel Kodları: F60, H87

Are Global Tax Proposals Realistic for Financing Global Public Goods?

Abstract

Globalization has expanded the level of national and regional public goods, resulting in global public goods and the need to finance these goods. Countries have begun to experience financing difficulties due to both the problems caused by globalization in the field of taxation and the problems created by global public goods. One of the first solutions that come to mind to deal with global problems is global tax proposals. With global taxation, it is aimed to intervene in global problems on a global scale. In this study, some of the taxes proposed to be implemented globally are examined and their applicability is discussed. The aim of this study is to reveal the theoretical and practical applicability of global tax proposals and to make inferences about their usability in financing global public goods. As a result of the study; It has been determined that the lack of an institution to manage the taxes to be applied globally and the lack of cooperation to ensure international coordination are the biggest obstacles to the implementation of these taxes. Global problems need to be addressed globally, decisions must be made globally, and interventions must be made simultaneously by countries on a global basis. It has been concluded that global taxation does not seem possible without strengthening global tax governance, and that the financing problem of global public goods cannot be achieved without removing these constraints.

Keywords: Globalization, Global Public Goods, Global Tax Proposals

Jel Codes: F60, H87

Araştırma ve Yayın Etigi Beyanı

Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Birinci yazar araştırmanın tasarımına ve sonuçların analizine; ikinci yazar ise ve metnin yazılmasına katkı sağlamıştır. Birinci yazarın katkısı %70, ikinci yazarın katkısı %30'dur.

Çıkar Beyanı

Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Bu çalışma, Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Küreselleşmenin Vergi Politikalarına Etkileri: Küresel Vergi Önerileri ve Uygulanabilirlikleri" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Maliye Bilim Uzmanı, mthn.yldz@hotmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8350-7928

³ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Maliye Bölünü, Trabzon/Türkiye, leventyahyaeser@ktu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9293-8957

1. Giriş

Küreselleşme olgusu, toplumlar arasındaki sınırları kaldırarak, dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen olayların, bu olaylardan uzaktaki topluluklar için de önemli sonuçlar doğurabileceği bir süreci meydana getirmiştir. Yaşanan küreselleşme süreci ulusal çapta var olan kamu mallarının etki alanını genişleterek küresel kamusal malları ve bunların finansman ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Özellikle önemi artan ve tartışılan çevre sorunlarına ek olarak 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz küresel kamusal malların daha çok tartışılmasına neden olmuştur. Bu gelişme, ülkelerin uluslararası barışı koruma, kalkınma ve yoksulluğun azaltılması amaçlarının yanı sıra etkili küresel yönetim için artan finansal ihtiyaçlarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Küresel kamusal malların fayda ve zararlarının bütün toplumlara yayılması, bu alanda küresel bir hareket ihtiyacı gerektirmektedir. Bu tür bir karşılıklı bağımlılığın belki de en çarpıcı yönü, iklim değişikliğinin meydana gelmekte olduğunun ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerinin ciddi olabileceğinin (örneğin kıyılardaki sel, sağlıkla ilgili riskler, su kıtlığı ve tarım üzerindeki etkiler) anlaşılmasıdır. Artan bu küresel riskler, küresel kamusal malların finansmanını sağlamak için dünya çapında acilen toplu eylem ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (World Bank, 2007: 1). Bu noktada küresel sorunlarla başa çıkmak adına akla ilk gelen çözümlerden biri küresel vergi önerileri olmuştur.

Gerek küreselleşme sonucu vergileme alanında ortaya çıkan sorunlar gerekse küresel kamusal mallarının finansmanı sorunu, küresel faaliyetlerin neden olduğu olumsuz etkilerin azaltılması ve tüm dünyanın ortak kullandığı çevreye negatif dışsallık yayarak zarar veren faaliyetlerin azaltılması amacıyla küresel ölçekte yeni vergiler uygulanması fikri sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Küresel vergileme ile küresel çaptaki sorunlara küresel boyutta müdahale edilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle küresel kamusal malların küresel vergiler ile finanse edilebileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, küresel kamusal malların finansmanı noktasında küresel düzeyde uygulanması önerilen vergiler üzerinde durulacaktır. Önerilen küresel vergilerin uygulanabilirlik ve yeterliliklerinin değerlendirilmesi hususunda yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu gözlemlenmiştir. Yapılacak bu çalışma ile önerilen vergilerin küresel çapta uygulanabilirlikleri ve yeterlilikleri değerlendirilecek; çalışmanın özgün değeri bu bağlamda oluşacaktır.

Çalışmanın amacı; küresel vergi önerilerinin teorik ve pratik bağlamda uygulanabilirliklerini ortaya koyarak küresel kamusal malların finansmanında kullanılabilirlikleri hakkında çıkarımda bulunmaktır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada, öncelikle küresel kamusal mal tanımı ve finansman sorununa değinilmiştir. Ardında önerilen küresel vergiler ele alınmıştır. Son kısımda ise teorik ve pratik bağlamda bu vergilerin uygulanabilirlikleri analiz edilerek, bu vergilerin küresel kamusal malların finansmanında gerçekçi bir çözüm olup olamayacağı konusunda çıkarımda bulunulmuştur.

2. Küresel Kamusal Mal Kavramı ve Finansman Yöntemleri

Küresel kamusal mallar küreselleşmeden ayrı olarak ele alınmazlar. Küreselleşme temelde sosyal, siyasi, ekonomik boyutları olan, çok boyutlu bir kavramdır. Küreselleşmenin siyasi boyutu, hükümet politikalarının etkilerinin yayılmasını ifade ederken, sosyal boyutu, teknolojik gelişimi ve fikirlerin, bilgilerin, görüntülerin ve insanların sınırların ötesine rahatça geçebilmesini ifade etmektedir (Nye ve Keohane, 2000'den aktaran: Gygli vd., 2018: 2). Küreselleşmenin ekonomik boyutu ise, gelişen ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri sonucunda malların, hizmetlerin, sermayenin, emeğin ve bilginin ulusal sınırları aşmasıyla dünya ekonomilerinin entegrasyonunu ifade etmektedir.

Ticaretin ulusal sınırları aşması, bilgi, iletişim ve ulaşımın kolaylaşması küresel olarak artan karşılıklı bağılılığı meydana getirmiştir (Kaul vd., 1999: 10). Bu durum, küresel ölçekte yeni fırsatlar ortaya çıkarırken, aynı zamanda, daha önce ulusal veya bölgesel ölçekte var olan problemlerin de küreselleşmesine neden olmuştur (United Nations, 2008: 5). Küreselleşmenin en belirgin özelliği olan bu durum, dünya üzerinde herhangi bir ülkede meydana gelebilecek müspet veya menfi olayların, diğer ülkelere hızla yayılmasına sebep olmaktadır. Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, ekonomik ve

finansal krizler, küresel sağlık sorunları, iklim değişikliği ve diğer küresel çevre sorunları da bu durumun en yakın örnekleri olarak gösterilebilmektedir (Esati, 2015: 50).

Küreselleşme, daha önce ulusal veya bölgesel çapta var olan kamu mallarının etki alanını genişleterek, küresel kamusal malları ve bu mallara ilişkin finansman ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Küresel kamusal mal kavramı, 1980'li yıllardan itibaren Kindleberger tarafından yapılan çalışmalarla ilk defa ortaya koyulmuştur. Kindleberger (1986: 8) güvenlik, ekonomik istikrar ve adaletin uluslararası kamu malları olduğunu ve bunların bir lider veya hegemon tarafından sunulması gerektiğini ifade etmiştir. 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan "Küresel Kamu Malları: 21. Yüzyılda Uluslararası İş Birliği" adlı yayın, küresel kamusal mal kavramını popüler hale getirmiştir (Savaşan, 2016: 210). Yayında, küreselleşen dünyanın, finansal istikrar, insan güvenliği veya çevre kirliliğinin azaltılması gibi önemli hedeflere ulaşmak için küresel kamusal mal teorisine ihtiyacı olduğunu ve dünyanın bu tür küresel tehditlerle başa çıkabilmesi için yeni bir uluslararası iş birliği çerçevesinin gerekli olduğu belirtilmiştir (Speth, 1999).

Küresel kamusal mallar, tüketiminde rekabet ve dışlamanın olmadığı, faydaları veya maliyetleri evrensel olan ve finansmanı küresel olarak sağlanan mallardır (Kaul, 2013: 10). Bu mallar üzerinde her birey eşit hakka sahiptir ve bütün dünya vatandaşları bu mallardan fayda sağlamaktadır. Burada mallar ile kastedilen, bir hastalığın yok edilmesi veya kirliliğin ortadan kaldırılması gibi belirli ihtiyaçların karşılanmasından bütün topluma sağlanacak faydalardır (OECD, 2004: 12). Dünya Bankası beş küresel kamusal alan belirlemiştir. Bunlar; bulaşıcı hastalıkları kontrol etmek, çevreyi korumak, uluslararası finansal mimariyi güçlendirmek, gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaret sistemine katılımını artırmak ve kalkınma için küresel bilgi şeklinde ifade edilmiştir (World Bank, 2007: 1).

Küresel kamusal mallar özellikle faydanın/zararın yayılımı ve finansmanı açısından ilgi çekmekte ve tartışma konusu olmaktadır. Küresel kamusal mallarda yayılmalar genellikle zararlar şeklinde gerçekleşerek negatif dışsallıkları ortaya çıkarmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren artan vektör kaynaklı bulaşıcı hastalıklar, iklim değişikliği riski ve finansal istikrarsızlıklar gibi sınır ötesi yayılmalar, negatif dışsallıklara örnek teşkil etmektedir. Negatif dışsallık yayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması veya azaltılması kamu yararını ortaya çıkarmaktadır. Küresel kamusal mallar ile amaçlanan, küresel zararları ortaya çıkaran sorunların önlenmesi veya bu zararlar üzerinde kontrolün sağlanmasıdır (Kirmanoğlu vd., 2006: 27; Kanbur vd., 1999: 50).

Küresel kamusal mallar konusunda karşılaşılan önemli sorunlardan biri, finansman sorunudur. Çünkü, küreselleşme sürecinin ekonomi alanında yaşattığı değişim ve sorunlar nedeniyle ülkelerin geleneksel alanlardan kalkınma için finansman sağlama kapasitesi azalırken, aynı zamanda, küreselleşmenin neden olduğu yapısal değişikliklerin bir sonucu olarak kamu kaynaklarına olan talep artmaktadır. Giderek küreselleşen bir dünyada küresel kamusal mallarının tedarikini finanse etme ihtiyacı, kalkınma için yenilikçi finansman kaynaklarına duyulan gereksinime yeni bir aciliyet katmaktadır (United Nations, 2002: 64). Günümüzde küresel kamusal mallarının finansmanı, yapılan resmi kalkınma yardımları ile sağlanmaktadır. Ancak, yapılan bu yardımların çok küçük bir bölümünün küresel kamusal mallar için harcandığı bilinmektedir (Turan, 2008: 114). Bu ise finansman konusunda yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Küresel kamusal malların faydası küresel düzeyde yayıldığından tek ülke tarafından finanse edilmeleri mümkün değildir. Küresel kamusal malların sunumunda birçok aktör bulunmaktadır ve bu durum sunumu parçalı hale getirmektedir. Küresel kamusal malları karakterize eden özellikler onları değerli kılarken, bu malların nasıl sunulacağı konusundaki endişeleri de ortaya çıkarmıştır (Taşçı, 2017: 43).

Ülkelerin ulusal düzeyde kamusal mal sunarken finansman için ellerinde vergilendirme, düzenleme ve hatta zorlama yetkileri bulunmaktadır. Ancak, küresel düzeyde eşdeğer yetkilere sahip bir kurum yoktur. Bu nedenle, uluslararası düzeyde, bir kamu malının sunulmasına yönelik eylem gönüllülük esasıyla sağlanmaktadır. Özellikle uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan gelirler ve gönüllü katkılar bu noktada kullanılmaktadır (Pehlivan ve Öz, 2019: 40). Ancak, uluslararası bir kamu malına ilişkin faydalar veya

maliyetler, onu üretmekten veya tüketmekten sorumlu olanlara yüklendiğinde dışsallıklar içselleştirilebilecektir. Bununla birlikte, ulusal devletlerin egemenliklerini kısıtlama konusundaki isteksizlikleri ve bedavacılık sorunu göz önüne alındığında, küresel bir kamu yararını sağlayacak gönüllülüğün de kolayca ortaya çıkması beklenmemektedir (Zedillo ve Tidjane, 2006: 4-5). Bu durum küresel kamusal malların finansmanında sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Aşağıda Tablo 1’de küresel kamusal malların finansmanına yönelik mekanizmalar dört başlık altında kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1. Küresel Kamusal Malların Finansman Mekanizmaları

Dışsallıkların içselleştirilmesi	Pazar oluşturma ve güçlendirme	
	Vergiler ve harçlar	
Özel Kaynaklar	Kâr amaçlı kuruluşlar	
	Kâr amaçlı olmayan kuruluşlar	
	Özel kişiler	
Kamusal Kaynaklar	Ulusal	Gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan kaynaklar
		Gelişmekte olan ülkeler tarafından sağlanan kaynaklar
	Uluslararası	Uluslararası finansal kuruluşlar
		Uluslararası organizasyon ve şirketler
Ortaklıklar	Çeşitli farklı kaynakların birleşimi	

Kaynak: Sagasti ve Bezanson, (2001, s.41)’den uyarlanmıştır

Tablo 1’e bakıldığında, küresel bir kamu malının tedarikini üreticilerinin ve tüketicilerinin doğrudan finanse etmeleri için iki yol olduğu görülmektedir. Bunlar; pazar oluşturulması veya küresel vergi uygulanmasıdır. Pazar oluşturulması bazı düzenleme ve sistemleri gerektirmekte ve dolayısıyla belirli bir finansman ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Küresel kamusal mallar için pazarların oluşturulmasını veya güçlendirilmesini kolaylaştırmak için, mülkiyet haklarının tahsisi veya kotaların tahsisi, bilgi alışverişi için mekanizmaların devreye sokulması, fiyat belirleme prosedürleri ve düzenleyici kurumların kurulması dahil bir dizi kurumsal düzenleme gereklidir. Bu piyasaların düzgün bir şekilde işleyebilmesi, şeffaflık ve etkili bir düzenleyici çerçeve gerektirmekte ve dolayısıyla bunun sağlanması için de belirli bir miktarda finansman gerekmektedir (Sagasti ve Bezanson, 2001: 41). Bu noktada ise dışsallıkların içselleştirilmesinde önerilen en önemli araçlardan biri vergiler olarak durmaktadır.

Küresel vergi, küresel düzeyde sürdürülebilir bir refah toplumu inşa etmek için önemli politika araçlarından biri olarak ele alınmaktadır. En yalın haliyle küresel vergi, küresel malları ve faaliyetleri vergilendirme sistemidir. Küresel verginin “mükemmel” olmasını sağlayan dört koşul bulunmaktadır. Bunlar; küresel mallar ve faaliyetler üzerinden vergi almak, küresel faaliyetlerin olumsuz etkilerini azaltmak, gelirleri artırmak ve gelirleri küresel ölçekte yeniden dağıtmak şeklinde ifade edilmektedir. Ancak, bu kriterlerden bazılarını karşılayan “kısmi” bir küresel verginin uygulanması da söz konusu olabilecektir (Uemura, 2007: 114).

Küresel vergileme fikrine ilk kez 1884 yılında James Lorimer tarafından kaleme alınan “Uluslararası Hukuk Biliminin Temel Sorunları” isimli kitapta yer verilmiştir. Lorimer, “uluslararası düzenin ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için” küresel vergilerin uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Lorimer’e göre, küresel vergiler küresel çapta bir otorite tarafından uygulanmalı, bu otorite devletlerin göndereceği temsilcilerle yönetilmeli ve otoritenin giderleri ülkelerin temsilci sayılarına orantılı olacak şekilde ilgili ülke vatandaşlarından alınacak uluslararası bir vergi ile karşılanmalıdır (Lorimer, 1884’ten aktaran: Frankman, 2002: 3).

Günümüzde küresel kaynaklara bağlı uluslararası ekonomik faaliyetler, geçmişe kıyasla çok daha yoğun bir şekilde gerçekleşmekte ve gittikçe büyüyen gelir akışlarını, rantları ve diğer faydaları ortaya çıkarmaktadır. Bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin bir kısmını vergilendirmek, küresel sorunların çözülmesi için ihtiyaç duyulan finansmana ve küresel gelirin daha verimli bir şekilde dağıtılmasına katkı sağlayabilecektir (Berzanson ve Mendez, 1995: 226). Küresel vergilerin devam eden entelektüel çekiciliği, küresel kamusal malların finansmanı ile doğrudan bağlantılı olduğunu öne sürerek uluslararası işlemlere odaklanmalıdır (OECD, 2004 :15). Gerek küreselleşmenin ekonomik sonuçları gerekse küresel kamusal

malların ortaya çıkışı küresel vergi önerisinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

3. Küresel Vergi Önerileri

Yapılan çalışmalarda ve toplantılarda küresel vergiler, tüm dünyada ortaya çıkan ve tüm insanlığı etkileyen sorunların çözümüne yönelik kullanılacak bir finansman kaynağı ve araç olarak görülmüşlerdir. Yıllar boyunca pek çok küresel vergi türü önerilmiştir. Önerilen bu yeni vergilerin politikayı yönlendirmesi beklenmektedir. Küresel vergilerle ilgili önerilerin çoğu, zararlı küresel bir kamu malına (sıcak para hareketleri, sınır ötesi kirlilik veya küresel silah satışları gibi) vergi uygulayarak, faydalı küresel bir kamu malını finanse etmeyi amaçlamaktadır. Bu önerilerin arkasındaki örtük düşünce, vergi salınmasının gelir potansiyelini zayıflatmayacağıdır (Reisen, 2004: 9). Aşağıda önerilen vergiler irdelenecektir.

3.1. Küresel çevre vergileri

Çevre vergileri, küresel bir kamu malı olan çevrenin korunması ve zararlı faaliyetlerin azaltılması amacıyla önerilmiştir. Çevre, insan varlığının ve insanın hayatta kalmasının temelidir. Günümüzde, insanlık tarihinin herhangi bir döneminde olmadığı kadar hızlı ve büyük ölçekte çevresel değişimler yaşanmaktadır ve bunlar ciddi endişe kaynağıdır (Becker, 2003:1). Firmaların ve hane halklarının hükümet müdahalesi olmadan çevresel zararları göz önünde bulundurması pek mümkün değildir ve bunun için yeterli teşvikleri yoktur. Bu yüzden çevrenin korunması kolektif bir hareket gerektirmekte ve genellikle hükümetler tarafından üstlenilmektedir (OECD, 2011: 1).

Çevre vergileri, ekonomik aktörlere bir piyasa sinyali göndererek emisyon ve kirliliklerini azaltmaları için bir teşvik oluştururken, çevreye duyarlı bir sisteme yönelik kamu yatırımları için ihtiyaç duyulan gelirleri de artırarak ikili fayda sağlamaya çalışmaktadır (UN, 2021: 2). Çevre vergileri ile amaçlanan yalnızca gelir elde etmek değil, aynı zamanda işletmelerin çevre dostu teknolojileri kullanmaları ve tüketicilerin daha az kirlenici ürünler tüketmeleri konusunda davranış değişikliklerine sevk ederek çevreye verilen zararı azaltmaktır (Rufael ve Weldemeskel, 2021: 22395). Bu nedenlerle, iyi tasarlanmış ve uygulanmış çevre vergileri, daha adil, daha dayanıklı toplumlar inşa etmede önemli bir rol oynayabilmektedir. Aşağıda çevre vergisi bağlamında uygulanan veya uygulanması önerilen vergilere yer verilmektedir.

3.1.1 Karbon vergisi

Günümüzde işletmeler, tüketiciler ve hükümetler fosil yakıtları kullanma, çimento üretme, hayvan yetiştirme gibi faaliyetlerle sera gazı emisyonlarının yayılmasına sebep olmaktadır. Sera gazı emisyonları, fırtınalardan kaynaklanan artan maddi hasarlar, insan sağlığı riskleri, azalan tarımsal verimlilik ve ekosistemin bozulması gibi bir dizi potansiyel ekonomik ve çevresel tehditler oluşturmaktadır. Sera gazı emisyonları içerisinde karbondioksit (%76) çevreye en çok zarar veren gaz olarak yer almaktadır (IPCC, 2014: 53; Marron vd., 2015: 2). Bu noktada karbon vergisi, karbondioksitin atmosfere salınmasının neden olduğu iklim hasarını karbon yakıt kullanıcılarının ödemesini sağlamanın bir yolu olarak görülmektedir (Carbon Tax Center, 2021).

Karbon vergisi, fosil yakıtların (kömür, petrol, gaz) yakılması ile ortaya çıkan karbon emisyonları üzerinden, spesifik olarak alınacak dolaylı ve düzenleyici bir vergidir (Zhang, 2016: 298). Karbon vergisinin amacı, bireyleri ve işletmeleri çevreye karşı daha sorumlu seçimler yapmaya teşvik ederek fosil yakıt kullanımını ve ilgili emisyonları azaltmaktır. Karbon vergileri son yıllarda, dünya genelinde ulusal veya bölgesel iklim politikalarının bir parçası olarak giderek daha fazla ele alınmaktadır (Funke ve Mattauch, 2018). Ancak, çevrenin küresel bir kamu malı olması dolayısıyla, çevre üzerindeki olumlu veya olumsuz bütün faaliyetler, dünyada yaşayan herkesi etkilemektedir. Bu yüzden bir mali politika aracı olarak karbon vergilerinin, ortak bir hedef doğrultusunda ve iş birliği kapsamında küresel olarak uygulanması gereklidir (Birinci, 2020: 176). Karbon emisyonlarının azaltılması özellikle küresel iklim değişikliğinin etkilerini hafifletebilmek için önem arz etmektedir. Küresel düzeyde uygulanacak bir karbon vergisi bu yüzden çok önemlidir.

3.1.2 Uçak yakıtı vergisi

Dünyadaki birçok ülkenin taraf olduğu Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi'nin 24. maddesine göre, uçak yakıtları vergiden muaf tutulmaktadır. Ancak, son yıllarda gerçekleşen hava taşımacılığındaki artış, havacılıktan kaynaklanan karbon emisyonlarının artmasına ve iklim değişikliği ile ilgili endişelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Seely, 2019: 2). Havacılıktan kaynaklanan emisyonların çevresel etkisi, yüksek irtifalarda yanma ile ilişkili kimyasal ve fiziksel süreçler nedeniyle diğer kaynaklardan daha önemli olabilecektir (Sobieralski ve Hubbard, 2020: 2). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından yapılan çalışmalarda, uçak yolculuğunun 2050 yılında tüm karbon emisyonlarının %15'ini ortaya çıkarması beklenmektedir (Paul ve Wahlberg, 2002: 17). Bu nedenle, uçak yakıtı vergisi de karbon vergisi gibi esas olarak iklim değişikliği bağlamında önem kazanarak tartışmalara konu olmaktadır (Baumert, 1998).

3.1.3 Okyanusları ve atmosferi kullanım vergisi / Uluslararası hava taşımacılığı vergisi

Uluslararası havacılık ve deniz taşımacılığı, küresel karbon emisyonlarının önemli bir payına sahiptir ve bu pay gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, bu sektörler, mevcut emisyon azaltma planlarına (örneğin, Kyoto protokolü) dahil edilmemiştir. Bu alanların neredeyse diğer tüm ulaşım yakıtları için standart olan tüketim vergilerine dahi tabi olmamaları, bu alanlardaki aşırı emisyon eğilimini daha da şiddetlendirmektedir (Keen vd., 2013: 1). Havacılık ve deniz taşımacılığına ilişkin küresel vergi teklifleri, büyük ölçüde karbon emisyonlarının azaltılması bağlamında yapılmıştır (Bird, 2015: 22).

Bir sivil toplum kuruluşu olan Oxfam (2011), uluslararası gemicilikten kaynaklanan karbon emisyonlarını vergilendirmenin bir yolu olarak, metrik ton karbon emisyonu başına 25 dolarlık bir vergi önermiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), kendi alt kuruluşu olan UNITAID'in finansmanı için havacılık üzerine ek bir vergi koyması ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sıtma, tüberküloz, HIV/AIDS gibi hastalıkları tedavi eden ve ilaç tedariki sağlayan UNITAID'in finansmanı için Fransa ve bazı gelişmekte olan ülkeler, uçak biletleri üzerine dayanışma vergisi adı verilen bir vergi getirmiştir (Bird, 2015: 23). Havayolu dayanışma vergisi, vergiyi uygulayan ülkelere çıkış yapan tüm uçuşlarda, yolcular biletlerini satın alırken mevcut olan diğer vergilere ek olarak alınmaktadır. Havayolları, verginin beyan edilmesinden ve tahsil edilmesinden sorumludur. Transit yolcular bu vergiden muaf tutulmuştur. Bu sayede, katılımcı ülkelerdeki havalimanları için daha fazla idari yükten kaçınılmıştır. Yolcular için dayanışma vergisinin maliyeti, bir biletin toplam maliyetine kıyasla çok düşüktür. Dayanışma vergisinin kat edilecek mesafeye uygun şekilde tarifelendirilebilme gibi ekstra bir avantajı bulunmaktadır. Ayrıca, bir ülkenin gelişmişlik düzeyine göre farklı vergi oranları da belirlenebilmektedir (UNITAID, 2009: 15).

3.2. Döviz işlemleri vergisi / Tobin vergisi

Küreselleşmenin yaratmış olduğu ortam, spekülasyon amaçlı döviz işlemlerinin caydırılması için döviz işlemleri üzerinden vergi alınması fikrini doğurmuştur. Tobin (1978: 155-158) bir para biriminin başka bir para birimine dönüştürülmesi üzerinden, işlemin boyutuyla orantılı olarak alınacak uluslararası tekdüze bir vergi uygulanmasını önermiştir. Uluslararası finans sistemi, doğası gereği tüm ülkeleri kapsayacak şekilde küresel olduğundan, spekülasyon amaçlı kapitalist hareketlere karşı alınacak tedbirler de küresel nitelikte olmalıdır. Söz konusu tedbir kapsamında, kısa vadeli sermaye akımlarının maliyeti yükseltilerek, sermayesini ülkeler arasında dolaştıran yatırımcıların maliyetlerinin artırılması ve böylece sermaye hareketliliğinin azaltılması hedeflenmektedir (Yeğen, 2019: 318). Küresel düzeyde bir Tobin vergisi uygulanması, küresel kamusal bir mal olan finansal istikrarın sürdürülmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda vergiden elde edilen gelirler, diğer küresel kamusal malların sunumuna imkân sunacaktır.

3.3. Finansal işlem vergisi

Finansal işlem vergisi, menkul kıymet, tahvil, hisse senedi, türev piyasa işlemleri vb. her türlü finansal işlem üzerinden advalorem esaslı olarak alınan düşük oranlı bir vergi fikrine dayanmaktadır. Brüt işlemleri vergilendiren finansal işlem vergisinin mükellefleri, bu işlemlerle uğraşan finans kurumları, bankalar,

yatırım ve sigorta firmaları, hisse senedi brokerleri her türlü yatırım kuruluşudur (Şen ve Sağbaşı, 2017: 476). Finansal işlem vergisi ile kısa vadeli ve yüksek sıklıkla gerçekleşen spekülasyon ve sosyal değer yaratmayan işlemleri vergilendirilerek; gereksiz risk yaratan ve yatırım kararlarını bozan varlık fiyatı oynaklığının ve balonların azaltılması beklenmektedir. Bu sayede hem küresel bir kamu malı olan finansal istikrara katkı sağlanacak hem de finans sektörünün kamu harcamalarına katkısı artırılabilecektir. Finansal işlem vergisinin öncelikle zenginleri etkilemesi beklenmektedir. Vergiden elde edilen gelirler, yoksullara fayda sağlamak, gelecekteki finansal kurtarma paketlerini finanse etmek, diğer vergileri kesmek, kamu borcunu azaltmak veya diğer küresel kamusal malların finansmanına katkı sağlamak amacıyla kullanılabilir (Burman vd., 2016: 172).

3.4. Elektronik posta vergisi/ İnternet vergisi

1994 yılında Roma Kulübü raporunda bir öneri olarak ortaya çıkan bit vergisi olarak da bilinen e-posta veya internet vergisi, internet üzerinden gönderilen veri miktarı üzerinden vergi alınması fikrine dayanmaktadır (Paul ve Walhberg, 2002: 18). Vergi, düşük gelirli ülkelerde bilgisayar, e-posta ve internet erişimini geliştirerek zengin ve fakir arasındaki “dijital uçurumu” kapatmak için kullanılabilir gelirlerin artırılmasını hedeflemektedir (Brock, 2008: 172). İnternet vergisi, internet tabanlı ticaretin fiziksel ticaretin yerini alması nedeniyle tahsil edilemeyen KDV’nin ve diğer vergi gelirlerinin bir kısmını telafi etmek için de bir fırsat olarak görülmektedir. Verginin savunucuları, toplanan paranın küresel öncelikler, uzaktan eğitim vb. çeşitli sosyal açıdan değerli amaçlar için kullanılabilirliğini öne sürmektedirler (Bangemann, 2004: 1).

3.5. Dünya ticaret vergisi

Dünya ticaret hacmi küreselleşme hareketlerinin de etkisiyle büyük bir büyüme ivmesi yakalamıştır. 1980 yılında 2 trilyon dolar civarında olan mal ve hizmet ticareti 2021 yılında 21,8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir (DTÖ, 2022). Dünya ticareti böylesine büyük bir hacme ve artış potansiyeline sahipken, küresel kamusal mallarının finansmanı amacıyla kullanılabilir bir diğer küresel vergi teklifi de dünya ticaret vergisidir. Dünya ticaret vergisi, ilk olarak 1980’li yıllarda Brandt Komisyonu tarafından, yeni uluslararası ekonomik düzen önerisinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Vergi, uluslararası ticaret ve refahın, barış ve sağlık için çalışan uluslararası kurumlara bağlı olduğu fikrine dayanarak, uluslararası gelirleri artırmayı amaçlamaktadır (Paul ve Wahlberg, 2002: 18). Ayrıca, dünyadaki tüm malların %95’i okyanuslar yoluyla aktarıldığı için, böyle bir vergi fayda kriterine dayandırılabilir (Saruç, 2007: 159).

3.6. Uluslararası silah ticareti vergisi

Uluslararası silah ticareti vergisi, küresel kamusal mal olan barışın korunması ve sürdürülmesi için gereken finansman ihtiyacına karşı bir çözüm olarak önerilmiştir. Silah ticareti üzerinden vergi alınması fikri 1980 yılında Brandt Komisyonu’nda daha fazla dikkate alınması gereken başlıca tavsiyelerden biri olarak seçilmiş ve uluslararası ölçekte önem kazanmaya başlamıştır (Brzoska, 2004: 149). Küresel düzeyde silah ticaretinin vergilendirilmesi, barışı desteklemenin etkili bir yolu olabilecektir (Saruç, 2007: 157). Buradaki fikir, silah ticareti seviyesini azaltmak, aynı zamanda kalkınma için para toplamak, savaş mağdurlarını tazmin etmek ve silahsızlanmayı teşvik etmektir (Brock, 2008: 173).

3.7. Küresel asgari kurumlar vergisi

OECD, G20 ülkeleri çağrısıyla birlikte 2013 yılından beri mevcut vergi sistemlerini kusursuz, boşluksuz ve aynı zamanda çifte vergilendirmeyi önleyecek şekilde daha adil hale getirmek için ortak ve verimli bir çözüm bulmak amacıyla BEPS Eylem Planını geliştirmiştir (Procházka, 2020: 1). BEPS Eylem Planı kapsamında küresel düzeyde asgari bir kurumlar vergisi uygulanması önerilmiştir. Küresel asgari kurumlar vergisi, ticari kazançların kaydedildikleri ülkelerden bağımsız olarak %15’lik asgari oranda vergilendirilmesi fikrine dayanmaktadır. Vergi, konsolide gelirleri 750 milyon euro (veya ulusal para cinsinden eşdeğeri) ve üzerinde olan çok uluslu şirketler için uygulanması planlanmaktadır (OECD, 2021:

1). Küresel asgari kurumlar vergisi ile uluslararası vergi uygulamalarının daha adil ve etkin bir hale getirilmesi ve vergi rekabetinin aşındırdığı vergi gelirlerinin telafi edilmesi hedeflenmiştir.

3.8. Küresel servet vergisi

Küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla beraber gelişen faktörler küresel gelir ve servet eşitsizliklerini daha da şiddetlendirmiştir. Küresel servet vergisi ile küresel düzeyde yaşanan gelir ve servet eşitsizliğindeki artışı durdurmak ve ülkeler için finansman kaynağı yaratmak amaçlanmıştır. Thomas Piketty, 2014 yılında kaleme aldığı “21. Yüzyılda Kapital” adlı kitabında küresel düzeyde artan eşitsizliğin önlenmesi amacıyla küresel servet üzerinden yıllık olarak artan oranlı bir vergi alınmasını önermiştir. Piketty, küresel servet vergisinin emlak, finansal varlıklar (banka mevduatları, hisse senetleri, bonolar, ortaklıklar ve borsaya kote olan ve olmayan şirketlerdeki diğer katılım biçimleri dahil) ve finansal olmayan varlıklar üzerinden (özellikle gayrimenkul) alınarak, herhangi bir istisna olmadan, düşük oranlı bir şekilde uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Piketty, 2014: 517-518). Dünyadaki milyoner ve milyarderlere uygulanacak yıllık bir servet vergisi ile elde edilen gelirler, 2,3 milyar insanı yoksulluktan kurtarmak, tüm insanlığa yetecek kadar aşı sağlamak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek, düşük ve orta gelirli ülkelerin bütün vatandaşları (3,6 milyar insan) için evrensel sağlık hizmeti ve sosyal koruma sağlamak için gerekli finansman ihtiyacını karşılayacaktır (Oxfam vd., 2022: 2-3).

4. Küresel Vergi Önerilerinin Teorik ve Pratik Açıdan Uygulanabilirlikleri

Küresel vergi önerileri birçok çalışmada genel olarak kabul edilmekle ve önerilmekle birlikte, bu vergilerin uygulanabilirliği üzerinde görece daha az çalışma yapılmıştır. Küresel vergi düşüncesinin en makul yanı, vergi yükünü dünyadaki herkesin paylaşacak olmasıdır. Bu vergilerin kabulünü artıran başka bir faktör, küreselleşmenin ortaya çıkardığı dışsalıkları içselleştirerek, küresel adalete katkıda bulunmasıdır. Bu vergilerden elde edilecek gelirler küresel kamusal malların finansmanı için gereken gelirlere katkı sağlayarak bütün insanlık için faydalı olacaktır (Kır, 2018: 149-150). Çünkü, bireysel olarak ülkelerin küresel sorunları çözme becerisi yetersiz kalmaktadır. Küresel sorunların çözülebilmesi için, küresel ölçekte adımlar atılmalı, dünya refahının artırılması ve sürdürülebilir bir geleceğin sağlanması için, bütün dünyanın topyekûn bu vergilere destek vermesi ve uygulamaya koyması gerekmektedir. Önerilen yeni vergilerin başarısı, bu vergilerin öncelikle bütün dünya ülkeleri tarafından aynı zamanda uygulamaya koyulmalarına bağlıdır (Eser ve Birinci, 2013: 190).

Düşünülen vergilerin yaşama geçirilmesinde ise birtakım değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Çünkü bu değerlendirmeler ilgili vergilerin başarısı açısından önem arz etmektedir. Aşağıda, küresel vergi önerilerinin uygulanabilirlikleri ile ilgili olarak önce teorik açıdan vergileme ilkeleri bağlamında bir değerlendirme yapılacak ardından vergilerin pratik açıdan uygulanabilirlikleri yönetim, vergiye uyum, sosyoloji ve bütçe açısından değerlendirilecektir.

4.1. Küresel vergi önerilerinin vergilendirme ilkeleri bağlamında uygulanabilirlikleri

Vergilendirme ilkeleri, vergiler düzenlenirken ve uygulanırken dikkat edilecek hususlar hakkında bilgi vermekte ve vergilemeden beklenen işlevlerin gerçekleştirilmesine rehberlik etmektedir (Buzkuran ve Buyrukoğlu, 2016: 2078). Adam Smith 1776 tarihli “Ulusların Zenginliği” isimli kitabında, vergilendirme ilkelerinin günümüze kadar etkisini sürdüren ilk sınıflandırmasını yapmıştır (Kabinga, 2016: 5). Smith’in temel vergilendirme ilkeleri, “adalet”, “belirlilik”, “iktisadilik” ve “uygunluk” olarak adlandırılmaktadır. Adam Smith’in klasik vergileme ilkeleri, zamanla, toplumsal ve ekonomik gelişmelere ve değişen vergisel hedeflere yönelik olarak güncellenmiş, modern vergileme ilkeleri olarak ekonomik ve sosyal hayata müdahale amaçlarını da taşır hale gelmiştir.

Aşağıda Tablo 2’de ortaya koyulacak sınıflandırma, bahsedilen amaçlar çerçevesinde ele alınacaktır. Küresel vergi önerileri Tablo 2’de ekonomik, mali, adalet ve vergi tekniğine yönelik ilkeler bağlamında ele alınmaktadır. Bu ana ilkelerin alt ilkeleri çerçevesinde değerlendirme yapılarak önerilen vergilerin bu ilkelere uygunluğu değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Küresel Vergi Önerilerinin Vergileme İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi

		Karbon Vergisi	Uçak Yakıtı Vergisi	Atmosferi Kullanım Vergisi	Tobin Vergisi	Finansal İşlem Vergisi	İnternet Vergisi	Dünya Ticaret Vergisi	Uls. Silah Ticareti Vergisi	Küresel Asgari Kurumlar Vergisi	Küresel Servet Vergisi
Ekonomik Amaca Yönelik İlkeler	Uygun vergi kaynağının seçimi	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Harcamalar	Gelir	Servet
	Tarafsız Vergileme İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
	Yansımama İlkesi	Yansıtılabilir	Yansıtılabilir	Yansıtılabilir	Yansıtılamaz	Yansıtılamaz	Yansıtılabilir	Yansıtılabilir	Yansıtılabilir	Yansıtılamaz	Yansıtılamaz
Mali Amaca Yönelik İlkeler	Yeterlik İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Esneklik İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
	Genellik İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Adalet Amacına Yönelik İlkeler	Eşitlik İlkesi	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
	Artan Oranlılık İlkesi	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Düz oranlı	Artan Oranlı
	Ödeme Gücü İlkesi	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
	Çifte Vergilendirme İlkesi	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+
	Verimlilik İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Vergi Tekniğine Yönelik İlkeler	Belirlilik İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Uygunluk İlkesi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Küresel vergi önerileri vergileme ilkelerine bağlamında değerlendirildiğinde, her bir önerinin küreselleşmenin neden olduğu negatif bir dışsallığı içselleştirmek, azaltmak ve pozitif dışsallıkları artırmak amacıyla ortaya koyulduğu söylenebilir. Çevre vergileri düzenleyici işlevi ile küresel çapta zararlı karbon emisyonlarını azaltmayı hedeflerken, Tobin vergisi ile küresel çapta finansal istikrara katkı sağlanması, finansal işlem vergisi ile vergilendirilmeyen sermaye hareketlerinin vergilendirilerek küresel vergi adaletine katkı sağlanması, internet vergisi ile dijital ticaret nedeniyle kaybedilen vergi gelirlerinin telafi edilmesi, dünya ticaret vergisi ile küresel müştereklerin finansmanı, uluslararası silah ticareti vergisi ile küresel kamusal bir mal olan küresel barışın desteklenmesi ve küresel asgari kurumlar vergisi ile vergilendirilemeyen çok uluslu şirketler karlarının vergilendirilmesi, küresel servet vergisi ile küresel düzeydeki servet eşitsizliğinin önlenmesi hedeflenmiştir.

Küresel vergi önerilerinin çoğu dolaylı yapıları nedeniyle ileriye doğru yansımaya imkân vererek, üretimi asgari düzeyde etkileyecektir. Her bir küresel vergi önerisinin oldukça yüksek gelirler elde etme potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca, önerilerin küresel konjonktüre uyumlu olacak şekilde tasarlandıkları görülmektedir. Küresel vergi önerileri ile bütün dünya vatandaşlarının, eşit bir şekilde vergilendirilmesi öngörülmüştür. Vergilerin kirlilik ve sermaye üzerine yoğunlaşmış olması daha genel bir adalet algısıyla tasarlandıklarını göstermektedir. Küresel asgari kurumlar vergisi ve küresel servet vergisi hariç dolaylı bir şekilde uygulanması önerilen küresel vergilerin, basit, verimli ve mümkün olan en düşük tarh ve tahsil maliyetleri ile toplanarak, küresel çapta uygulanabilirliklerinin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, öneriler mali anesteziye uygun olarak mükellef psikolojisine de uygun düşen vergilerdir. Önerilen vergiler belirli alanlardaki adaletsizliklere müdahale amacı taşıdığı için, vergilerin teorik tasarımlarında, adalete yönelik ilkelerden çok, ekonomik, mali ve vergi tekniğine yönelik açılardan verimli olmasına önem verildiği söylenebilir.

Sonuç olarak küresel vergi önerilerinin hepsinin genel olarak kabul edilmiş vergileme ilkelerine tam olarak uyduğu ifade edilemez. Fakat yine de ulusal vergilere paralel şekilde birçok vergileme ilkesini karşıladığı ifade edilebilir. Ağırlıklı olarak tüketimi konu alan dolaylı vergi konumunda olmaları, adalet boyutunu göz ardı etmekte birlikte uygulanmalarının kolay olması ve verimlilik ilkeleri bağlamında kabul edilebilirliklerini artırmaktadır.

4.2. Küresel vergi önerilerinin pratik bağlamda uygulanabilirlikleri

Bir verginin teorik olarak uygunluğunun yanı sıra uygulamada karşılaşılabilecek sorunlarının da dikkate alınması gerekir. Aksi halde teorik altyapısı yeterli bir verginin pratikte sorunla karşılaşması muhtemeldir. Bu noktada küresel bir verginin bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Wachtel (2000: 342) küresel bir verginin taşıması gereken özellikler aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Asgari vergi uyumu maliyetleri de dahil olmak üzere, basitlik ve yönetim kolaylığı avantajına sahip olmalıdır,
- Halk için kabul edilebilir, sağlam ve mantıklı bir ekonomi politikası için gerekli olan birincil hedeflere sahip olmalıdır,
- Uygulanabilmesi için verilen siyasi çabaya değmeli ve yeterli geliri toplayabilmelidir,
- Küresel vergi, dünyadaki en az birkaç ülke grubunu içermelidir.

Wachtel'in kriterleri doğrultusunda vergi önerileri değerlendirildiğinde, öncelikle önerilen vergilerin küresel çapta uygulanması, vergiye uyum maliyetleri ve idari maliyetler yaratabilecektir. Ancak, vergilerin tasarımında küresel çapta uygulanabilirliği mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarmak için herkesin basit bir şekilde uyum sağlayabileceği ve ülkelerin kolaylıkla yönetebileceği vergiler tercih edilmiştir. Vergi konularının kirlilik ve sermayeye yönelik oluşu, küresel vergi önerilerinin halk için kabul edilebilirliğini artıracaktır. Bu konuların küresel çapta yaşanan sorunlara etkileri göz önüne alındığında, bir ekonomi politikasının birincil hedefleri olan etkin kaynak dağılımı, makroekonomik istikrar ve ekonomik büyüme ve kalkınma için ayrıca önemli oldukları görülmektedir. Küresel vergilerle ilgili yapılan gelir tahminlerine

bakıldığında, bu vergilerin dünyada küresel çaptaki sorunları çözmek için gerekli olan gelirleri sağlayabilecek potansiyele sahip oldukları, negatif dışsallıkların içselleştirilmesi ve pozitif dışsallıkların artırılması amacıyla, her verginin kendi şartlarına göre savunulabilir olduğu görülmektedir. Bu kısma kadar, önerilen küresel vergilerin hepsi Wachtel'in bahsettiği şartları sağlamaktadır. Ancak, küresel çapta uygulama için vergilerin en az birkaç ülke grubunda uygulanması gerekmektedir. Yapılan vergi önerilerine bakıldığında, karbon vergisi, uçak bileti vergisi ve finansal işlem vergilerinin bazı ülkelerde mevcut olduğu, küresel asgari kurumlar vergisi üzerinde de birçok ülkenin anlaşmaya vardığı ancak, diğer önerilerin bu şartı sağlayamadığı görülmektedir. Aşağıda pratik olarak küresel vergilerin uygulanabilirliklerini etkileyen faktörler ele alınmaktadır.

4.2.1. Yönetim açısından

Küresel vergilerin uygulanabilmesi için gerekli olan uluslararası yönetim ve koordinasyon akla ilk gelen sorundur. Küresel verginin, küresel niteliğini veren somut bir uluslararası anlaşma yoluyla koordineli bir uluslararası temelde uygulanması gerektiğine dair yaygın bir fikir birliği vardır. Böyle bir küresel verginin getirilmesi karşısındaki ilk sorun, uluslararası koordinasyon eksikliğidir (Arestis ve Karagiannis, 2022: 13). Dünyada, küresel vergi yönetişimini sağlayacak, gerekli çalışmaları yürütecek, uygulanmalarını teşvik edecek, uygulanmalarla ilgili kararları alacak, elde edilen gelirleri toplayarak toplanan gelirleri dağıtacak ve tüm bunların koordinasyonunu ve gözetimini yaparak denetleyebilecek herhangi bir sistem bulunmamaktadır (Bird, 2015: 37). Bu durum, küresel vergilerin uygulanması önündeki en büyük engeldir.

Küresel yönetim için evrensel bir otorite olmadan, vergi uygulayabilecek ve tahsil edebilecek tek aktör, her ulus devletin kendisidir (Bird, 2015: 37). Ancak, küreselleşmiş bir ekonomide yalnızca küresel bir otorite, belirli küresel aktörleri yeterli derecede kesinlik ve düzenlilikle vergilendirebilecektir (Ronzoni, 2014: 52). Ulus devletler kendi başlarına bu vergileri uygulamasalar dahi küresel yönetim olmadan yapılan uygulamalar, beklenen etkileri yaratmaya yetmeyecektir. Çünkü küresel ölçekteki sorunların, küresel olarak ele alınması, kararların küresel olarak ortak bir şekilde verilmesi ve müdahalelerin küresel ölçekte ülkelerce aynı anda yapılması gerekmektedir. Ülkeler, tek taraflı olarak vergileri uygulamasalar dahi, diğer bölgelerde uygulamanın eksikliği nedeniyle faaliyetin zararlı etkileri yayılmaya devam edecektir. Böyle bir durumda, vergiyi uygulayan ülkeler yalnızca gelir elde edecek, küresel çapta yaşanan sorunların tam anlamıyla çözümü mümkün olmayacaktır (Eser ve Birinci, 2013: 190).

Bird (2015: 37)'e göre, küresel vergilerin uygulanabilmesi için etkili, tutarlı ve koordineli bir uluslararası vergi rejimi gereklidir ve bu, yalnızca küresel yönetişimin sağlanması ile mümkün olabilecektir. Küresel kamusal malların finansmanı, daha güçlü bir küresel yönetişimi ve buna müteakip dağıtım mekanizmalarını gerektirmektedir (Cobham ve Klees, 2016: 24). Bu duruma çözüm olarak, Jha (2000) ve Tanzi (2014) gibi yazarlar uluslararası vergilendirme konularında görev yapacak uluslararası bir vergi örgütünü kurulmasını önermişlerdir. Ancak, dünyada küresel otorite olarak görülecek bir kurumun oluşturulması oldukça zordur. Hiçbir hükümet vergi gelirlerini istedikleri şekilde kullanma yetkilerinden vazgeçmeye istekli değildir. Oysa küresel bir vergi sistemi, gelirlerin belirli bir miktarının uluslararası bir organa teslim edilmesini gerektirmektedir (Uemura, 2007: 121). Ülkelerin vergileme egemenliklerini paylaşmaya istekli olmamaları, farklı çıkarılara sahip olmaları ve mevcut kurumların etkinliğine ilişkin var olan endişeler nedeniyle küresel vergi yönetişimin uluslararası düzeyde bir vergi kurumuna yaklaşması pek de mümkün görünmemektedir (Burrows, 2010).

Ronzoni (2014: 53-57)'ye göre ulus devletlerin, vergi koyma yetkilerini küresel bir otoriteye devretmek yerine mevcut egemen imtiyazları ve uygun zorlayıcı güçleri uygulama mekanizmalarıyla birlikte küresel düzeye aktarmaları yeterli olacaktır. Küresel kurumların yürürlükte olması, kurallara uymayanlara uygun yaptırımların uygulanabilmesi ve sistemin güvenliği için gereklidir. Ülkeler, vergi politikalarında kaybettikleri esnekliği, bu alanda bir miktar daha esneklikten vazgeçerek oluşturulan sınırlar (küresel vergilendirme) içerisinde yeniden sağlayabileceklerdir. Ayrıca, dünyada ulus devletler üzerinde üniter bir güç bulunmadığından, yapılan öneriler için ücret, harç veya vergilendirmeden tam olarak bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden, yapılan önerilere ilişkin alınacak kararların bir iş birliği anlaşması yoluyla

yürütülmesi gerekmektedir. Böylece, ulus devletlerin egemenliğine zarar verilmemiş ve saygı duyulmuş olacaktır (Silva, 2021: 132).

Günümüzde küresel düzeyde anlamlı bir mali birlik olasılığı çok mümkün görünmediği için, küresel vergilerin uygulanması da çok mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, küresel vergilendirme ve küresel sorunlar hakkındaki politika tartışmalarını sürdürmek ve derinleştirmek için daha çok şey yapılabilir ve yapılmalıdır. Küresel çaptaki sorunların çözümü “yumuşak yönetim” bağlamında da ortaya çıkabilecektir. Bazı durumlarda, yumuşak (daha uyumlu) bir küresel vergi yaklaşımı, yalnızca teknik olarak değil politik olarak da kabul edilebilir olacaktır. Mümkün olduğunca mevcut mali ve siyasi kurumlara dayanan ve büyük ölçüde devletler arasındaki açık ve zımnî anlaşmalarla sağlanan, nispeten yumuşak bir rejim aracılığıyla uygulanan, geniş çapta kabul gören bir amaçla UNITAID için alınan havayolu dayanışma ücreti, “yumuşak yönetim” bağlamında küresel vergilerin uygulanmasının mümkün olabileceğini göstermektedir (Bird, 2018: 1390-1933).

IMF, AB ve OECD gibi zaten var olan kuruluşların birlikte yapacakları çalışmalarla küresel vergilendirme ile ilgili konular müzakere edilebilir. Bu, şu an hem yeni bir kurum yaratmaktan kolay hem de daha mümkün görünmektedir. Birleşmiş Milletler çatısı altında yetki sınırları hükümetleri ürkütmeyecek şekilde kısıtlı olarak belirlenerek, yalnızca kendisine gelen gelirleri ve küresel vergi ağını koordine edecek bir vergi teşkilatlandırması oluşturulabilir. Ancak bu yapıların nasıl denetleneceği bir soru işareti olarak belirmektedir.

Genel itibarıyla küresel vergilerin yönetilmesi ile ilgili ortaya çıkan sorunların çözümü, uluslararası güçlendirilecek vergi yönetişimine ve bu amaçla kurulacak mekanizmaların varlığına bağlı olacaktır. Ülkelerin vergilendirme alanındaki egemenliklerini paylaşmaya gönüllü olmamaları, küresel vergileri yönetecek bir kurumun oluşturulması önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Bu sebeple, küresel vergilerin yönetilmesiyle ilgili süreçler, ülkelerin egemenliklerini tehdit etmeyecek şekilde yumuşak yönetim anlayışına dayalı olarak geliştirilmelidir.

4.2.2. Dışsallık ve Sosyolojik açıdan

Küresel vergilerin uygulanması durumunda vergilemenin toplum üzerinde yaratacağı etkiler söz konusu olabilecektir. Özellikle bu noktada dışsallıkların yaratacağı sonuçlar önem arz etmektedir. Küreselleşme süreci ile ülkeler arasında yayılan dışsallıklar bazı ülkelerin ulusal çıkarlarına daha fazla zarar vermektedir. Bu yüzden uluslararası düzeyde bazı ülkelerin vergi politikalarından kaynaklanan olumsuz dışsallıkları asgari seviyeye indirmeyi amaçlayan temel ilke ve davranış kurallarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu ilkeler, ülkelerin artık kendileri için arzu edilen vergi politikalarını izleme ve bazı vergiler için oranları belirleme özgürlüğünü ortadan kaldırmayacaktır. Ancak ülkeleri, izledikleri politikaların yaratabileceği ülkeler arası dışsallıklara karşı daha duyarlı hale getirecektir (Tanzi, 2014: 16).

Çevre söz konusu olduğunda, bir ülkede yapılan faaliyetlerin diğer ülkelere negatif dışsallık yayması muhtemeldir. Yayılan dışsallığın büyüklüğünün belirlenmesi ve ilgili yayıcıya bunun bedelinin ödettilmesi oldukça zordur. Çevre vergileri ile ilgili temel sorun, bu verginin uygulanacağı sektörlerde üretim kısıllanacak ve dolayısıyla bu işleri gören işçiler, işsiz kalacaklardır. Uygulanan vergiler ile maliyetlerin artırılması, düşük gelirli kesimin olumsuz yönde etkilenmesine ve bu maliyetlerin yine düşük gelirli kesimlere yüklenmesine sebep olacaktır (Eser ve Birinci, 2013: 190). Vergiden etkilenen belirli sektörleri (örneğin tarım, balıkçılık vb.) desteklemek veya tazmin etmek için uygulanan muafiyetler, sübvansiyonlar veya geri ödeme mekanizmaları gibi ek gereklilikler ortaya çıkacak ve bu uygulamalar, karmaşıklığı bir miktar artıracaktır. Bu nedenle, bir karbon vergisi getirirken mevcut genel mali çerçeveyi göz önünde bulundurmamak ve idari etkileşimleri dikkatlice değerlendirmek önemlidir. Rekabet dezavantajı ve karbon kaçağı ile başa çıkmak, hükümetlerin karbon vergisini endüstrilere kabul ettirebilmesi için ayrıca önemlidir (UN, 2021: 28-29). Bu endişeler hem verginin tasarımında hem de ek hafifletici önlemlerin getirilmesinde ele alınabilir. Vergi muafiyetleri ve transferler, bu endişelerinin hafifletilmesine katkı sağlayacak şekilde kullanılabilir.

Konu sermaye olduğunda, negatif dışsallıkların belirlenmesi daha kolay olacaktır. Ancak, tek taraflı bir vergileme yapılması, sermayenin vergi uygulanmayan bölgelere yönelmesine sebebiyet vererek, uygulayıcı ülkeye zarar verecektir (Eser ve Birinci, 2013: 190). Atkinson (2005: 211)'e göre, ürünler ve üretim faktörleri için piyasaların karşılıklı bağımlılığı nedeniyle bir hükümet tarafından alınan mali kararlar, diğer hükümetler için dolaylı sonuçlara sahiptir. Bir yetki alanındaki vergi veya harcama değişiklikleri, faktörlerin veya ürünlerin yetki alanları arasında tahsisini etkileyebilir. Alternatif olarak, bir yetki alanındaki vergi değişikliklerinin yükü, kısmen aynı veya farklı bir düzeydeki diğer yetki alanlarındaki mali ajanlar tarafından üstlenilecektir. Bu mali dışsallıklar hem yetki alanları içinde hem de ülkeler arasında kaynakların tahsisinde verimsizliklere yol açacaktır. Küresel bir iş birliği olmadan vergileme yapılması pek de faydalı olmayacaktır.

Servet vergileri açısından bakıldığında, bunların idaresi ve icrası, gelir ve tüketim üzerinden alınan vergilere göre daha zordur. Halka açık olmayan varlıkların adil piyasa değerini belirlemenin güçlüğü, vergi mükellefleri ile vergi makamları arasında değerlendirme konusunda anlaşmazlıklara yol açabilecektir. Değerleme konusundaki belirsizlik, bazı varlıklı kişileri vergi kaçırmaya teşvik edebilecektir. Küresel servet vergisi ile ilgili bir diğer sorun ise likit olmayan varlıklardır. Önemli miktarda likit olmayan varlıklara sahip olanlar, servet vergisi yükümlülüklerini ödemek için gereken nakde sahip olmayabilirler. Böyle bir durumda, düşük gelire ve düşük likit birikime sahip olan ancak ev gibi yüksek değerli, likit olmayan bir varlığı elinde bulunduran insanlar için sorunlar ortaya çıkabilecektir. Benzer şekilde, az kazanan ancak değeri yüksek bir araziye sahip olan bir çiftçi, servet vergisi ödeyecek parayı bulmakta zorlanabilecektir (CTW, 2022: 19).

Yeni vergilere karşı toplumlarda her zaman bir tepki söz konusu olabilecektir. Ülkeler tarafından bu konularda atılan tek taraflı adımlar, tepkilere sebep olarak protestoları ortaya çıkarabilecektir. Ayrıca, bu tarz vergileri uygulayan ülkelerdeki vatandaşlar, vergileri uygulamayan ülkelere karşı da toplumsal olarak rahatsızlık duyabileceklerdir. Böyle bir durumda, toplumsal protesto vb. sorunların ortaya çıkması söz konusu olabilecektir.

4.2.3. Bütçe açısından

Küresel vergilerden elde edilecek gelirlerin nasıl dağıtılacağı hususunda ortaya çıkabilecek sorunlar da diğer önemli bir konudur. Önerilen vergilerden bazıları küresel kamusal mallar için finansman ihtiyacının karşılanması ve küresel ölçekte gelir elde edilmesi amacını taşıırken, bazıları ise küresel ölçekte yayılan negatif dışsallıkların etkilerinin azaltılması amacını taşımaktadır. Önerilen vergiler önemli gelir potansiyellerine sahip olmalarına rağmen, elde edilen gelirlerin hangi amaçlara yönelik olarak kullanılacağı kesinlik göstermemektedir (Günay ve Altun, 2019: 92). Negatif dışsallıkların vergilendirilmesinden elde edilen gelirlerin tamamı, vergiyi toplayan ülkede kullanılamayacaktır. Bu durumda elde edilen gelirlerin, hangi amaçlar için, hangi otoritelere teslim edilmesi gerektiği konusunda sorunlar doğacaktır. Ayrıca küresel vergilerin, her ülkede farklı tarifelerle uygulanması vergi rekabeti sorununa sebep olabilecektir (Eser ve Birinci, 2013: 191).

Yapılan vergi önerilerinden elde edilecek gelirlerle ilgili ortaya çıkan sorunlar ve zorluklar henüz cevaplanmış ve çözülmüş değildir. Gelir nasıl bölünecektir? Sermaye ihraç eden ülkeler (Avrupa ülkelerinin çoğu, ABD ve Çin), yatırım çeken ülkelerin bir Tobin vergisi gelirini elinde tutmasına izin verir mi veya faiz alır mı? Geliri kim yönetmelidir? Ülkelerin kendileri mi, uluslararası bir kuruluş mu yoksa uluslararası bağımsız bir fon mu? Ayrıca, ülkeler tarafından uygulanan vergilendirmeyi kim kontrol edecek ve çifte veya çoklu vergilendirmeyi önlemek için aralarındaki koordinasyon nasıl sağlanacak? (Adamy, 2019: 162). Bunların hepsi cevaplanması gereken sorular arasında yer almaktadır.

Çoğu insan, vergileme sonucu elde edilecek faydaları hafife alırken, ortaya çıkabilecek olan (iş kayıpları vb.) dezavantajları olduğundan fazla tahmin edebilmektedir. Politika yürürlüğe girdikten sonra kabul oranı artacağı için vergileri kademeli olarak uygulamak daha başarılıdır. Uyumlaştırılmış bir vergi sistemine ulaşmak, tek bir küresel vergiye ulaşmaktan daha kolay olacaktır. Çünkü ülkeler gelirlerin kullanımı konusunda anlaşmak zorunda kalmayacaklardır. Ayrıca, hükümetler gelirlerin nasıl kullanılacağını

kendileri belirleyebileceklerdir (Carattini vd., 2019). Ancak, vergi gelirlerinin toplandığı ülkelerde yeniden dağıtımı, önemli finans merkezlerine sahip ülkelerin lehine olacak ve adaletsiz olacaktır. Vergi gelirleri IMF gibi uluslararası bir kuruluş aracılığıyla, ülkelerin kotalarının (oy payı) görece boyutuna göre de dağıtılabilecektir. Ancak, bu yolun da belirli eşitsizliklere yol açması muhtemeldir. Gelirlerin bölgesel dağılımını belirlemenin zorluğu göz önüne alındığında, gelirlerin uluslararası bir organa tahsis edilmesi daha uygun olacaktır (Spahn, 1996: 25). Vergiden elde edilen gelirlerin kullanımının sosyal niteliği göz önüne alındığında, paranın dağıtımına karar verme yetkisine ve itibarına sahip tek mevcut uluslararası kurum olan Birleşmiş Milletlerin gelirleri yönetmesi uygun olacaktır. Ulusal merkez bankaları tarafından toplanan vergi gelirleri, uygun bir Birleşmiş Milletler kuruluşuna aktararak, yoksulluğu ortadan kaldırmak ve uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmanın önünü açmak gibi amaçlar için kullanılabilir (Seely, 2012: 4).

Küresel vergiler, negatif dışsallıkları içselleştirerek yarattıkları faydaların yanında sağladıkları gelirlerle ülkelerin iç finansman sıkıntılarına çare olabileceği gibi küresel kamusal malların finansmanının sağlanmasına da katkı sağlayabileceklerdir. Elde edilen gelirler, vergilerin uygulanması ile ortaya çıkan dışsallıkların içselleştirilmesi için kullanılırsa bu vergilerin hem etkinliğini hem de kabul edilebilirliğini artıracaktır. Ancak küresel vergi önerilerinin uygulanması halinde elde edilen gelirlerin kimler tarafından nasıl dağıtılacağı halen bir soru işaretidir.

4.2.4. Vergiye uyum açısından

Küresel vergilerin uygulanması ile ilgili olarak bir diğer sorun ise vergiye uyum noktasında ortaya çıkacaktır. Önerilen vergileri uygulayan ülkelerdeki ekonomik aktörler belirli maliyetlere katlanmak zorunda kalacak, önerileri uygulamayan ülkelerde böyle bir durum söz konusu olmayacağı için, katılımcı ülkeler uluslararası rekabet arenasında diğer ülkelere karşı dezavantajlı konuma geleceklerdir. Bu durum, günümüzde diğer vergilerde ortaya çıkan vergi rekabeti sorunlarının, küresel vergiler bağlamında da yaşanmasına sebep olabilecektir (Eser ve Birinci, 2013: 191).

Çevre vergileri açısından bakıldığında, vergilerin uygulanmasının önündeki en büyük engellerden biri, uluslararası rekabet gücünün olası kaybıdır. Rekabetçilik kavramı farklı düzeylerde ortaya çıkabilecektir. Örneğin, münferit şirketlerin rekabet gücü ile ekonominin ve bir ülke ekonomisinin sektörleri arasında ayırım yapmak önemlidir. Rekabet, uluslararası boyutta iki ülke arasında olabileceği gibi, ulusal düzeyde farklı sektörler arasında da olabilecektir. Açık bir tehdide dönüşebilecek bir diğer sorun ise faaliyetlerin çevre standartlarının daha yüksek olduğu yerlerden, çevre koruma konusunda daha az titiz olan ülkelere veya “kirlilik cennetlerine” taşınmasıdır (OECD, 1999: 40).

Yapılan araştırmalara göre, uçak biletleri üzerinden alınan havayolu dayanışma ücreti, uluslararası hava seyahatlerini veya havayolu endüstrisinin karlılığını olumsuz etkilememektedir (Song ve Pyun, 2022: 3). Dolayısıyla, bu vergilerin uygulanması rekabetçilik ve vergiden kaçınma sorunları yaratmadan küresel çapta gelir elde etmeyi mümkün kılabilir.

Sermaye üzerinden alınması hedeflenen vergiler açısından bakıldığında, bunların etkili olabilmesi için önemli ölçüde uluslararası iş birliğini sağlaması gerektiği açıktır (Seely, 2012: 3). Bu tür bir fikir birliğinin gelişmemesi, vergiden kaçınma davranışlarına ve vergi mükelleflerinin vergilendirilmeyen bölgelere yönelmesine sebep olabilecektir. Ayrıca bu durum mükelleflere, vergilendirilen varlıkları ve araçları, vergilendirilmeyen finansal ürünlerle ikame etme fırsatları sunacaktır. Küresel iş birliğinin yokluğunda, katılımcı olmayan ülkeler, finansal işlemlerin vergilendirilmeden gerçekleştirilebileceği bir yer olarak varlık göstererek, vergiden beklenen etkilerin yaratılmasına engel olabileceklerdir (Pekanov ve Schratzenstaller, 2019: 28).

5. Sonuç

Küresel kamusal malların finansmanı noktasında akla ilk gelen çözüm önerisi küresel vergilerdir. Fakat bu noktada üzerinde durulması gereken tartışma; bu vergilerin küresel kamusal malların finansmanında

bahsedildiği şekilde etkili olup olamayacağıdır. Bu vergilerin etkili olabilmesi için öncelikle uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle küresel vergilerin teorik olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Elde edilen sonuç; bu vergilerin çoğunun tüketim üzerinden alındığı ve ulusal vergileme için yapılan değerlendirmelerin bu vergiler için de geçerli olduğudur. Dolaysız vergi grubunda yer alan küresel asgari kurumlar vergisi ve servet vergisinin ise özellikle adalet ilkesi açısından yerinde olabileceği ifade edilebilir.

Küresel vergilemenin önündeki en büyük engelin ise pratik açıdan ortaya çıktığı görülmektedir. En önemli sorunun yönetim açısından ortaya çıktığı ve bu alanda küresel bir organizasyonun eksikliğinin olduğu ifade edilebilir. Böyle bir organizasyonun yokluğunda, küresel vergilerin uygulanması ya da uluslararası alanda koordineli bir vergi rejiminin oluşturulmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Küresel vergi önerileri ülkeler tarafından tek taraflı olarak uygulanabilirler ancak böyle bir uygulama küresel sorunlara çözüm olmaktan çok uzaktır.

Küresel bir organizasyon olmadan yapılan tek taraflı bir vergilemenin ise sosyolojik açıdan ülkeleri olumsuz etkileyebileceği ifade edilebilir. Özellikle çevre vergileri uygulandıkları sektörlerde üretimin kısılmasına ve işçilerin işsiz kalmasına sebep olabilecektir. Böyle bir vergileme yapılması, ilgili ülkede vergilemenin yükünü düşük gelirli kesime yükleyerek, gelir dağılımını olumsuz etkileyecektir. Sermayenin ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin tespit edilmesi daha kolaydır ancak tek taraflı bir vergileme, sermayenin, vergi uygulamayan bölgelere kaymasına neden olarak ilgili ülkeye zarar verecektir. Ayrıca, vergilerin tek taraflı getirilmesi, ilgili ülkede hem yeni bir konuda vergi alınması nedeniyle hem de diğer ülkelerde bu vergilerin uygulanmıyor oluşu nedeniyle, halkın tepkisini çekerek toplumsal protesto vb. sorunlara sebep olabilecektir.

Küresel vergilerin uygulanması ile ilgili olarak bir diğer sorun vergiye uyum noktasında oluşacaktır. Önerilen vergileri uygulayan ülkelerdeki ekonomik faktörler belirli maliyetlere katlanmak zorunda kalacak, önerileri uygulamayan ülkelerde böyle bir durum söz konusu olmayacağı için, katılımcı ülkeler uluslararası rekabet arenasında diğer ülkelere karşı dezavantajlı konuma geleceklerdir.

Sonuç olarak küresel kamusal malların finansmanı için düşünülen vergilerin gerçekçi bir çözüm olma noktasında tereddütler taşıdığı görülmektedir. Küresel bir organizasyonun yokluğunda elde edilen gelirlerin, hangi amaçlar için nereye teslim edileceği de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Önerilen vergiler önemli gelir potansiyellerine sahip olmalarına rağmen, elde edilen gelirlerin hangi amaçlara yönelik olarak kullanılacağı kesinlik göstermemektedir. Vergiyi yalnızca geliri toplayan ülkenin kullanımına bırakmak, küresel vergileme sisteminin mantığına aykırıdır. Bu yüzden küresel vergilerin uygulanmasıyla elde edilen gelirlerin nasıl dağıtılacağı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle pratik açıdan ele alınan sorunların siyasi gerekçelerle de hayata geçirilmesinin zor olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu sonuç ise, henüz küresel vergi önerilerinin küresel kamusal malların finansmanı noktasında yeterince gerçekçi olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Adamy, P. (2019). Financial transaction tax and economic crisis: is it time for a tax on international transactions?. *Revista Direito Tributário Internacional Atual*. 5, 157-171.
- Arestis, P. ve Karagiannis, N. (2022). A compound Tobin tax: a political economy investigation. *Panoeconomicus*, 69(1), 1–15. <https://doi.org/10.2298/PAN211204013A>. 28.01.2023
- Atkinson, A. B. (2005). New sources of development finance. *UNU World Institute for Development Economics Research* (UNU-WIDER) Katajanokanlaituri 6B, FIN-00160 Finland. <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/39367/9780199278565.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (10.06.2021)
- Bangemann, M. (2004). Bangemann says 'nein' to Bit Tax. *PJB*. <http://www.pjb.co.uk/12/tax.htm> (09.02.2023)
- Baumert, K. (1998). Global taxes and fees: recent developments and overcoming obstacles. *Global Policy*. <https://archive.globalpolicy.org/component/content/article/216-global-taxes/45849-global-taxes-and-fees.html>
- Becker, M. L. (2005). *Globalization, ecological security, and the sustainability of human societies*. The University Dialogue. 1. https://scholars.unh.edu/discovery_ud/1

- Berzanson, K. ve Mendez, R. (1995). Alternative funding: looking beyond the nation-state. *Futures*, 27(2), 223-229.
- Bird, R. M. (2015). Global taxes and international taxation: mirage and reality, *ICTD Working Paper*, 28.
- Bird, R. M. (2018). Are global taxes feasible? *Int Tax Public Finance* 25:1372–1400
- Birinci, N. (2020). Karbon fiyatlandırmasından elde edilen gelirlerin kullanımı ve etkinliği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10 Sayı: 19 / Haziran 202, 155-179.
- Brock, G. (2008). Taxation and global justice: closing the gap between theory and practice. *Journal of Social Philosophy*, 39(2), 161–184.
- Brzoska, M. (2004). Taxation of the global arms trade? An overview of the issues. *KYKLOS*, 57(2), 149–172 .
- Burman, Leonard E., vd. (2016). Financial transaction taxes in theory and practice. *National Tax Journal*, 69 (1), 171–216.
- Burrows, M. (2010). Global governance 2025: at a critical juncture. *EU Institute of Security Studies* on 0033-1-56-89-19-51.
- Buzkıran, D. ve Buyrukoğlu, S. (2016). Klasik ve modern vergileme ilkeleri çerçevesinde uzlaşma müessesesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Cilt: 5, Sayı: 7, 2016 Sayfa: 2077-2091
- Carattini, S. vd. (2019). How to win public support for a global carbon tax. *Nature*. <https://www.nature.com/articles/d41586-019-00124-x> (09.01.2023)
- Carbon Tax Center (2021). What's a carbon tax? *CTC*, <https://www.carbontax.org/whats-a-carbon-tax/> (12.05.2021)
- Cobham, A. ve Klees, S. J. (2016). Global taxation: financing education and the other sustainable development goals. *Background Paper the Learning Generation*. A report to The International Commission on Financing Global Education Opportunity.
- CTW (Commission on Taxation and Welfare). (2022). Taxes on wealth. *CTW Briefing Paper*, Final Version 20.
- DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) (2022). *Evolution world trade*. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm (06.02.2022)
- Esati, F. (2015). *Küreselleşmenin uluslararası dış ticaret ve vergi politikaları üzerindeki etkisi: Makedonya örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Eser, L. Y. ve Birinci, N. (2013). Global vergi önerileri ve uygulanabilirlikleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 177-195.
- Frankman, M. J. (2002). Global taxation: Extending the fractal. *IDDRI*, Paris, 7-8 Kasım. <https://www.iddri.org/en/node/21348>, (10.02.2023)
- Funke, F. ve Mattauch, L. (2018). Why is carbon pricing in some countries more successful than in others?. *OurWorldInData* <https://ourworldindata.org/carbon-pricing-popular>. (26.11.2022).
- Günay, H. F. ve Altun, N. (2019). Küresel ölçekte önerilen vergilerin mali ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 84-96
- Gygli, S. vd. (2018). The KOF Globalization Index. *KOF– Revisited Version: February*
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2014). *Climate change 2014: Synthesis report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]
- Jha, R. (2002). Innovative sources of development finance, global cooperation in the twenty-first century, *Discussion Paper No. 2002/98*
- Kabinga, M. (2016). *Principles of taxation*, (ed.) Dr. Jörg Alt SJ, MA, BD; Emmanuel Tendet Kiprotich, Tax Justice & Poverty. https://taxjustice-and-poverty.org/fileadmin/Dateien/Taxjustice_and_Poverty/Introduction/05_Principles.pdf (24.12.2022)
- Kanbur R. vd. (1999). The future of development assistance: common pools and international public goods. *ODC Policy Essay No. 25* May 1999.
- Kaul, I. vd. (1999). Defining global public goods. Kaul, I. vd. (Ed). *Global public goods: international cooperation in the 21st century*, Newyork, Oxford University Press
- Kaul, I. (2013). Global public goods. a concept for framing the post-2015 agenda?, Discussion Paper / *Deutsches Institut für Entwicklungspolitik* ISSN 1860-0441
- Keen, M. vd. (2013). Planes, ships and taxes: charging for international aviation and maritime emissions. *Economic Policy*. 28(76). 701-749.
- Kır, T. (2018). *Finansal istikrarsızlıkların önlenmesinde alternatif bir araç olarak Tobin vergisi ve Türkiye’de uygulanabilirliği*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Kindleberger, C. P. (1986). international public goods without international government. *The American Economic Review*, 76(1), 1-13
- Kirmanoglu, H. vd., (2006). Maliye teorisi’nin çıkmazı: Küresel kamusal mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı), *Maliye Dergisi*, Sayı 150, Ocak – Haziran 2006.

- Marron, D. vd. (2015). Taxing carbon: what, why, and how, *Tax Policy Center* | Urban Institute & Brookings Institution. <https://www.taxpolicycenter.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs/2000274-Taxing-Carbon-What-Why-and-How.pdf> (05.06.2022)
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (1999). *Environmental taxes- recent developments in China and OECD countries*. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=5J4EFmgilV8C&oi=fnd&pg=PA19&dq=Barde,+J.P.++Green+Tax+Reforms+in+OECD+Countries:+An+Overview&ots=nRNYj2mDc1&sig=eFJON3CIAyOt1dFTkkVAc6mU_o&redir_esc=y#v=snippet&q=ex-ante&f=false (16.12.22).
- OECD. (2004). *Global public goods*. 8-9 November 2004, OECD Headquarters. <https://www.oecd.org/sd-roundtable/meetings/the16throundtableonsustainabledevelopment.htm> (06.02.2023)
- OECD. (2011). *Environmental taxation a guide for policy makers*. <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/48164926.pdf> (26.04.2021)
- OECD. (2021). *The pillar two rules in a nutshell, 20 December*, <https://www.oecd.org/tax/beps/pillar-two-model-rules-in-a-nutshell.pdf>, (06.02.2023)
- Oxfam vd., (2022). *Taxing Extreme Wealth - An annual tax on the world's multi-millionaires and billionaires: What it would raise and what it could pay for*. Factsheet Report, Oxfam, Patriotic Millionaires, Institute for Policy Studies, Fight Inequality.
- Paul, J. A. ve Walberg, K. (2002). Global taxes for global priorities. *Global Policy Forum*, The World Economy, Ecology and Development Association (WEED) and The Heinrich Böll Foundation, March. <https://websites.umich.edu/~spp638/Coursepack/fin-globaltaxes.pdf> (05.05.2020)
- Pehlivan, O. ve Öz, E. (2019). *Uluslararası maliye ve vergilendirme*. Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Pekanov, A. ve Schratzenstaller, M. (2019). A global financial transaction tax theory, practice and potential revenues. *WIFO Working Papers*, No. 582 May 2019.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Translated by Arthur Goldhammer, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts London, England 2014.
- Procházka, P. (2020). Stakeholder contribution to global tax governance: Analysis of public comments on OECD/G20 BEPS Action Plan. In *Draft for 33rd EBES Conference Madrid*.
- Reisen, H. (2004). Innovative approaches to funding the millennium development goals. *OECD Development Centre Policy Brief* No. 24 <https://www.oecdilibrary.org/docserver/580523311442.pdf?expires=1611842867&id=id&accname=guest&checksum=3ABF3E86DCDCBC8145DBD3AC2168CB24> (25.04.2021)
- Ronzoni, M. (2014). Global tax governance: The bullets internationalists must bite – and those they must not. *Journal of Moral Philosophy and Politics*, 1(1), 37-59.
- Rufael, Y. W. ve Weldemeskel, E. M. (2021). Do environmental taxes and environmental stringency policies reduce CO2 emissions? Evidence from 7 emerging economies. *Environmental Science and Pollution Research*. 28, 22392–22408.
- Sagasti, F. ve Bezanson, K. (2001). Financing and providing global public goods expectations and prospects. *Development Financing 2000*. 2. Ministry for Foreign Affairs Sweden.
- Saruç, N. T. (2007). Financing of the United Nations peace operations as a global public good. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 139-165.
- Savaşan, F. (2016). *Kamu ekonomisi – Piyasa başarısızlığından devletin başarısızlığına*, Dora Basım Yayın, Bursa.
- Seely, A. (2012). The Tobin tax: earlier debates. House of commons library, *Research Briefing* SN06184, 16 January 2012. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN01346/SN01346.pdf> (Erişim Tarihi: 12.01.2023)
- Seely, A. (2019). Taxing aviation fuel. *Briefing Paper*, Number 523. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN00523/SN00523.pdf> (12.01.2023)
- Silva, G. C. P. (2021). *A viabilidade jurídica da contratação de cooperação multilateral acerca de transação financeira subsidiar política pública de preservação da água potável no planeta Terra*. Programa de Pós-Graduação em Direito-Universidade de Santa Cruz do Sul <https://repositorio.unisc.br/jspui/bitstream/11624/3106/1/Gabriel%20Cunha%20Pagliari%20Silva.pdf> (13.01.2023)
- Sobieralski, J. B. ve Hubbard, S. M. (2020). *The effect of jet fuel tax changes on air transport, employment, and the environment in the US*. School of Aviation and Transportation Technology, Purdue University, West Lafayette, IN 47907, USA.
- Song, J. ve Pyun, L. (2022). Innovative development finance for health sector development: Focusing on the air ticket solidarity levy system in the Republic of Korea. *Sustainability* 2022, 14(5), 2766.
- Spahn, P. B. (1996). The Tobin tax and exchange rate stability. *Finance & Development*, 33(2).

- Speth, J. G. (1999). Foreword. (ed.) Kaul, Inge, Isabelle Grunberg, and Marc Stern, *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century* (New York, 1999; online edn, Oxford Academic, 1 Nov. 2003).
- Şen, H. ve Sağbaşı, İ. (2017). *Vergi teorisi ve politikası*. Barış Arıkan Yayınları, Ankara.
- Tanzi, V. (2014). Lakes, oceans, and taxes: why the world needs a world tax authority. *Global tax fairness*, <https://osservatoriocpi.unicatt.it/cpi-WTA%20Tanzi%20Febr2014.pdf> (13.01.2023)
- Taşçı, N. (2017). *Küresel kamusal mallar ve finansmanı*, Yüksek Lisans Tezi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tobin, J. (1978). A proposal for international monetary reform. *Eastern Economic Journal*, 4(3/4), 153-159.
- Turan, D. (2008). *Küresel kamusal mallar ve finansmanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uemura, T. (2007). Exploring potential of global tax: as a cutting edge-measure for democratizing global governance. *International Journal of Public Affairs*, 3, 112-129.
- UN. (United Nations). (2002). *E-commerce and development report*. United Nations Conference On Trade And Development In Geneva. <https://digitallibrary.un.org/record/504550> (18.10.2022)
- UN. (2008). *Public goods for economic development*, United Nations Industrial Development Organization, Vienna. https://www.unido.org/sites/default/files/2009-02/Public%20goods%20for%20economic%20development_sale_0.pdf (20.11.2022)
- UN. (2021). *United Nations handbook on carbon taxation for developing countries*. <https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2021-10/Carbon%20Taxation.pdf> (14.01.2023)
- UNITAID. (2009). *UNITAID annual report 2009*. http://www.antoniocasella.eu/archila/unitaid_2009_en.pdf (20.11.2022).
- Wachtel, H. M. (2000). Tobin and other global taxes. *Review of International Political Economy*, 7(2), 335-352.
- World Bank. (2007). *Global Public Goods: A Framework for the Role of the World Bank*. GPP, DC2007-0020 September 28, <https://www.cbd.int/financial/interdevinnno/wb-globalpublicgoods2007.pdf> (25.01.2023)
- Yeğen, B. (2019). As a global tax proposal: Tobin tax. Ahmet Arif Eren/Altuğ Murat Köktas (ed.) *Dynamics of Globalization at the Crossroads of Economics*. © Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften Berlin 2019.
- Zedillo, E. ve Thiam, T. (2006). *Meeting challenges: international cooperation in the national interest*. Summary Report of the International Task Force on Global Public Goods. Stockholm: Erlanders Infologistics Vast AB.
- Zhang, K. vd. (2016). A bibliometric analysis of research on carbon tax from 1989 to 2014. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 58, 297-310.

Çalışanlar ve İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Erzurum Merkezinde Bir Uygulama

Adem GENÇ¹

Özet

Bu çalışmada, bireylerin kayıt dışı çalışma ve çalışma davranışlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kayıt dışı istihdam hakkında temel bilgiler verilmiş olup, kayıt dışı istihdamın nedenlerine, kayıt dışı istihdamın türlerine kayıt dışı istihdam ölçüm yöntemlerine ve kayıt dışının işverenler, çalışanlar ve devlet açısından olumsuz sonuçlarına değinilmiştir. İkinci kısımda, kayıt dışı istihdamın Türkiye'deki genel durumu, sektörel dağılımı, kayıt dışı istihdamın bölgesel dağılımı hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü kısımda kayıt dışı istihdam üzerine daha önceki dönemlerde yapılmış araştırmaların veri setleri incelenerek bunlar hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise Erzurum kent merkezinde 450 kişiye anket uygulanmıştır. Hatalı ve eksik anketler çıkarıldıktan sonra 396 bireye uygulanan ankete ilişkin veriler, çalışmanın veri setinde kullanılmıştır. Anket sonuçlarına ilişkin veri setine Anova (Tek Yönlü)-Post Hoc-Scheffe Testleri (çoklu ve ikili karşılaştırma testleri) ve bağımsız örneklem T- Testleri uygulanarak sonuçlar istatistikî açıdan analiz edilerek yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kayıt dışı İstihdam, İşveren, Çalışan, T-Testi, ANOVA Testi.

Jel Kodları: J21

Investigation Of The Factors Affecting Informal Employment From Employee And Employers An Application In Erzurum City Center

Abstract

In this study, it has been tried to determine the factors affecting the informal working and working behaviors of individuals. The study consists of four parts. In the first part, basic information about unregistered employment is given, the causes of unregistered employment, the types of unregistered employment informal employment measurement methods and the negative consequences of informal employment for employers, employees and the state are mentioned. In the second part, information is given about the general situation of unregistered employment in Turkey. In the third part, information is given about the data sets of previous studies on informal employment. In the last part, 450 questionnaires were applied in Erzurum city center and after removing the faulty and incomplete questionnaires, the data related to the questionnaire applied to 396 individuals, Anova(One Way)-Post Hoc-Scheffe Tests, and Independent sample T-Tests were applied and the results were obtained. analyzed and interpreted statistically.

Keywords: Unregistered Employment, T-Test, ANOVA Test.

Jel Codes: J21

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	A.G. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. A.G' makaleye katkısı %100'dür.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır

¹ Doktora Öğrencisi Atatürk Üniversitesi, İktisat, Erzurum/Türkiye, ademgenc_erz@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7665-6856>

Atf: Genç, A. (2023). Çalışanlar ve İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Erzurum Merkezinde Bir Uygulama.

Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 12(2), ss. 56-71.

1. Giriş

Günümüzde ülkelerin sosyo-ekonomik problemlerin Başında kayıt dışı istihdam problemi gelmektedir. Kayıt dışı istihdam probleminin genel yapısına bakıldığında ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Kayıt dışı istihdamın yapısındaki Ülkeler arasındaki farklılıklar, ülkelerin farklı ekonomik ve sosyal yapılarından kaynaklanmakta olup, ülkelerin uyguladıkları ekonomik ve sosyal politikaları ve gelişmişlik düzeylerini etkileyebilir.

Kayıt dışı istihdam; sosyal güvenlik kapsamında kişilerin sigortalılıklarının bildirilmemesi, gün, prim, hizmet sürelerinin eksik bildirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı istihdam 1950'lerde dünyada, 1980'li yıllarda ise Türkiye'de yayılmaya başlamıştır. Kayıt dışı istihdamdaki artışa bakarak kayıt dışının nedenleri incelendiğinde, kayıt dışı istihdam olgusunun geniş kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dünyada ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ele alınırken bu süreci etkileyen işsizlik, kayıt dışı istihdam, yoksulluk, enflasyon ve tüketim gibi değişkenler, gelişmişlik düzeylerini hesaplamalarda önemli rol oynamaktadır. Ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapılarında birçok olumsuz etkiye sahip olan kayıt dışı istihdam ile mücadele kapsamında birçok politika uygulanmıştır. Bunlara örnek olarak Aktif istihdam programları, meslek edindirme kursları, işbaşı eğitim programları, teşvikler vb. programlar gösterilebilir.

İstihdam politikalarına ve daha önce yapılmış çalışmalara katkı sağlaması düşüncesiyle yapılan bu çalışmanın amacı, işverenlerin kayıt dışı çalıştırmalarının nedenlerini ve çalışanların ise kayıt dışı çalışmalarının sebeplerini tespit etmek ayrıca Erzurum kent merkezinde işveren ve çalışan davranışlarının tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, kayıt dışı istihdamın Türkiye'deki durumu hakkında bilgi vermek ve bireylerin kayıt dışı istihdamla çalışmalarını ve/veya çalıştırılmalarını etkileyen demografik faktörlerin (yaş, cinsiyet, meslek, öğrenim durumu, aylık gelir vb.) birey davranışlarına ne ölçüde yön verdiğini incelemek amaçlanmıştır.

2. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdamı, normal piyasa şartlarında belirli bir işyerinde çalışan olarak istihdam edilen bireylerin, prim, hizmet ve ücret gibi konularda Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) denetimi dışında ücretin, çalışma gün sayısının veya primlerinin eksik veya hiç bildirilmediği kapsam dışı çalışmalar olarak tanımlanabilmektedir (Çelik vd. 2017; 213-248).

Kayıt dışı istihdam birçok şekilde tanımlanmaktadır. Bu yönde Sosyal Güvenlik Kurumu kayıt dışı istihdamı, "*Niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan bireylerin sarf etmiş oldukları emeğin gün veya ücret olarak ilgili kurum ve kuruluşlara eksik bildirilmesi veya hiç bildirilmemesidir.*" olarak tanımlamıştır.(Çimen, 2015) OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ise gri ve gizli çalışma olarak adlandırdığı kayıt dışı istihdamı ve bu enformel çalışmayı "*Ürünlerin üretiminde çalışmayla ilgili bir veya daha fazla yasal yükümlülüğün yerine getirilmediği çalışmalardır.*" şeklinde tanımlamıştır (Yurdakul, 2014; 225-246).

Kayıt dışı istihdamın nedenleri;

- İşsizlik oranının yüksek olması, nüfusun hızla artması,
- İşgücünün eğitim seviyesi ve işgücü verimliliğinin düşük olması,
- Erken yaşta emeklilik,
- Tarım sektörünün geleneksel örgütlenmesi, halen daha aile temelli ve küçük boyutlu olarak sürdürülmesi,
- Çalışma ilişkilerinde meydana gelen değişimler (taşeronlaşma, fason üretim vb.)
- Ortalama işletme ölçeklerinin küçük olması,
- Sosyal güvenlik bilincinin yetersizliği,
- Gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlik ve yoksulluk,
- Sosyal Yardımlaşma kapsamında yapılan yardımlar (Şahin, 2018; 223-252) şeklinde sıralanabilir.

Kayıt dışı istihdamın nedenleri sosyal ve ekonomik, idari-mali ve yapısal olarak ayrılmıştır (Süngü, 2004; 12-25). Bu çalışmada ise kayıt dışı istihdamın nedenleri, ekonomik ve sosyal nedenler olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir.

Sosyal nedenler çarpık kentleşme, iç göçler, eğitim düzeyi, nüfus artışı ve işgücü niteliğinin düşük olması şeklinde sıralanabilir (Ertekin vd. 2018; 293-318). Ekonomik nedenler ise enflasyon, işsizlik ve yoksulluk gelir dağılımındaki adaletsizlik olarak değerlendirilebilir (Kalaycı, 2017; 17-34).

Nüfus artışı plansız kentleşmeye neden olmakta ve işgücünü artırmaktadır. Bu ise işgücünü artırmaktadır. İş gücü arzında meydana gelen artışlar ise işsizlik sorununu beraberinde getirmektedir. Bu problemi çözmek adına devlet birçok yasal düzenlemeler yapmaktadır. Bu düzenlemelere rağmen işsizlik ve kayıt dışı istihdamın önüne geçilememektedir. Gelir dağılımında meydana gelen bozulmalar yolsuzluğa neden olmakta, bu durum ise kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda kayıt dışı istihdamı oluşturan birçok neden bulunmaktadır (Karaarslan, 2010; 51-52).

Kayıt dışı istihdam incelendiğinde birçok ekonomik ve sosyal sonuçları olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın olumsuz sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

2.1. Kayıt dışı istihdamın olumsuz sonuçları

Çalışanlar açısından,

- Maluliyet, ölüm ve yaşlılık aylıklarından,
- İş göremezlik ödeneklerinden,
- Sağlık ve analık yardımlarından,
- Kıdem ve ihbar tazminatlarından mahrum kalmaları şeklinde sıralanabilir.

İşverenler açısından,

- İş kazası,
- Denetim ve ağır yaptırımlara maruz kalma,
- Haksız rekabetin oluşması
- Verimlilik azalması
- Hibe, kredi ve desteklerden yoksun kalma şeklinde sıralanabilir.

Devlet açısından ise,

- Çalışan-emekli dengesinin bozulması,
- Vergi ve prim kaybı,
- Adaletsizlik, yoksulluk ve ahlaki yozlaşma
- Primsiz ödemelerin artması, (Koca vd. 2021, 249-270) şeklinde sıralanabilir.

2.2. Kayıt dışı istihdam türleri

Kayıt dışı istihdam türleri 5 başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar;

2.2.1. Hizmet akdine tabi çalışmalarını ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına eksik bildirilenler veya hiç bildirilmeyenler

Sosyal güvenlik sistemine hiç kayıtlı olmayanlar veya kayıtlı olunmasına rağmen prim gün ve ay olarak eksik bildirim yapılması kayıt dışı istihdamın ayrı bir türü olarak ortaya çıkmaktadır. SGK'ya yapılan eksik bildirimler devlet açısından vergi ve prim kaybına neden olurken, çalışan açısından emeklilikte hizmet kaybına neden olmaktadır (Kutbay, 2017; 172-184).

2.2.2. Yabancı kaçak işçilik

Türkiye sınırları içerisinde, yasal çerçevede ikamet izni ve çalışma izni olmayan bireyler ülke içerisinde çeşitli alanlarda çalıştırılmaktadır. Kendi ülkelerinde yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal durumlardan dolayı göç eden bireyler, bu bağlamda kayıt dışı çalışmaya razı olmaktadır. Bu durum ise ilerleyen dönemlerde ülke ekonomilerinde sıkıntılara sebep olmaktadır (Kuzgun, 2012; 45-70).

2.2.3. Çocuk işçiler

14 yaşını doldurmuş ve henüz 15 yaşını tamamlamamış bireylerin fiziksel ve zihinsel becerilerinin altında çalıştırılması çocuk işçiliği olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de çocuk işçiliğinin ortaya çıkma nedenlerine bakıldığında toplumdaki ekonomik yetersizlikler, gelenekler ve ailevi yapının etkisinin olduğu görülmektedir (Ertekin, 2018;302-303).

2.2.4. SGK'dan çeşitli adlarla aylık ya da gelir elde edenler

Kayıt dışı istihdamı etkilemekte olan en önemli faktörlerden biri de çeşitli kanunlar kapsamında SGK'dan prim karşılığında tazminat niteliğinde aylık ya da gelir kazanan kişilerin olmasıdır. Aylık ya da gelir alan kişiler kayıt dışı çalışmayı kendi istekleriyle kabul ederler. Bu kişiler emekli olanlar, maluller, dul ve yetim aylığı alan kişilerdir.

Emekliler, SGK'dan belirli bir gün, yaş ve prim şartını oluşturduktan sonra kurum tarafından aylık bağlanan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ülkedeki ekonomik krizler ve geçim sıkıntısı gibi sorunlar, emeklilerin kendi sağlık sigortasından faydalanarak belli bir ücret karşılığında kayıt dışı çalışmasına neden olmaktadır. Maluller, hizmet akdine tabi çalışan ve geçirmiş olduğu iş kazası veya meslek hastalığı sonucu çalışma gücünü kaybetmiş kişilerdir. Dul, eşinden boşanmış veya eşi vefat etmiş kişilerdir. Yetim ise babası vefat eden kişilere denilmektedir. SGK mevzuat hükümleri gereğince kurumdan dul veya yetim aylığı alan bireylerin sigortaya tabi çalışmalarını halinde maaşlarında kesinti olacağından bu kişiler kayıt dışı çalışmayı tercih etmektedir (5510 Sayılı Kanun).

İşsizlik geliri elde edenler, 4857 sayılı Kanun'a tabi olarak bir işyerinde belirli bir süre çalıştıktan sonra kendi istek ve kusurları dışında işlerinden ayrılması sonucu belirli bir süre kendilerine ücret ödenen kişilerdir. Ülkedeki ekonomik şartlardan dolayı işsizlik geliri alan bireyler, kayıt dışı çalışmayı tercih etmektedirler (4447 Sayılı Kanun).

Sosyal yardım ve hizmetlerden yararlananlar ise, devletin ihtiyaç sahiplerine yapmış olduğu yardımlardan yararlanan kişilerdir. Türkiye'de bu yardımlar, 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'ndan sağlanmaktadır

(Korkmaz, 2012; 51-96). Fondan yardım alan ihtiyaç sahipleri yardımlar kesilmesin diye kayıt dışı çalışmayı tercih etmektedir.

2.2.5. Çalışmaları eksik bildirilenler

Sosyal Güvenlik Sistemi'ne kayıtlı olmasına rağmen sigortalılık süreleri, primleri ve ücretleri ilgili kuruma eksik bildirilenleri kapsamaktadır. Bu durum ülkede vergi ve prim kaybına, adaletin bozulmasına ve yolsuzluklara neden olmaktadır (Aydın, 2013; 784-786).

2.3. Kayıt dışı istihdamın ölçümü

Kayıt dışı istihdam genel olarak doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki biçimde ölçülmektedir. Doğrudan ölçüm, çalışanların ve işverenlerin ne kadarının kayıtlı ekonomide olduğunu gösteren yöntemdir. Anketler vasıtasıyla ölçme, doğrudan ölçme yöntemi olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de doğrudan ölçme yöntemi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hane halkı işgücü anketleri ile yapılmaktadır. Dolaylı ölçüm yöntemi ise Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) yöntemi, istihdam, vergi hesaplamaları ve parasal yöntemden oluşmaktadır (Acar, 2014; 287).

Dolaylı ölçüm yaklaşımlarının en başta geleni GSMH yaklaşımıdır. Bu yaklaşım milli gelir ile tüketim istatistikleri arasındaki farka dayanır. GSMH, tüketim, gelir ve harcama üzerinden ölçülmektedir. Bu üç ölçümde de aynı sonuç çıkmalıdır. Yapılan bu üç ölçüm sonucunda gelir, tüketim ve harcama arasında fark oluşması kayıt dışı istihdamın varlığını işaret etmektedir. Oluşan her fark tamamen kayıt dışılık anlamına gelmemelidir. Yapılan istatistiki hata ve noksanlar da bu farkın oluşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden tahminler doğru sonuç vermeyecektir. Bu bakımdan GSMH yöntemi ile ölçüm yapılırken TÜİK verilerinden faydalanılmalıdır (İlgin, 2002; 145-146).

İtalya'da ekonomistler tarafından tercih edilen yöntem emek gücüne katılım ve gerçek katılım arasındaki farkın parasal değerlere dönüştürülmesi ile enformel sektörün büyüklüğünün belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Çalışma süreleri ve verimlilik durumlarının eksik bilinmesinden kaynaklı bu yöntem hatalı hesaplanmalara neden olmaktadır (Azaklı, 2009). İstihdam verileri ile kayıt dışı istihdam ölçülmek isteniyorsa SGK ve İş Kurumu Müdürlüğü (İŞKUR) verilerinden faydalanılmalıdır çünkü kayıt dışı istihdam bu kurumlar tarafından ölçülmektedir (Sarılı, 2002; 293-318).

3. Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Mevcut Durumu

Kayıt dışı istihdam az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genel bir sorunudur. Genel olarak istihdam yaratmada zorluk çeken ülkelerde ortaya çıkan bir sorundur. Gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye'nin de olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kayıt dışı istihdamın olması olağan bir durum olarak kabul edilebilir. Ülkedeki kayıt dışı istihdamın ne kadar olduğunu saptamak için ülke içindeki 15-64 yaş grubunun ne kadarının SGK'ya kayıtlı olduğuna bakılmalıdır. Kayıt dışı istihdama dahil olanlar ise herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayanlar, işveren tarafından sigortalılık durumları hiç bildirilmeyenler veya eksik bildirilen kişilerdir. Sektörel olarak Türkiye'deki kayıt dışı istihdamın dağılımına baktığımızda tarım, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde kayıt dışı ekonominin sektörel dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2004	90	34	37	32	-	50
2005	88	34	38	32	-	48
2006	88	34	38	32	-	47
2007	88	32	36	31	-	45
2008	88	30	32	29	-	44
2009	86	30	33	28	-	44
2010	85	29	33	27	-	43
2011	84	28	32	26	-	42
2012	84	25	28	23	-	39
2013	83	22	25	21	-	37
2014	82	22	20	21	37	35
2015	81	21	19	20	36	34
2016	82	22	20	20	36	33
2017	83	22	20	21	36	34
2018	83	22	20	21	34	33
2019	87	23	20	23	38	35
2020	83	19	16	19	35	31
2021	85	17	14	17	32	29

Kaynak: Hane Halkı Verileri, TÜİK (2022).

Tablo 1’de görüldüğü gibi 2021 yılı sonu itibariyle sektörel bazda en yüksek kayıt dışı istihdam oranının %85 ile tarım sektöründe olduğu görülmektedir.

Tablo 2’ye bakıldığında ise 2021 yılı sonu itibariyle Erzurum-Bayburt-Erzincan illerindeki kayıt dışı istihdam oranının %38,9 civarında olduğu Türkiye ortalamasının %29 olduğu görülmektedir. Verilerden anlaşılacağı üzere Türkiye genelinde her üç çalışandan birinin kayıt dışı olduğu anlaşılmaktadır. Erzurum-Erzincan-Bayburt’ta ise yaklaşık olarak aynıdır.

Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Kayıt Dışı İstihdamın İller Bazında Dağılımı

BÖLGELER	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ankara	19,4	21,4	21,4	17,7	16,1	17,2	17,1	17,8	18,4	18,5	18,8	15,5	17,2
İstanbul	25,2	24,4	22,7	19,4	16,5	18,8	18,4	19,1	20,7	20,9	22,2	18,6	14,0
Bilecik Eskişehir Bursa,	29,9	28,4	28,1	23,7	24,6	20,4	20,4	19,9	22,7	23,4	25,4	22,8	19,9
İzmir	29,0	30,5	32,9	30,1	30,4	27,5	23,5	25,9	24,4	25,0	26,4	22,5	20,8
Edirne, Kırklareli	41,3	39,8	37,5	32,9	30,6	30,2	28,6	31,4	33,3	35,0	34,0	27,5	27,7
Tekirdağ,													
Antalya, Burdur	46,0	44,2	41,9	38,6	36,9	32,9	29,0	31,5	31,7	29,0	29,1	29,8	30,5
Isparta,													
Düzce Kocaeli,	36,8	38,5	37,9	34,5	32,3	32,8	30,1	26,4	29,4	29,5	27,7	23,1	22,3
Sakarya, Yalova Bolu,													
Sivas, Kayseri,	42,1	45,3	50,9	50,0	39,1	32,9	34,8	32,8	31,1	30,1	31,0	31,0	27,2
Yozgat													
Çanakkale Balıkesir,	48,4	45,8	45,2	42,3	41,4	38,2	34,9	37,4	38,6	37,3	37,3	32,2	30,3
Gaziantep, Adıyaman,	59,3	57,8	53,2	49,1	44,3	38,5	35,1	34,0	38,7	40,8	40,6	37,3	33,8
Kilis													
Denizli, Muğla	43,0	42,6	45,9	48,1	44,3	36,6	35,6	35,2	34,2	33,5	38,0	32,6	28,2
Aydın,													
Kahramanmaraş,	57,6	61,3	58,6	53,7	48,9	41,0	36,7	42,2	42,1	45,8	45,1	36,9	37,9
Hatay, Osmaniye													
Nevşehir, Kırşehir	47,7	51,2	46,4	43,1	44,7	38,4	37,9	38,3	38,3	35,4	37,6	35,5	35,0
Kırıkkale, Niğde,													
Aksaray,													
Uşak Kütahya,	45,5	42,9	43,4	45,2	45,7	39,7	39,4	39,9	38,5	39,8	40,7	38,7	38,4
Manisa, Afyon,													
Konya, Karaman	53,0	54,3	50,1	44,0	44,0	39,7	40,2	41,7	42,4	42,3	42,7	34,5	34,9
Adana, Mersin	53,9	52,8	53,4	47,5	44,0	45,7	43,3	41,7	40,0	39,0	39,7	38,2	38,4
Bartın Zonguldak,	60,7	52,9	53,0	51,7	52,4	49,4	46,3	44,8	44,4	43,3	44,0	35,4	36,2
Karabük,													
Bingöl, Tunceli	53,8	57,7	53,2	55,4	58,6	48,1	46,3	44,7	48,5	46,8	48,2	41,6	41,7
Elazığ, Malatya,													
Çorum, Amasya	62,7	55,8	50,5	46,9	47,8	46,6	46,5	45,9	44,7	46,9	52,8	47,6	47,7
Tokat, Samsun,													
Sinop Çankırı,	59,1	62,7	63,0	57,2	51,0	50,0	48,8	53,8	55,2	50,2	51,5	46,0	46,0
Kastamonu,													
Batman Mardin, Siirt	63,8	61,1	57,3	51,5	49,1	54,7	51,5	41,2	40,5	39,5	42,4	40,6	42,6
Şırnak													
Bayburt Erzincan,	59,5	63,3	56,1	49,4	49,2	56,1	52,4	48,9	48,3	44,2	39,8	42,3	38,9
Erzurum,													
Artvin, Gümüşhane	67,3	64,7	61,8	62,3	55,7	54,1	52,5	50,9	50,5	49,7	55,0	49,0	49,4
Giresun, Rize, Trabzon,													
Ordu,													
Diyarbakır Şanlıurfa,	67,9	63,6	60,7	63,3	61,6	67,7	65,1	62,8	62,0	60,1	58,1	52,0	44,3
Hakkâri Bitlis, Muş	66,8	71,6	74,9	72,7	69,8	70,4	70,8	66,9	63,0	52,6	57,7	53,1	53,3
Van,													
İğdir, Kars, Ardahan	78,6	74,3	73,3	69,5	71,4	71,5	71,1	68,5	67,5	67,1	65,6	57,4	65,2
Ağrı,													
Toplam	43,8	43,3	42,1	39,0	36,8	35,0	33,6	33,5	34,0	33,4	34,5	30,6	29,0

Kaynak: TÜİK, 2022.

4. Literatür Özeti

Kayıt dışı istihdama ilişkin Türkiye üzerine Türkiye'yi konu alan araştırmalarda kayıt dışı istihdama neden olan faktörler, sosyal, ekonomik, idari ve mali sistemsel yapıdan kaynaklanan başlıklar altında makro düzeyde ele alınmıştır. Ulusal literatür taramasında ise kayıt dışı istihdam ve nedenlerine ilişkin az sayıda mikro çalışmaya rastlanılmıştır.

Bulutay ve Taştı (2004) çalışmalarında kayıt dışı istihdamın nedenlerini araştırmıştır. Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranındaki artışın en önemli belirleyicilerinin göç, istihdam ve nüfus değişkenleri olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Elgin (2012) çalışmasında kayıt dışı istihdam ve vergiler arasındaki ilişkiyi incelemiş olup, Türkiye'de uygulanan vergi sistemi ile kayıt dışı istihdam-ekonomi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Fidan ve Genç (2014) çalışmalarında kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdama eki eden faktörleri incelemişlerdir. Çalışmada yaş, cinsiyet, eğitim durumu, işletmelerin ana faaliyet konusu, işyerindeki çalışan personeli ve çalışma şekli ve kırsal nüfus oranları analiz edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde, 55 yaş ve üzeri gruplar, kadınlar, bekarlar, lise altı eğitim düzeyine sahip olanlar, yevmiyeli ve ücretli çalışanlar kayıt dışı çalışma konusunda en riskli gruplar olarak tespit edilmiştir. Sektörel firma düzeyinde bakıldığında kayıt dışı çalıştırma konusunda en riskli grubun tarım sektörü; işyerinde çalışan sayısı 1-9 arasında olan işyerleri ve part-time çalıştıran işyerleri olarak tespit edilmiştir.

Aydın (2014), enflasyon, işsizlik ve GSMH ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışmada GSMH'de meydana gelen artışın kayıt dışı istihdam oranını düşürmediği, istihdam ve enflasyon ile kayıt dışı istihdam arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Türkiye'de GSMH'deki artışa rağmen kayıt dışı istihdam oranının düşmemesinin nedeni, gelir artışının düşük gelirli kişilere yansımaması olarak ileri sürülmüştür.

İlhan vd. (2014) tarım sektöründe kayıt dışı olarak çalışan bireylerin sosyal güvenlik sistemine ilişkin bilgi, deneyim ve tecrübelerini ölçmeye çalışmışlardır. Kayıt dışı çalışmalarına gerekçe olarak sigorta primlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda tarım sektöründe çalışan bireylerin sosyal güvenlik hakkında bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal yardımlardan mahrum kalırım korkusu ile kayıt dışı İstihdamın yaygınlaştığı sonucuna ulaşılmıştır

Çelik vd. (2017) kayıt dışı istihdam ve istihdam olgusu üzerine yaptıkları çalışmada, ülkelerdeki kayıt dışılığın, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğu, gelişmiş ülkelerdeki kayıt dışı istihdam oranlarının düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Yapılan araştırma neticesinde sağlanan ücretlerin yetersiz olması, iş imkânlarının kısıtlı olması ve devlet tarafından sağlanan fonlardan faydalanabilmek için kişilerin kayıt dışı çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin ve Bayramoğlu (2018) çalışmalarında, kayıt dışı istihdamın en yoğun olduğu kitlelerin eğitim düzeyi düşük olanlar, kadınlar ve emeklilerden oluştuğu sonucunu elde etmişlerdir. Kayıt dışı çalışmayı kabul eden kişiler iki gruba ayrılmış olup ilk grup kendi iradesi ile çalışanlardan (emekliler, yabancı uyruklular, sosyal yardım alanlar ve kadınlar) oluşurken, ikinci grup kendi iradesi dışında kayıt dışı çalışanlardan (işsizler, vasıfsız iş gücü ve gündelik işlerde çalışanlar) oluşmaktadır.

İstihdam üzerine yapılan araştırmalar incelenmiş olup, çalışmaların bulgularına bakıldığında kayıt dışı istihdamın genel olarak nedenleri arasında işsizlik, gelir düşüklüğü, yoksulluk gibi bir çok değişkenin olduğu kanaatine varılmıştır.

5. Ana kütle ve Örnek Hacminin Belirlenmesi

Bu araştırmanın ana külesini Erzurum kent merkezinde yaşayan 422.164 kişi oluşturmaktadır.

Kota örneklem metodu uygulanarak örnek büyüklüğü 384 bulunmuş olup 450 kişiye anket uygulanmıştır. Hatasız ve eksiksiz doldurulan 396 anket çalışmamızda değerlendirilmiştir. İstatistiksel analiz yapabilmek için anket verilerinin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda anket verilerine %5 önem seviyesinde Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri uygulanmamıştır. Normal dağılım testi sonucunda Kurtosis (basıklık) değeri 1.536 Skewness (çarpıklık) değeri -1.422 bulunmuştur. Çalışma verileri normal dağılım göstermektedir. Anket sorularının birbiri ile yakınlık derecesini bulmak amacıyla Cronbach's Alpha testi uygulanmıştır. Test sonucunda bulunan Cronbach Alfa değeri 0,91 olarak bulunmuş olup güven sınırının 0,7 üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

5.1. Verilerin İşlenmesi

Araştırma için hazırlanan anket formu Erzurum kent merkezinde 450 kişiye uygulanmış olup hatasız ve eksiksiz olan 396 anketten elde edilen ham veriler ile Office programları yardımıyla veri tabanı oluşturulmuştur. Sonraki aşamada SPSS yardımıyla anket sonuçları analiz edilmeye çalışılmıştır.

5.2. Temel istatistikî bulgular ve araştırma metodolojisi

Çalışma kapsamında ankete katılan kişilerin demografik özellikleri ve kayıt dışı çalışma ve çalıştırma durumlarını gösteren veriler oransal olarak tespit edilmiştir. Elde edilen verilere Anova Testi, T-Testi, Post Hoc Testi ve Schelffe Testleri uygulanmıştır. Çalışmada gruplar arasında oluşan farkın nedenini tespit etmek üzere kıyaslamalar yapmak için Post-Hoc Test (çoklu karşılaştırma testi) istatistik değerlerinin bulunması gerekmektedir. Bunun için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır.

5.3. Bağımsız örneklem T-Testi (Independent Sample T-Test)

Birbirinden bağımsız iki farklı grup arasında ortalamalardan faydalanarak aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılmaktadır. Çalışmada cinsiyet gruplarının kayıt dışı çalışma veya çalıştırma davranışları arasında fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılamamıştır. T-Testi'nin (bağımsız örneklem) parametrik olması nedeniyle aşağıda belirtilen varsayımları sağlaması gerekir.

1. Birbirinden farklı örneklem gruplarının varyansları eşit olmalıdır.
2. Veriler kendi aralarında bağımsız olmalıdır.
3. Bağımlı değişken normal dağılım göstermelidir (Otrar, 2022). T testine ilişkin bulgular Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri Grupların (Cinsiyet) T-Testi

GRUP İSTATİSTİĞİ	Cinsiyetiniz Nedir	Katılımcı Sayısı	Ortalama	S.S	S.H
Katılımcıların çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin ortalaması	Erkek	171	3,7612	0,89807	0,06868
	Kadın	225	3,9859	0,74796	0,04986

Not: S.S (Standart Sapma), S.H (Standart Hata).

Tablo 4. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri Grupların (T-Testi)

GRUP	N	Ort.	Standard Sapma	T	DF	P	Sigt-2
Erkek	171	3,76	0,89	-2,714	394	0,152	0,27
Kadın	225	3,98	0,74	-2,648	327,45		

Tablo 5. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri Grupların (Cinsiyet) Analizi (T-Testi)

	T-TESTİ (Bağımsız Gruplar)	Varyans Eşitlik Testi	
		F	Sig.
Katılımcıların çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin ortalaması	Eşit Varyanslar Kabul Edildi.	11,349	0,152
	Eşit Varyanslar Kabul Edilmedi.		

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin hipotezler aşağıda sunulmuştur.

1. Hipotez: H_0 , katılımcıların çalışanlar açısından cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdamın nedenleri (sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkânları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşımı alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım.) açısından gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur. (%5 önem düzeyinde).

H_1 , katılımcıların çalışanlar açısından cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdamın nedenleri (sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkânları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşımı alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım) açısından gruplar arasında anlamlı bir fark vardır. (%5 önem düzeyinde).

Katılımcıların cinsiyet grupları arasında kayıt dışı istihdamın nedenlerinin ortalama değerleri karşılaştırıldığında (önem düzeyi) $P > 0,05$ değerinden büyük olduğundan yapılan çalışma homojendir. %5 önem seviyesinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların, çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda, cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark vardır. Yani kadınlara kayıt dışı istihdamın nedenleri sorulduğunda kadınlar, erkeklere göre kayıt dışı

çalışmanın gerekçelerini kabul etmemektedirler. Yapılan çalışmanın homojen olmaması durumunda Significant-2 değerine göre yorumlama yapılır.

2. Hipotez: H_0 , katılımcıların işverenler açısından cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdamın nedenleri (düşük maliyetler oluşturarak piyasada tutunma isteği, ekonomik krizlerden dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, ucuz iş gücü olduğu için kayıt dışı çalıştırabilirim, sigorta primlerinin yüksek olmasından dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, yüksek maliyetlerden (işçi, kira, vergi gibi) dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, kayıt dışı çalıştırmanın cezai yükümlülüklerini bilmediğimden çalıştırabilirim.) açısından gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur. (%5 önem düzeyinde)

H_1 , katılımcıların işverenler açısından cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdamın nedenleri (düşük maliyetler oluşturarak piyasada tutunma isteği, ekonomik krizlerden dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, ucuz iş gücü olduğu için kayıt dışı çalıştırabilirim, sigorta primlerinin yüksek olmasından dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, yüksek maliyetlerden (işçi, kira, vergi gibi) dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, kayıt dışı çalıştırmanın cezai yükümlülüklerini bilmediğimden çalıştırabilirim.) açısından gruplar arasında anlamlı bir fark vardır. (%5 önem düzeyinde)

3. Hipotez: H_0 , katılımcıların cinsiyet gruplarına göre kayıt dışı istihdam (sigortasız çalışır mısınız ya da sigortasız çalıştır mısınız) durumu açısından gruplar arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H_1 , katılımcıların cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdam (sigortasız çalıştır mısınız ya da sigortasız çalıştır mısınız) durumu açısından gruplar arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 6. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Kayıt Dışı İstihdam Çalışma ve Çalıştırma Durumları (T-Testi)

	Cinsiyetiniz	Katılımcılar	Ortalama	S.S.	S.H.
Kayıt dışı çalışır mısınız?	Erkek	171	1,9532	0,21180	0,01620
	Kadın	225	1,9600	0,19640	0,01309
Kayıt dışı çalıştırır mısınız?	Erkek	171	1,9415	0,23534	0,01800
	Kadın	225	1,9733	0,16147	0,01076

Tablo 7. Katılımcıların cinsiyetlerine göre kayıt dışı istihdam Çalışma ve Çalıştırma Durumları (T-Testi)

		Varyansların Eşitlik Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi		
		F	Sig.	T	df	Sig. (2)
Kayıt dışı çalışır mısınız	Eşit Varyanslar Kabul Edildi	0,433	0,511	-0,329	394	0,742
	Eşit Varyanslar Kabul Edilmedi			-0,326	351,021	0,745
Kayıt dışı çalıştırır mısınız	Eşit Varyanslar Kabul Edildi	10,314	0,001	-1,594	394	0,112
	Eşit Varyanslar Kabul Edilmedi			-1,517	285,651	0,130

Katılımcıların cinsiyet grupları arası ‘Kayıt dışı çalışır mısınız?’ sorusuna verilen cevaplar karşılaştırıldığında Sig-1 değeri $P 0.511 > 0,05$ değerinden büyük olduğundan dolayı yapılan araştırmanın homojen olduğu tespit edilmiştir. %5 önem seviyesinde H_0 hipotezi reddedilir. Kadınların erkeklere oranla ‘Kayıt dışı çalışır mısınız?’ sorusuna verilen cevaplara bakıldığında kadınların kayıt dışı çalışmayı tercih etmeme oranının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. ‘Kayıt dışı çalıştırır mısınız?’ sorusuna bakıldığında significant değeri (P) $0,001 < 0,05$ bulunmuştur. H_1 Hipotezi reddedilir, çalışma homojen değildir. Çalışmanın homojen olmadığı durumda Significant-2 değerine göre sonuç yorumlanır. Sig-2 değeri $0,112 > 0,05$ ’tir. ‘Kayıt dışı çalıştırır mısınız?’ sorusuna verilen cevaplarda kadınlar, erkeklere oranla kayıt dışı çalıştırmayı kabul etmemektedir.

5.4. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA TESTİ)

Birbirinden bağımsız ikiden fazla grubun ortalamalarının karşılaştırıldığı analiz tekniğidir. N sayıda bağımsız örneklemin varyans analizi olarak da ifade edilmektedir (Çolak, 2009; 8).

Tek Yönlü Anova Testi, normal dağılım gösteren bir düzende ikiden fazla bağımsız grubun ortalamalarında meydana gelen farkın anlamlılığının hesaplanmasında kullanılmaktadır. Anova Testi tek başına veya üç ve üzeri grubun aritmetik ortalamalarının kümülatif olarak karşılaştırılmaya yarayan analiz tekniğidir. Yapılan karşılaştırmalardan bir tanesinin sonucu olması durumundan ANOVA Testi anlamlı olur.

ANOVA Testi sonrasında uygulanacak hipotezler;

H_0 ; $\mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \dots = \mu_N$ Grup ortalamalarının arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur. Varyans değerleri eşit dağılmamıştır.

H_1 ; $\mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \dots = \mu_N$ Grup ortalamalarının arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır. Varyans değerleri eşit dağılmıştır (Otrar, 2022).

Aşağıda ANOVA testleri yapılarak katılımcıların demografik özelliklerine göre çalışanlar ve işverenler açısından kayıt dışı istihdamına nedenleri karşılaştırılmıştır.

H_0 : Katılımcıların yaş gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri (sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkanları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşımı alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım.) arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Katılımcıların yaş gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri (sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkanları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşımı alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım.) arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 8. Katılımcılara göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı Nedenlerine Dair Fikirlerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması; Anova Testi

Yaş Grubu	Katılımcı	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Ortalamalar Arası Farklı Grup
20-25	105	3,97	1,39	1,742	0,14	20-25
26-30	81	3,92	0,97			41+üzeri
31-35	91	3,91	0,97			
36-40	58	3,90	0,71			
41+	61	3,64	1,07			

Tablo 8’de çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri karşılaştırılmış olup likert ölçekli sorulara verilen cevaplarda en fazla aritmetik ortalama 20-25 yaş grubunda olduğu (3,97) en düşük aritmetik ortalamanın ise 41 ve üzeri (3,64) olduğu görülmektedir. Genel olarak incelendiğinde, 26-30, 31-35, 36-40 yaş grubunun aritmetik ortalamaları birbirine yakındır. Çalışma grubuna yönelik temel betimlemeler yapıldıktan sonra gruplar arası anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek için ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 9. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Fikirlerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırma Anova Testi

Varyans Analizi ANOVA		(Kareler Top)	Df	Kareler Ort.	F	Significant
Katılımcıların Çalışanlar Açısından Yaş Gruplarına Göre Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	4,680	4	1,170	1,742	0,140
	Gruplar İçi	262,654	391	0,672		
	Toplam	267,333	396			

Tablo 9’da görüldüğü gibi katılımcıların çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri ortalamalarının yaş grupları arasında farklı olmadığı anlaşılmaktadır. $F_{1,742} = 0,140 > P$

Sonuç olarak, katılımcıların yaş gurupları arasında çalışanlar açısından kayıt dışı istihdama dair fikirleri arasında fark yoktur. H_0 hipotezi reddedilemez. Yaş gurupları arasında fark olmadığından Scheffe testi uygulanmamıştır.

Gruplar arasında fark olursa bunun sebeplerini belirlemek üzere karşılaştırmalar yapmak için çoklu karşılaştırma (Post Hoc Testi) test istatistik değerlerinin bulunması gerekir. Ayrıca gruplar arasında fark olabilme ihtimaline karşılık bütün kombinasyonların karşılaştırıldığı Scheffe testi geliştirilmiştir (Kayri, 2009; 51-64). Bu kapsamda Scheffe Testi uygulanmıştır.

H_0 , katılımcıların yaş grubuna göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur. ($P > \text{Sig}$)

H_1 , katılımcıların yaş grubuna göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır. ($P < \text{Sig}$)

Tablo 10. Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması ANOVA Testi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Significant
Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	14,076	4	3,514	4,072	0,003
	Gruplar İçi	337,905	391	0,864		
	Toplam	351,981	396			

Tablo 10'da görüldüğü gibi katılımcıların kayıt dışı istihdamın nedenlerinin yaş grupları arasında işverenler açısından anlamlı bir fark vardır. $F_{4,072} = 0,003 < P$ H_0 reddedilir. Yaş gurupları arasında anlamlı bir farkı oluşturan gruplara yönelik test istatistikleri 11'te verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Yaş Aralığına Göre Karşılaştırma Scheffe Testi

Çoklu Karşılaştırma Testi (Post Hoc Tests) Bağımlı Değişken		(I) yaşınız nedir	(J) yaşınız nedir	Ortalama Fark (I-J)	Standart hata	Sig.	
Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Yaş Aralığına Göre Karşılaştırılması	Scheffe	20-25	26-30	0,20595	0,13748	0,691	
			31-35	0,04626	0,13314	0,998	
			36-40	0,28133	0,15209	0,491	
			41+ ve üzeri	0,48770*	0,14966	0,033	
			31-35	20-25	0,04626	0,13314	0,998
				26-30	0,25220	0,14201	0,533
				31-35	0,32759	0,15620	0,356
				41 ve üzeri	0,53396*	0,15383	0,018

Tablo 11'de solda I ve J olarak gösterilen gruplar birbirleri ile karşılaştırılacak grupları göstermektedir. Çalışmada tüm gruplar çoklu karşılaştırma (Post Hoc) testi ile analiz edilmiştir. Tablo 11 de görüleceği üzere 20-25 yaş aralığındaki kişiler ile 41 ve üzeri yaş sınıflandırması arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir fark bulunmuştur. ((P)0,05>(Sig)0,033). Ayrıca 31-35/41 ve üzeri yaş gruplarında da ((P)0,05>(Sig)0,018) anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. 20-25 ile 31-35 yaş aralığında olanlar, 41+ yaş aralığında olanlara göre işverenler açısından kayıt dışı istihdam çalıştırmayı kabul etmemektedir. Bu ise, genç ve orta yaş kesiminin sigortalılık bilinci konusunda daha bilgili olduğu veya yasal sorumluluklarının farkında olduğu şeklinde yorumlanabilir.

H_0 : Katılımcıların meslek gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Katılımcıların meslek gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 12. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması ANOVA Tesi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Significant
Katılımcıların Meslek Gruplarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	14,919	4	3,730	5,777	0,00
	Gruplar İçi	252,414	391	0,646		
	Toplam	267,333	396			

Tablo 12'de görüldüğü gibi katılımcıların kayıt dışı istihdamın nedenleri açısından meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. $F_{5,777} = 0,00 < P$ H_0 reddedilir. Meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Farklılığa ilişkin çoklu grup test istatistiği sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması Scheffe Testi

Çoklu Karşılaştırma Testi (Post Hoc Tests) Bağımlı Değişken	(I) Mesleğiniz nedir.	(J) Mesleğiniz nedir	Ortalamalar arası		Sig.	
			Fark (I-J)	S.H		
Katılımcıların Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması Scheffe Testi	Esnaf	Kamu Görevlisi	0,43049*	0,12122	0,014	
	Kamu Görevlisi	Esnaf	0,43049*	0,12122	0,014	
		Özel Sektör	-0,45823*	0,11538	0,004	
		Çiftçi	-0,40551	0,22986	0,540	
	Özel Sektör	Öğrenci	-0,46714*	0,11295	0,002	
		Esnaf	0,02774	0,12065	1,000	
		Kamu görevlisi	0,45823*	0,11538	0,004	
	Çiftçi	Esnaf	-0,02499	0,23255	1,000	
		Kamu Görevlisi	0,40551	0,22986	0,540	
		Özel Sektör	Esnaf	0,03665	0,11834	0,999
			Kamu görevlisi	0,46714*	0,11295	0,002

Tablo 13'te Meslek grupları karşılaştırılmış olup çalışanlar açısından meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Meslek grupları arasında yapılan karşılaştırmalar neticesinde %5 önem düzeyinde anlamlılık değeri (sig değeri) 0,000 bulunmuştur. Sig 0,000 < P olduğundan kamu görevlisi ile esnaf, özel sektör çalışanı ve öğrencilerin çalışanlar açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklılığın yönüne baktığımızda, kamu çalışanları kayıt dışının nedenlerini esnaf, öğrenci ve özel sektör çalışanlarına göre kabul etmemektedir. Bu ise, kamu çalışanlarının diğer meslek gruplarına oranla kayıt dışı istihdam konusunda daha bilinçli olduğunu ve kayıt dışı istihdam için geçerli gerekçelerin kabul görmediğini göstermektedir.

H₀, katılımcıların meslek gruplarına göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H₁, katılımcıların meslek gruplarına göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 14. Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması Anova Testi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Sig
Katılımcıların Meslek Gruplarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	52,381	4	13,095	17,090	0,000
	Gruplar İçi	299,601	391	0,766		
	Toplam	351,981	396			

Tablo 14'te görüldüğü gibi, katılımcıların meslekleri arasında kayıt dışı istihdamın nedenleri tespit edilmiştir. F_{;17,09} = 0,00 < P

Sonuç olarak, katılımcıların meslek grupları arasında, işverenler açısından kayıt dışı istihdama dair düşünceleri arasında anlamlı bir fark vardır. H₀ reddedilir. Meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Gruplar arası çoklu karşılaştırma test istatistikleri Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması Scheffe Testi

Post Hoc Testi (Çoklu Karşılaştırma Testi) Bağımlı Değişken	(I) Mesleğiniz nedir.	(J) Mesleğiniz nedir	Ortalama Fark (I-J)	Standart hata	Sig.
Katılımcıların İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Meslek Gruplarına Göre Karşılaştırılması Scheffe Testi	Kamu Görevlisi	Esnaf	-0,66733*	0,13207	0,000
		Özel Sektör	-0,84755*	0,12570	0,000
		Çiftçi	-1,11139*	0,25043	0,001
		Öğrenci	-0,87289*	0,12306	0,000

Tablo 15'te meslek grupları karşılaştırılmış olup işverenler açısından meslek grupları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Meslek grupları açısından yapılan karşılaştırma sonucunda anlamlılık değeri (Sig) 0,000 bulunmuştur. Bu değer 0,05'ten küçük olması sebebiyle, kamu görevlisi ile esnaf, özel sektör çalışanı ve öğrencilerin işveren

açısından farklılık olduğunu göstermektedir. Farklılığın yönüne baktığımızda, işveren olarak kamu çalışanları, kayıt dışının nedenlerini esnaf, öğrenci, çiftçi ve özel sektör çalışanlarına göre kabul etmemektedir. Kamu çalışanları, işveren açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerini, düşük maliyetler oluşturarak piyasada tutunma isteği, ekonomik krizlerden dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, ucuz iş gücü olduğu için kayıt dışı çalıştırabilirim, sigorta primlerinin yüksek olmasından dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim, yüksek maliyetlerden (işçi, kira, vergi gibi) dolayı kayıt dışı çalıştırabilirim ve kayıt dışı çalıştırmanın cezai yükümlülüklerini bilmediğimden çalıştırabilirim gibi durumları geçerli gerekçe olarak kabul görmediğini göstermektedir.

H₀, Katılımcıların eğitim gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H₁, Katılımcıların eğitim gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 16. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması ANOVA Testi

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Sig
Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	7,696	4	1,924	2,897	0,022
	Gruplar İçi	259,638	391	0,664		
	Toplam	267,333	396			

Tablo 16’da görüldüğü gibi katılımcıların eğitim durumları çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin gruplar arasında farklı olduğu tespit edilmiştir. $F_{2,897} = P > 0,022$

Sonuç olarak katılımcıların eğitim grupları arasında, çalışanlar açısından kayıt dışı istihdama dair düşünceleri arasında anlamlı bir fark vardır. H₀ reddedilir. Eğitim gruplarına yönelik test istatistikleri Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması Scheffe Testi

Post Hoc Testi (Çoklu Karşılaştırma Testi) Bağımlı Değişken	(I) Eğitim Durumumuz nedir	(J) Eğitim Durumunuz nedir	Ortalama Fark (I-J)	Standart hata	Sig.
Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Karşılaştırılması Scheffe Testi	İlköğretim-Ortaöğretim	Lise	0,38652	0,14387	0,127
		Yüksekokul	0,25365	0,16424	0,666
		Lisans	0,18811*	0,14847	0,808
	Lisans ve Üzeri	İlköğretim Ortaöğ.	-0,21250*	0,31560	0,978
		Yüksekokul	-0,13288	0,12031	0,875
		Lisans	-0,19841	0,09768	0,391
	Lisans ve Üzeri	İlköğretim-Ortaöğretim	-0,59902	0,29513	0,392
		Yüksekokul	-0,18811*	0,14847	0,808
		İlköğretim-Ortaöğretim	0,21250*	0,31560	0,978

Tablo 17’de bakıldığında katılımcıların eğitim durumlarına göre kayıt dışı istihdamın nedenleri karşılaştırılmış olup gruplar arası karşılaştırma sonucunda katılımcılar, sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkânları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşımı alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım gibi sorulara verilen cevaplar neticesinde lisans ve lisansüstü eğitime sahip olan bireylerin ilköğretim, ortaöğretim ve lise mezunu bireylere göre kayıt dışı istihdam hakkında farklı düşünmektedirler. Lisans ve üzeri mezunlar 4,35 ortalama ile kayıt dışı çalışmayı reddederken, ilköğretim, ortaöğretim 3,88, lise ise 3,75 ortalama ile kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda kararsız kalmaktadır. Bu ise eğitim düzeyinin sigortalılık bilinci konusunda etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

H₀, Katılımcıların eğitim gruplarına göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H₁, Katılımcıların eğitim gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 18. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması ANOVA Testi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Sig
Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	6,166	4	1,542	1,743	0,140
	Gruplar İçi	345,815	391	0,884		
	Toplam	351,981	396			

Tablo 18’de görüldüğü gibi katılımcıların eğitim durumları çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin gruplar arası anlamlı bir farklılık yoktur. $F_{1,1743} = 0,140 > P$

Sonuç olarak, katılımcıların eğitim durumlarına göre işveren açısından kayıt dışı istihdama yönelik fikirlerinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. H₀ reddedilemez. Katılımcıların işverenler açısından eğitim durumlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık yoktur. Anlamlı bir fark olmadığından Scheffe testi uygulanmamıştır.

H₀, Katılımcıların gelir gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H₁, Katılımcıların gelir gruplarına göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 19. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması ANOVA Testi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Sig
Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	15,860	4	3,965	6,165	0,000
	Gruplar İçi	251,474	391	0,343		
	Toplam	267,333	396			

Tablo 19’da görüldüğü gibi, katılımcıların gelir durumlarına göre karşılaştırıldığı zaman çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin gelir grupları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. $F_{6,165} = 0,000 < P$

Sonuç olarak, katılımcıların eğitim grupları arasında çalışanlar açısından kayıt dışı istihdama dair düşünceleri arasında anlamlı bir fark vardır. H₀ reddedilir. Gelir gruplarına yönelik test istatistik sonuçları Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması Scheffe Testi

Post Hoc Tests (Çoklu Karşılaştırma Testi) Bağımlı Değişken	(I) Aylık gelir durumuz	(J) Aylık gelir durumuz	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Sig.
Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Karşılaştırılması Scheffe Testi	1001-2000 TL	2001-3000	-0,03829	0,09700	0,997
		3001-4000	-0,41875*	0,11447	0,010
		4001-5000	0,36458	0,15863	0,262
		5001+	0,50000	0,27663	0,515
	2001-3000 TL	1000-2000	0,03829	0,09700	0,997
		3001-4000	-0,45704*	0,11129	0,002
		4001-5000	0,40287	0,15635	0,159
		5001+	0,53829	0,27533	0,432
	3001-4000 TL	1000-2000	0,41875*	0,11447	0,010
		2001-3000	0,45704*	0,11129	0,002
		4001-5000	-0,05417	0,16774	0,999
		5001+	0,08125	0,28196	0,999

Tablo 20’ye bakıldığında gelir durumu 1001-2000 TL arasında olan grup ile 3001-4000 TL arasında olan grup arasında kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda farklılık bulunmaktadır. İkinci gelir grubu olan 2001-3000 TL arasında olanlar ile 3001-4000 TL arasında olanlar da kayıt dışı istihdam konusunda farklı düşünmektedirler. Gelir düzeyi yüksek bireylerin kayıt dışı istihdam konusunda kayıt dışı çalışmayı düşünmediklerini göstermektedir. Düşük gelire sahip bireylerin ise kayıt dışı istihdam konusunda iş bulamama korkusu, devletin sağlamış olduğu fonlardan yararlanma isteğinden dolayı kayıt dışı çalışmayı tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir.

H₀: Katılımcıların gelir gruplarına göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark yoktur.

H₁: Katılımcıların gelir gruplarına göre işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında %5 önem seviyesinde anlamlı bir fark vardır.

Tablo 21. Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Çalışanlar Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması ANOVA Testi (Tek Yönlü)

Varyans Analizi ANOVA		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalama	F	Sig
Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri	Gruplar Arası	25,349	4	6,337	7,586	0,000
	Gruplar İçi	326,632	391	0,835		0,000
	Toplam	351,981	396			

Tablo 21’de katılımcıların gelir durumlarına göre karşılaştırıldığı zaman işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerinin gruplar arasında farklı olduğu tespit edilmiştir. $F_{7,586} = 0,000 < P$

Sonuç olarak, katılımcıların gelir grupları arasında, işverenler açısından kayıt dışı istihdama dair düşünceleri arasında anlamlı bir fark vardır. H₀ reddedilir. Gelir Gruplarına yönelik karşılaştırma test istatistikleri Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22. Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerine Dair Düşüncelerinin Karşılaştırılması

Scheffe Testi Post Hoc Tests (Çoklu Karşılaştırma Testi) Bağımlı Değişken	(I) Aylık gelir durumumuz	(J) Aylık gelir durumumuz	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Sig.
Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenlerinin Karşılaştırılması Scheffe Testi	1000-2000 TL	2001-3000	0,06121	0,11055	0,989
		3001-4000	0,34024	0,13046	0,149
		4001-5000	-0,56971*	0,18079	0,043
		5001+	-1,08111*	0,31527	0,020
	2001-3000 TL	1000-2000	0,06121	0,11055	0,989
		3001-4000	-0,39645*	0,12683	0,042
		4001-5000	-0,63091*	0,17819	0,015
		5001+	-1,14232*	0,31379	0,011
	3001-4000 TL	1000-2000	0,34024	0,13046	0,149
		2001-3000	0,39645*	0,12683	0,042
		4001-5000	0,22946	0,19117	0,837
		5001+	0,74087	0,32134	0,259
	4001-5000 TL	1000-2000	0,56971*	0,18079	0,043
		2001-3000	0,63091*	0,17819	0,015
		3001-4000	-0,22946	0,19117	0,837
		5001+	0,51141	0,34486	0,699
	5001+ TL	1000-2000	1,08111*	0,31527	0,020
		2001-3000	1,14232*	0,31379	0,011
		3001-4000	-0,74087	0,32134	0,259
		4001-5000	-0,51141	0,34486	0,699

Tablo 22’de ortalamalar arası fark karşılaştırıldığında, gelir grupları arasında 5001 TL ve üzeri gelire sahip olanlar, 1000-2000 TL gelir grubuna göre kayıt dışı çalıştırmayı kabul etmemektedir. Diğer gelir gruplarına bakıldığında gelir düzeyi yükseldikçe işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri kabul edilmemektedir. Sonuç olarak, gelir düzeyi işverenleri kayıt dışı istihdam konusunda etkilemektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, çalışanlar ve işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenlerini belirleyen birey davranışları incelenmiştir. Bireylerin demografik özellikleri, aylık gelir durumları ve eğitim durumları incelenerek, çalışanlar ve işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu araştırma tüketici aylık geliri, mesleği, yaşı ve eğitim durumlarının, kişilerin kayıt dışı istihdamda çalışmalarını veya çalıştırmalarını belirleyen faktörler olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmada 450 kişi üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Anketlerden hatalı ve eksik olanlar ayırt edilmiş olup geriye kalan 396 anketten elde edilen bulgular çalışmanın veri setini oluşturmaktadır. Katılımcıların %56,8’ini kadınlar,

%43,7'sini ise erkekler oluşturmaktadır. Kayıt dışı çalışma durumu katılımcılarına cinsiyet gruplarına yönelik uygulanan T-Testi ile analiz edilmiş olup; ortaya çıkan sonuçta ise kadınların kayıt dışı çalışma konusunda, erkeklere oranla kayıt dışı çalışmadıkları bulgusu elde edilmiştir. Cinsiyet gruplarına göre 'Kayıt dışı işçi çalıştırır mısınız?' sorusuna verilen cevaplara T testi uygulandığında kadınların kayıt dışı çalıştırmayı reddettiği görülmektedir. Bu ise kadınların çalışma ve çalıştırma konusunda, erkeklere göre kayıt dışı istihdam konusunda daha bilinçli ve kuralcı olduklarını göstermektedir.

Katılımcıların çalışanlar açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri yaş grupları çoklu karşılaştırma (ANOVA) testleri uygulanarak karşılaştırıldığında, 20-25 yaş grubunda olan bireyler, 41+ üzeri olanlara göre çalışanlar açısından kayıt dışı istihdam konusunda sigortasız çalışmanın gerekçelerini kabul etmemektedir. Bu durum, genç neslin 41+ ve üzeri yaş grubuna göre sigortalılık bilincine sahip olduğu ve bu konuda beklentilerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri yaş grupları arasında karşılaştırıldığında, işveren açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ortalamalar arası farka bakıldığında çoklu karşılaştırma (ANOVA) testleri uygulanarak karşılaştırıldığında, 20-25 yaş aralığında olan bireyler, 31-35 yaş arası ile 41+ üzeri olanlara göre işverenler açısından kayıt dışı istihdam konusunda sigortasız çalıştırmanın gerekçelerini kabul etmemektedir. Bu durum ise, devletin genç girişimcilere yönelik uygulamış olduğu politikaların, sosyal güvenlik bilinçlendirme faaliyetlerinin yeni nesil üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların meslek gruplarına göre çalışanlar açısından karşılaştırıldığında kayıt dışı çalışmanın nedenleri hakkında esnaf, kamu personeli, özel sektör, öğrenci ve meslek grupları kendi aralarında farklı düşünmektedir. Farklılığın yönüne bakıldığında, kamu çalışanları kayıt dışı çalışmayı tercih etmemektedir. Bir diğer grup olan özel sektörde ise, çalışanlar yine aynı şekilde kayıt dışı çalışmayı kabul etmemektedir. Öğrenci, esnaf ve çiftçi grupları kayıt dışı istihdam konusunda, işsizlik ve diğer fonlardan yararlanma gibi durumlardan dolayı kayıt dışı çalışmayı tercih etmektedirler. Aynı şekilde işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri meslek gruplarına göre karşılaştırıldığında, esnaf kesimi yüksek maliyetlerden ve teşviklerin yetersizliğinden dolayı kayıt dışı istihdamı tercih edebileceklerini belirtmişlerdir.

Bireylerin eğitim durumlarına göre kayıt dışı istihdamın nedenleri çalışanlar açısından karşılaştırılmış olup sigortalı çalışmayı faydalı bulmuyorum, sigortalı çalışma ile ileride emekli olacağımı düşünmüyorum, iş bulma imkânları kısıtlı olduğundan mecbur kaldığımda sigortasız çalışırım, işsizlik maaşını alabilmek için sigortasız çalışabilirim, devletin kayıt dışı istihdamla mücadelesini yeterli bulmuyorum, erken yaşta emekli olduğum için kayıt dışı çalışabilirim, sigortalılık bilincine sahip olmadığım için kayıt dışı çalışırım gibi sorulara verilen cevaplar neticesinde lisans ve üzeri eğitime sahip olan bireyler, ilköğretim, ortaöğretim ve lise mezunu bireylere göre kayıt dışı istihdam hakkında farklı düşünmektedirler. Lisans ve üzeri mezunlar 4,35 ortalama ile kayıt dışı çalışmayı reddederken, ilköğretim, ortaöğretim 3,88, lise ise 3,75 ortalama ile kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda kararsız kalmaktadır. Bu durum ise eğitim düzeyinin sigortalılık bilinci konusunda etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların 122'si üniversite mezununu, 164'ü lise, 64'ü yüksekokul, 40'ı ilköğretim ve 8'i ise yüksek lisans ve üzeri kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada işverenler açısından eğitim durumlarına göre anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bireylerin aylık gelir grupları karşılaştırıldığında, gelir durumu 1001-2000 TL arasında olan kişiler ile 3001-4000 TL arası arasında olan kişiler arasında kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda düşünce farklılığı vardır. İkinci gelir grubu olan 2001-3000 TL arasında olanlar ile 3001-4000 TL olanlar arasında da kayıt dışı istihdam konusunda düşünce farklılığı vardır. Gelir düzeyi yüksek bireylerin kayıt dışı çalışmayı düşünmedikleri sonucuna varılmıştır. Düşük gelirli bireylerin ise iş bulamama korkusu ve devletin sağlamış olduğu fonlardan yararlanma arzusu nedeniyle kayıt dışı çalışmayı tercih ettikleri sonucuna varılmıştır.

Yapılan çalışma neticesinde, çalışanlar ve işverenler açısından kayıt dışı istihdamın nedenleri araştırılmaya çalışılmış olup çalışma sonucunda öncelikli olarak sigortalılık ve kayıt dışı istihdam konusunda bireylerin davranışlarında demografik faktörler, aylık gelir durumları, eğitim seviyelerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uygulanan devlet politikalarında, teşviklerin yetersiz olması, emeklilik yaşının yüksek olması sebebiyle bireylerin emekliliklerini uzak görmesi ve erken yaşta emekli olmaları, kamu denetim yetersizliği, maliyetlerin yüksek olması gibi durumların da kayıt dışı istihdamı etkileyen faktörler olduğu sonucuna varılmıştır.

Çelik ve Güney (2017), Fidan ve Genç (2013), İlhan ve arkadaşları vd. (2014) yaptıkları çalışmalarda bu çalışmada elde edilen sonuçlarla örtüşen benzer sonuçlar bulmuşlardır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara dayanarak, kayıt dışı istihdamın önlenmesi açısından, devlet tarafından sağlanan fonlardan faydalanan kişilerin, fonlardan faydalanmak adına kayıt dışı çalışmayı tercih etmesini önleyici politikalar oluşturması konusunda politikalara yön verebilir. Kişilerin eğitim durumu, kayıt dışı istihdamı etkileyen bir faktör olduğundan eğitim alanında sigortalılık hakkında gerekli müfredat düzenlenerek kayıt dışı istihdamın önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Anket sonuçlarına göre, devlet tarafından verilen teşviklerin yetersiz olması, denetimlerin az ve yüksek maliyetli olması nedenleriyle kayıt dışı istihdamın tercih edilmesi bir başka sonuçtur. Yapılan araştırmaya yönelik bulguların değerlendirmesini aşağıdaki gibi özetlemek

mümkündür.

Kaynakça

- Acar, F. ve Aydın, F. (2014), *Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*, Baskı.1, TODAİE, Ankara, s.287
- Aydın E. G. (2013) “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Konusu Üzerine Teorik ve Ampirik Bir Çalışma” Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı Beykent Üniversitesi İstanbul
- Azaklı, S. B. (2009), *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman
- Bulutay, T. and Tasti, E. (2004), “Informal Sektor in the Turkish Labor Market”, Turkish Economic Association, Discussion Paper 2004/22, http://www.tek.org.tr/dosyalar/informal_in_turkey.pdf (05.12.2022).
- Çelik, E. ve Güney, A. (2017) “Kayıt Dışı İstihdam Olgusu Ve Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam”, *İktisadiyat Dergisi* 1(1), 2017 s. 213-248
- Çolak E. (2009) “*Varyans Analizi (ANOVA)*”, Osman Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Biyo İstatistik Bilim Dalı Ders Notları, Eskişehir, 2009 s.8
- Ertekin Ş, Kızılcıca N. (2018),” Türkiye’de Kayıtdışının boyutu” *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt:33, Sayı:1, Yıl:2018, ss. 293-318
- Elgin C, ve Öztunalı O, (2012) “Shadow Economies around the World: Model Based Estimates”, Bogazici University Department of Economics Working Papers, Volume: 5, 1-48.
- Fidan, H. & Genç, S. (2014). Kayıtdışı İstihdam ve Kayıtdışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Türkiye Özel Sektör Örneği- Unregistered Employment And Analysis Of Factors Affecting The Unregistered Employment: Turkish Private Sector Case. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (9) , 137-150
- Güloğlu T., “Türkiyede Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bakış” <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=intlvf> (05/11/2022)
- İlgin, Y. (2002), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye-de’ ki Durum”, *Planlama Dergisi*, s.145-156
- Kalaycı C., Kalkan E. 2017. “*Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi*” *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi* 2017, 1(1), s. 17-34
- Karaararlan, E. (2010), Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye’ye Örneği, Mali Hizmetler Derneği Yayın No:7, s.51-52
- Koca, G., Eğilmez, Ö. & Güler, S. (2021). Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörlerin DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi* , 29 (48) , 249-270 . DOI: 10.17233/sosyoekonomi.13.02.2021
- Kutbay H. “Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi” *Adnan Menderes Üniversitesi Social Sciences Research Journal*, Vol 7 2017 s,172-189
- Kuzgun İ. 2012 “Türkiye’de Türk Kökenli Yasa Dışı Yabancı İşgücünün Kayıt Dışı İstihdamı” T.C. Türk iş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etütleri 41/2012-1 s. (45-70)
- Kayrı M. “*Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, Elâzığ-2009 s. 51-64
- Özdamar K, Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi- 1, Kaan Kitabevi, Eskişehir 1999, s. 513.
- Otrar M. (2022,) “*Bağımsız (ilişiksiz)Gruplar T Testi*” mustafaotrar.net
- Sarılı, M.A. “*Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler*”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı. 41, 2002
- Süngü Y: *Kayıt Dışı İstihdamın Mali Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.12-25
- Şahin M., Bayramoğlu G., 2018 Kayıt Dışı İstihdam Nedenlerine İlişkin Niteliksel Bir Analiz 2018 “Is, Guc” *Industrial Relations and Human Resources Journal* Cilt Vol:20 N.1 , s.223-252
- Yurdakul F.B. *Almanya’da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi*, (Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi), 2014
- Kentleşme Şûrası 2009, T.C. Bayındırlık ve iskan bakanlığı Kentsel Yoksulluk Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Ankara, Nisan 2009, s.11.
- <https://slideplayer.biz.tr/slide/1993732/7/images/1/TANIM+Sosyal+G%C3%BCvenlik+Kurumu+a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan+Kay%C4%B1t+D%C4%B1+C5%9F%C4%B1+C4%B0stihdam+%3B.jpg> Erişim Tarihi 01.08.2022
- 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu 25 ve 34. Madde. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2022).

The Importance of Green Bonds in Financing the Sustainable Environment¹

Hakkı Mümin AY², Adnan SÖYLEMEZ³, Nihal GÜNEŞ AY⁴

Abstract

Goods and services produced for people's unlimited demands for goods and services are limited. Natural resources, which are among the factors of production, are succumbing to the demands and ambitions of consumers. Sustainability of natural resources is vital not only for protecting the environment and ensuring the continuity of production, but also for leaving a livable world to future generations. It is imperative that individuals, the private sector, the public sector and international organizations work together to combat the negative externalities of production and consumption activities. Capital market instruments created to meet the financing needs of the private sector can serve a sustainable environment. Public incentives for green bonds issued by companies with proven environmental sensitivity will help raise and spread environmental awareness. Consumer awareness will increase the environmental sensitivity of private sector firms. The contradiction between the limited natural resources and the unlimited demands of people brings environmentally sensitive financing instruments to the forefront in terms of sustainability of natural resources.

Keywords: sustainable environment, ecology, negative externality, green bond, Türkiye

Jel Codes: H23, K34, P18

Sürdürülebilir Çevrenin Finansmanında Yeşil Tahvillerin Önemi

Özet

İnsanların sınırsız mal ve hizmet talepleri için üretilen mal ve hizmetler sınırlıdır. Üretim faktörleri arasında yer alan doğal kaynaklar tüketicilerin talep ve hırslarına yenik düşmektedir. Doğal kaynakların sürdürülebilirliği, yalnızca çevrenin korunması ve üretimin sürekliliğinin sağlanması açısından değil, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakılması açısından da hayati önem taşıyor. Üretim ve tüketim faaliyetlerinin olumsuz dışsallıklarıyla bireylerin, özel sektörün, kamu sektörünün ve uluslararası kuruluşların birlikte mücadele etmesi zorunludur. Özel sektörün finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan sermaye piyasası araçları sürdürülebilir bir çevreye hizmet edebilir. Çevre duyarlılığı bugüne kadar kanıtlanmış şirketlerin ihraç ettiği yeşil tahvillere ilişkin yapılacak kamu teşvikleri, çevre bilincinin oluşmasına ve yayılmasına yardımcı olacaktır. Tüketici bilincinin oluşması özel sektör firmalarının çevre duyarlılığını artıracaktır. Doğal kaynakların sınırlı olması ve insanların sınırsız talepleri arasındaki çelişki, doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından çevreye duyarlı finansman araçlarını ön plana taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir çevre, ekoloji, negatif dışsallık, yeşil tahvil, Türkiye

Jel Kodları: H23, K34, P18

Research and Publication Ethics Statement	The study does not require an ethical committee approval.
Contributions of the Authors	The contribution of H.M.A to the article is 40 % the contribution, A.S. is 30% and the contribution of N.G.A is 30%.
Conflicts of Interest Statement	There is no conflict of interest.

¹ This study was presented as a paper at the International Congress of Climate Change Effects on Health, Life, Engineering and Social Sciences (ICLIC) on 27-30 September 2022 and published as a full text (pp.109-114).

² Prof.Dr., Seçuk University, Konya/Türkiye, hma@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9033-8248>

³ Assoc. Dr., Seçuk University, Konya/Türkiye, soylemez@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8153-0238>

⁴ Lecturer, Seçuk University, Konya/Türkiye, nihalay@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5707-1542>

1. Introduction

Goods and services are produced to meet human needs. Within the economic system, goods and services are produced by the introduction of production factors into the production process by the public and private sectors. Production is the name given to the efforts to create goods and services that will meet human needs directly or indirectly. While the purpose of the private sector is to increase its profits, the public sector increases the social benefit. Firms with private sector representatives ignore nature in order to make more profit. Production is the activities carried out to increase the quantity or utility of limited goods and services in order to meet their unlimited and constantly increasing needs. Factors of production consist of labor, capital, entrepreneur and land (natural resources) used in the production process. Soil, or in a broader sense, natural resources, is all the wealth that has arisen spontaneously in nature, in which there is no effort and technique of the human factor. These self-created riches have the characteristics of being animate and inanimate. Living and non-living natural resources are ready-made riches that facilitate human life and help it continue. Air, water resources, agricultural lands, oil, wind, forests and natural vegetation are among the natural resources (Gürler et al., 2017, p. 15). Natural resources are divided into renewable and non-renewable resources. There is a risk of deterioration in the quality of resources such as water, air and soil from renewable resources as they are used. Minerals such as oil and coal from non-renewable resources have the risk of depletion and polluting the nature. Natural resources have the feature of being scarce compared to other production factors (Başol et al., 2005, p.64).

Capital factor defines physical tools such as money, machinery, equipment, factory. At the beginning of industrialization, entrepreneurs are also capitalists. Factors such as the increase in consumption, new inventions and technologies that encourage production, companies that cross national borders, and globalization have increased the capital need of entrepreneurs. Capital markets, other than banks, meet this need of entrepreneurs or companies with increasing demand for funds. The market is where buyers and sellers exchange money and goods. The market can be physical or virtual, local or global, perfect or imperfect. The value, cost and pricing of the products in the market are related to the supply and demand in the market (The Economic Times). The transfer of funds with the capital market is more efficient and organizations that have more productive ways to invest in funds contribute to economic growth by using these funds (Darškuvienė, 2010, p. 6).

While the market where the supply and demand of goods and services are faced is the real market, the market in which people with excess funds supply their savings to people with a shortage of funds is called the capital market (SPLSEK, 2014, p. 4). Is the name of the modern financing system consisting of intermediary and auxiliary institutions such as banks, investment trusts and investment funds. This market has advantageous features for different participants in the economy. For a company in need of financing, it provides an alternative financing source outside the bank that can complete its financing. The capital market can offer better pricing and longer maturities, as well as access to a wider investor base (International Finance Corporation World Bank Group, 2017, p. 1).

With the development of capital markets, capitalism has become dependent on a wild increase in production. This situation has brought along a production approach in which social and environmental conditions are ignored. All world resources, especially the natural environment and resources, are rapidly depleted as a result of production and even consumption activities. Developed countries and international organizations that are aware of this apply some measures, although not enough, to give due importance to the environment, which is the primary source of production, and to all processes of ecological systems. Countries that impose some sanctions, especially tax and incentive policies, take initiatives to protect the environment and increase its sustainability. It is inevitable to take some necessary measures and increase the effectiveness of these measures in order to combat problems with devastating consequences such as global warming and climate change, which individuals, companies and public institutions cannot remain indifferent to.

The most commonly used debt instruments in the capital market are bonds and stocks. Bonds are debt securities with an obligation to repay the principal and interest. Their maturity is longer than one year. A

share is a valuable document issued by a company and represents the partnership capital share. It does not offer interest income as in bonds, it gives a profit share at the end of the period. Some Swedish pension funds have explored opportunities and made a number of initiatives to support environmentally responsible solutions through Skandinaviska Enskilda Banken (SEB). These funds exchanged information with the World Bank on the effects of the investments made. As a result of the studies carried out to design a different and new product, the concept of green bond was born (The World Bank, 2018, p. 5). Countries targeting low carbon are making changes in providing the necessary financial capital. Revenues provided through green bonds will be directed to sustainable assets and will take their place in the capital market as fixed income securities (International Energy Agency, 2020, p. 3).

2. Ecology and Economics

The term ecology is derived from the Ancient Greek words “oikos” meaning home, family and “logos” meaning science (Schwartz and Jax, 2011, pp. 145-146). This concept was first introduced by Reuter in 1865. A year later, in 1866, Haeckel developed the word "ecology" as it is used today (Rich, 2021, p. 1; Zengin, 2021, p. 1). Ecology is the science that determines the regional distribution and quantity of organisms and examines their mutual relations. Ecology has important rules that have been determined as a system. When these rules are violated, humans and other creatures pay a price. In order not to encounter man-made risks, it is necessary to take into account the basic ecology laws. Some laws of ecology are: (Kıslalıoğlu and Berkes, 1999, pp. 20-26; Callenbach, 2011, pp. 50, 136; Fukuoka, 2006, p. 44):

- Nature is a whole,
- Nature is limited,
- Nature controls itself,
- Diversity is essential in nature,
- Nothing will disappear,
- No benefit for free,
- Every action produces a reaction,
- Nature finds the most suitable solution.

Humans are faced with many environmental risks. These risks can be grouped as exogenous and manufactured risks. External risks are natural disasters such as floods, droughts, famines and earthquakes. Manufactured risks arise as a result of excessive human intervention in nature (Giddens, 2012, p. 106). Global warming, nuclear risk, decrease in potable water resources, air pollution are some of the produced risks. The transition from the agricultural society to the industrial society has accelerated the intervention of man in nature. The wild consumption of natural resources has increased as a result of the production ambition of multinational companies. The rhetoric that 'poverty is a hierarchical problem, while air pollution is a democratic problem' has begun to gain acceptance. As a matter of fact, according to the report titled "Limits to Growth" published by the Rome Association in 1972, economic growth states that it pushes the limits of natural resources. The 'Brundtland' report (Our Common Future) prepared by the United Nations in 1987 introduced the concept of 'sustainable growth'. This report has been prepared to meet the needs of today's people without jeopardizing the natural resources that future generations need. However, excessive consumption and the profit ambitions of entrepreneurs and capitalists pushed the limits of production and increased the negative externalities of companies that harm the environment. Examples of the pressures of consumption on ecology; increase in the use of fossil fuels, decrease in forests, environmental pollution, decrease in water stocks.

According to Simon Kuznets, winner of the Nobel Prize in economics, underdeveloped or developing countries necessarily harm the environment during their industrialization processes. Even if the level of technology is a little low, ecological degradation can reach frightening proportions (Grundmann, 1991, p. 23). However, this environmental degradation can be reversed as the country successfully overcomes the industrialization process and progresses towards becoming a developed country. Kuznets measures this level of development when per capita income exceeds \$10,000. Countries that reach this income level now

have the necessary technical knowledge, technology and capital to combat environmental degradation and other market failures (Kuznets, 1955, p. 17; Torras and Boyce, 1998, p. 152). British Economist Robert Coase has put forward a theorem claiming that the effect of negative externalities can be terminated within the market mechanism. Thus, optimum resource allocation will be achieved in free competitive market conditions. Coase cites as examples the factory polluting the river for environmental problems or environmental negative externalities and the residents of the towns that are negatively affected by it (North, 1992, p. 24).

Paul Sweezy (1989, pp. 8-9) explains capitalism's pressure on the environment as follows: "What distinguishes capitalism from a simple system that meets the basic needs of human beings is its obsession with capital accumulation. A system that is limited by capital accumulation or excessive profit concerns has no chance to stand still. It replaces the old production and distribution relations with new ones, opens new areas and new markets in line with its aims, makes societies and countries incapable of protecting themselves dependent on itself. As a result of unbridled renewal and development, this diseased system, which is always in search, does not even spare its owners. In the case of a natural environment or ecosystem, capitalism does not see these values as something that should not be harmed. Rather, it sees nature as the main source of greater profits and greater capital accumulation". In the absence of humans, nature has a structure that can provide its own sustainability. However, measures should be taken to protect the sustainability of nature against humans (Mengi and Algan, 2003, p. 60).

The subject of economics is scarce resources and human needs. The gradual decrease of scarce resources and the increasing variety and number of human needs have increased the importance of economics. In addition to economics, the support of public policies such as tax, finance, incentive and penalty policies is required. Negative externalities caused by firms depend on strict policies to be followed by states and international organizations. Ecological economists, on the other hand, have worked on environmental problems and sustainability since the 1970s and have attracted the attention of the public. Ecological economists argue that natural resources are scarce resources that are largely irreproducible. They argue that these resources cannot be substituted by technology and other factors of production such as labor or capital. They even think that market-oriented solutions will harm the ecology more. These economists, considering that sustained economic growth, frantic consumption endanger the sustainability of future generations, recommend zero economic growth, shrinkage or very moderate growth models.

Energy production and consumption show the level of development of countries and societies. Therefore, energy is an important factor of economic and social development. The intensive use of energy in production and consumption has led countries, international organizations and non-governmental organizations to focus on the issue of sustainability. Global public goods such as global warming and air pollution have increased the environmental awareness of public administrations and conscious producers and consumers. The governments of countries aiming at low carbon go to different quests in finding the financial capital needed. At this point, a livable world will be left to future generations within the framework of principles such as resources to be obtained with green bonds, sustainable environment, reducing pollution and turning to renewable energy sources.

3. Green Bonds and Environmental Sustainability

Green bonds are fixed income securities issued to raise capital to further finance or refinance initiatives that contribute to the improvement of the natural environment. These bonds differ from regular bonds in the commitment to use the funds (Jun, Kaminker, Kidney and Pfaff, 2016, p. 4). However, like conventional bonds, green bonds also guarantee principal and interest income by the issuing companies. Green bonds aim to develop a low-carbon and climate change-resilient economy beyond providing financing needs to companies (Menteşe, 2021, p. 96) and providing income to savers (Laskowska, 2017, p. 71). Green bonds are seen as one of the newest instruments in the global financial world. Green bonds are issued by the government, private sector or multilateral organizations to finance climate-friendly and environmental projects (Kandır and Yakar, 2017, p. 161). Funds from these bonds are used for ecological purposes.

Besides supporting the environment, the main purpose of green bonds is fixed income. For this reason, it is seen that it is not much different from classical bonds. Green bonds were first issued by the European Investment Bank in 2007 under the name of climate awareness bond. One year later, in 2008, the World Bank used the term “green bonds” and started issuance. Although green bonds are used for all green projects, they attract more attention especially in the fields of renewable energy and energy efficiency. (Irena, 2020, p. 3).

The green bond market can offer several important benefits for green investment (Jun, Kaminker, Kidney and Pfaff, 2016, pp. 5-6):

- Providing an additional source of green financing,
- Enabling more long-term green financing by addressing maturity mismatch,
- Enhancing issuers’ reputation and clarifying environmental strategy,
- Offering potential cost advantages,
- Facilitating the “greening” of traditionally brown sectors,
- Making new green financial products available to responsible and long-term investors.

Green bond principles are voluntary process guides that give importance to the development of the green bond market, transparency of the issuance of green bonds, and information sharing. Green bond principles have four basic components (Menteşe, 2021, p. 100): 1- Terms of use of the fund 2- Project evaluation and selection process 3- Income management 4- Reporting.

In 2020, the global green bond issuance exceeded US\$270 billion. The issuances were mostly realized in US dollars and Euro currencies (Irena, 2020, p. 9). Cumulative issuance of green bonds is less than \$1 trillion. As the global bond market hovers around USD 100 trillion, the share of green bonds in the total bond market is less than 1%. Many green bonds finance more than one "green" category. Regionally, 21% of green bonds in Europe, 19% in Africa, 16% in America and 14% in Asia Pacific are allocated to renewable energy (Irena, 2020, p. 10).

Highlights for 2021 (Amundi and IFC, 2022, p. 3):

- US\$ 95 billion emerging market green bond issuances in 2021,
- 58% increase in emerging market ex-China green bond issuances from 2020,
- US\$ 323 billion emerging market green bonds cumulative issuance through 2021,
- US\$ 64billion emerging market social, sustainability, and sustainability-linked bond issuances in 2021,
- US\$ 150billion projected annual emerging market green bond issuance by 2023,
- 50 emerging markets have issued green bonds since 2012,
- 7 emerging markets with debut green offerings in 2021,
- 77 basis points outperformance of emerging market green bonds.

There are exchanges with special sections for sustainable, social and green bonds. They are traded on stock exchanges such as Oslo, Stockholm, London, Shanghai, Mexico, Luxembourg, Italy, Taiwan, Japan, Nasdaq (Helsinki, Copenhagen, Baltic), Moscow under different names such as green bonds, sustainable bonds, green and social bonds (CBI, 2022).

4. Green Bond Market and Its Future in Türkiye

In Türkiye, green bonds were first issued by the Industrial Development Bank of Türkiye in 2016. The issuance, with a maturity of 5 years and an amount of 300 million dollars, was demanded 13 times more than the planned amount. It received a demand of 4 billion dollars from 317 institutional investors in international markets. 44% of the demand for bond issuance in the Irish Stock Exchange came from the UK, 39% from Continental Europe, 9% from US off-shore funds, and 8% from Asia and the Middle East. The fund provided by this issuance, realized under the coordination of seven banks authorized by TSKB, is used only in financing green and sustainable projects. With this resource obtained according to the impact

report published by TSKB in 2016, 5 renewable energy projects with a total installed power of 606.9 MW, 5 in hydroelectric and 2 in the wind field, a city hospital project in Ankara, 5 electricity distribution projects. Financing was provided for 4 port projects and 2 energy and resource efficiency projects in the Marmara region (Yeşil Ekonomi, 2017).

The companies that issue green bonds in Türkiye are: YDA Group, Rönesans Healthcare Investment, Garanti BBVA, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş., QNB Finansbank, Arçelik A.Ş., Aydem Energy, Tough Energy. A significant portion of the green project investments made in Türkiye goes to the financing of renewable energy. Along with this, it is seen that banks that support environmental projects tend to sustainability funds, green mortgages and green vehicle loans. (Yazıcı, 2020, p. 8).

On April 9, 2019, Istanbul Technical University hosted the 6th Istanbul Carbon Summit, organized by the Sustainable Production and Consumption Association (SÜT-D). The summit's focus was on achieving a green economy path to prevent global warming from exceeding 1.5 degrees through carbon management. During the 5th summit in 2018, which focused on 'Climate Finance', competent speakers and delegates discussed climate and carbon finance, climate change mitigation mechanisms, climate change support and financing programs, the Green Climate Fund, green bonds, and compulsory and voluntary carbon markets. At the summit, the 'Low Carbon Hero Award' was presented to institutions and individuals who had reduced their carbon footprints (İKZ, 2019, p. 2).

The proliferation of private sector debt instruments issued as green bonds will increase both the stock market trading volume and clearing commissions. There is no separate regulation regarding green bonds in the SPK (Capital Markets Board). Currently, all issuances from TR are recorded on the Irish Stock Exchange by TSKB. The Irish Stock Exchange was chosen due to its low cost and systematic habit, but it is not in the targets since the domestic bonds will be in TL and the investor will be limited (Menteşe, 2021, p. 113). For this reason, incentives are necessary.

Tools such as green bonds, public-private partnership and other institutions in Türkiye have only just begun to be discovered with the support provided by multilateral development banks (OECD, 2019, p. 114). Supporting green finance flows and a significant achievement in financial innovation, green bonds are an effective tool for the fast-growing and emerging asset class to manage climate risks and finance low-carbon assets (Dünya Enerji Konseyi, 2018).

In academic studies, tax policies have a positive relationship with capacity for all renewable energy types. In Türkiye, although there are tax reductions within the scope of general investment incentive policies, there is no specific tax incentive for renewable energy investments. According to the results obtained, tax policies should be implemented more effectively for the development and diffusion of renewable energy in Türkiye. In this context, in addition to general investment incentive policies, it is considered that the development of tax incentive mechanisms such as tax reductions, exceptions, exemptions and tax credit policies applied in developed countries will be effective in the development of renewable energy (Kaplan, 2021, p. 157).

Since Türkiye is a candidate country for the EU, it must adopt effective incentive policies in line with the renewable targets of the EU. It is thought that the continuation of incentive policies, especially the fixed price guarantee, which has been effectively implemented since 2010, will further increase investor interest in renewable energy. However, the tariffs applied in the fixed price guarantee policy in Türkiye are given in Turkish Lira instead of US dollars as of July 2021. In the upcoming periods, it is considered that it would be more appropriate to continue the tariff implementation in US dollars in the current economic conjuncture.

- Things to do to develop the green bond market in Türkiye are as follows:
- Green bond standards should be determined.
- In order to evaluate whether the bond is “green”, an internal and external evaluation should be made.

- Tax incentives should be brought to green projects.
- Borsa İstanbul (BIST) should make decisions to encourage the issuance of green bonds.
- Necessary arrangements should be made for green sukuk.
- Green bond markets should be established in Borsa İstanbul.
- A green bond index should be established.
- Consumer awareness should be created.
- The developments in the world should be followed closely and necessary steps should be taken without delay.

5. Conclusion

Financing a sustainable environment is a must for the people of today and tomorrow. Although the destruction of nature by human beings is very old, studies on the sustainability of nature are unfortunately more recent. Since global problems affect all people, finding a solution is closely related to all countries. It is a necessity to take joint decisions on global issues such as global warming, migration, decrease in water resources and air pollution by economically powerful and large countries and supranational institutions. There is also a need for conscious consumers and companies with environmental awareness regarding the sustainability of the environment. At this point, it is important for companies to abandon fossil fuels and turn to renewable resources. In order for sustainability to turn into an economic model, the tools of conventional financing were insufficient and lost its popularity. The interest in green finance instruments has increased and thus alternative financing has become a necessity.

Countries targeting low carbon are making changes in providing the necessary financial capital. Revenues provided through green bonds will be directed to sustainable assets and will take their place in the capital market as fixed income securities. Green bonds are fixed income securities issued to raise capital to further finance or refinance initiatives that contribute to the improvement of the natural environment. Today, clean energy means renewable energy. These energy sources, their dependence on foreign reduces and creates employment. Renewable energy financial incentives, tax breaks, extension of purchase guarantee, land usage opportunities, speeding up bureaucratic procedures and information sharing, international cooperation, opportunities need to be diversified.

Since Türkiye is a candidate country for the EU, it must adopt effective incentive policies in line with the renewable targets of the EU. Tax policies have a positive relationship with the capacities of all renewable energy types. In Türkiye although there are tax reductions within the scope of general investment incentive policies, there is no specific tax incentive for renewable energy investments. In this context, in addition to general investment incentive policies, it is considered that the development of tax incentive mechanisms such as tax reductions, exceptions, exemptions and tax credit policies applied in developed countries will be effective in the development of renewable energy.

References

- Amundi & IFC (2022). *Emerging market green bonds report 2021*. Riding the green wave. Amundi Asset Management (Amundi) and International Finance Corporation (IFC) World Bank Group.
- Başol, K., Durman, M. & Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma sürecinin lokomotifini; Doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 61-71.
- Callenbach, E. (2011). *Ekoloji*, cep rehberi. (E. Özkan, Çev.). Sinek Sekiz Yayınevi.
- CBI (2022). *Green bond segments on stock exchanges*. Climate Bonds Initiative. <https://www.climatebonds.net/green-bond-segments-stock-exchanges> (Date of access: 20.10.2022)
- Darškuvienė, Valdonė. (2010). *Financial markets*. Vytautas Magnus University.
- Dünya Enerji Konseyi. (2018). *Yenilenebilir enerjiler 2018 küresel durum raporu*. Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi. <https://www.dunyaenerji.org.tr/yenilenebilir-enerjiler-2018-kuresel-durum-raporu/>, (Date of access:20.10.2022)
- Fukuoka, M. (2006). *Ekin sapi devrimi, doğal tarıma ve doğal hayata giriş*. (A. İstanbullu, Çev.). Kaos Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.

- Grundmann, R. (1991). *Marxism and ecology*. Clarendon Press.
- Gürler, A. Z., Erdal, G., Bal, S. G., & Ayyıldız, B. (2017). *Ekolojik ekonomi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- International Energy Agency (2020). Renewable energy finance green bonds. *Green Bonds Review*. International Renewable Energy Agency.
- International Finance Corporation World Bank Group. (2017). *The importance of local capital markets for financing development*. EMCompas.
- Irena (2020). Renewable energy finance: Green bonds. *Renewable Energy Finance Brief 03, January 2020*. International Renewable Energy Agency.
- İKZ. (2019). Post Summit Report. *VI. İstanbul Carbon Summit*. <https://www.karbonzirvesi.com/files/VI-Istanbul-Karbon-Zirvesi-Sonuc-Raporu.pdf> (Date of access: 20.10.2022)
- Jun, M., Kaminker, C., Kidney & S., Pfaff, N. (2016). *Green bonds: Country experiences, barriers and options*. G20 green finance study group report. https://www.oecd.org/environment/cc/Green_Bonds_Country_Experiences_Barriers_and_Options.pdf (Date of access: 20.10.2022)
- Kaplan, R. (2021). *Analysis of renewable energy incentive policies in Turkey and Oecd countries*. Akdeniz University Institute of Social Sciences.
- Kışlalıoğlu, M. & Berkes, F. (1999). *Çevre ve ekoloji*. Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kuznets C. (1955). *Ecological economics*. 25, 147-160.
- Mengi, A. & Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve yerelleşme çağında bölgesel sürdürülebilir gelişme: AB ve Türkiye örneği*. Siyasal Kitabevi.
- Menteşe, B. (2021). Yeşil tahvilin gelişimi ve Türkiye'deki uygulamaları. *International Journal of Accounting and Finance Researches*. 3(1), 94-117.
- North, G. (1992). *The Coase theorem: A study in economic epistemology*. Institute for Christian Economics.
- OECD. (2019). *Çevresel performans incelemeleri: Türkiye*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- SPLSEK. (2014). *Finansal piyasalar*. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş.
- Sweezy, P. M. (1989) Capitalism and the environment. *Monthly Review*, 41, 1-10, New York.
- The Economic Times. *What is markets*. <https://economictimes.indiatimes.com/definition/markets> (Date of access: 24.10.2022).
- The World Bank. (2018). *Green bond impact report 2018*. <http://pubdocs.worldbank.org/en/632251542641579226/report-impact-green-bond-2018.pdf> (Date of access: 22.09.2012)
- Torras, M. & Boyce, J. K. (1998). Income, inequality, and pollution. *A reassessment of the environmental*.
- Yeşil Ekonomi (2017). *2017'de Yeşil Tahvil Rekoru Kırıldı*. <https://yesilekonomi.com/2017de-yesil-tahvil-rekoru-kirildi/> (Date of access: 20.10.2022).
- Zengin, C. (2021). *Çevre, ekoloji ve büyüme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 2499 Sayılı Kanun Gerekçesi. (1981). <https://sites.google.com/a/sermayepiyasasi.org/www/anasayfa/kurumlar/sermaye-piyasasi-kanunu/sermaye-piyasasi-kanunu-gerekcesi> (Date of access: 24.10.2022).

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

GUMUSHANE UNIVERSITY- FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

GÜMÜŞHANEVİ KAMPÜSÜ BAĞLARBAŞI MAHALLESİ P.K.: 29100 MERKEZ/ GÜMÜŞHANE
0(456) 233 12 00
paradigma@gumushane.edu.tr